

PM

Pro Memorie

Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden

JAARGANG 14 (2012)

AFLEVERING 2

Stichting tot uitgaaf der bronnen van het Oud-Vaderlandse Recht (OVR)
Uitgeverij Verloren BV te Hilversum

Pro Memorie. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden

De Stichting Oud-Vaderlands Recht geeft sinds 1999 *Pro Memorie. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden* uit als opvolger van de in de jaren 1879-1999 gepubliceerde *Verslagen en Mededelingen*.

Pro Memorie is een *peer reviewed* tijdschrift. Een bijdrage wordt opgenomen na beoordeling volgens de principes van *double blind peer review*.

Pro Memorie bevat naast artikelen over de rechtsgeschiedenis van de oude Nederlanden en de voormalige overzeese vestigingen van Nederland en België ook recensies en aankondigingen (van dissertaties, oraties en specifiek rechtshistorische monografieën), kronieken (korte overzichten van activiteiten), interviews, necrologieën en beknopte biografieën van belangrijke rechtshistorici uit het Nederlandse taalgebied. Het werkterrein van *Pro Memorie* sluit aan bij dat van de Stichting Oud-Vaderlands Recht, maar doordat het tijdschrift zich nadrukkelijk ook op de zuidelijke Nederlanden richt, beslaat het een ruimer gebied. Het staat wel open voor studies op het terrein van het gereciperde geleerde recht, maar zal geen bijdragen bevatten betreffende het Romeinse en het canonieke recht, behalve als deze direct betrekking hebben op de Nederlanden. *Pro Memorie* richt zich dus ook niet op dezelfde doelgroep als het *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*.

Pro Memorie wordt uitgegeven onder auspiciën van de Stichting tot Uitgaaf der bronnen van het Oud-Vaderlands Recht door Uitgeverij Verloren te Hilversum. Het tijdschrift wordt toegezonden aan alle contribuanten van de Stichting OVR.

De onafhankelijkheid van de redactie wordt gewaarborgd door het Redactiestatuut.

Contribuant van OVR Contribuant van OVR wordt men door zich te abonneren op *Pro Memorie*. U kunt dat doen door te bellen, schrijven of mailen naar:

Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
tel.: 035-6859856 E-mail: bestel@verloren.nl www.verloren.nl

Redactie

Prof.dr. T.J. Veen †, initiator en eerste hoofdredacteur; prof.dr. A.M.J.A. Berkvens (Universiteit Maastricht), hoofdredacteur Nederland; prof.dr. G. Martyn (Universiteit Gent), hoofdredacteur België; dr. P. Brood (Nationaal Archief Den Haag), redactiesecretaris; prof.dr. C.M. Cappon (Universiteit van Amsterdam); prof.dr. S. Dauchy (Université Lille 2); prof.dr. B.C.M. van Erp-Jacobs (Universiteit Tilburg); prof.dr. D. Heirbaut (Universiteit Gent); prof.em.mr. P.L. Nève (Universiteit Tilburg en Radboud Universiteit), erelid; prof.dr. E. Put (Katholieke Universiteit Leuven en Rijksarchief Leuven); prof.dr. C.H. van Rhee (Universiteit Maastricht); prof.dr. J.S.L.A.W.B. Roes (Radboud Universiteit)

Uitgever

Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl
e-mail: info@verloren.nl
Stichting OVR
www.rechtsgeschiedenis.org

Foto omslag:

Frontispice van Joan van den Sande, *Vijf boecken der gewijsder saecken voor den Hove van Friesland*, Leeuwarden, 1670, voorstellende een zitting van het Hof van Friesland.

Jaarcontributie €35,-

Losse nummers: de prijs wordt per aflevering vastgesteld. De prijs van dit nummer is €20,-

ISSN 1566-7146

REDACTIONEEL

De veertiende jaargang van *Pro Memorie* sluit af met een extraatje. Samen met dit, ietwat dunnere, tweede nummer van jaargang 2012 verschijnt immers ook een aparte publicatie. De afzonderlijke aflevering is van de hand van oud-rechterlijk ambtenaar Kees Briët en behandelt een heel bijzondere zaak voor het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië in 1820. De auteur, die wij overigens hartelijk danken voor het aanbrengen van extra financiering, snijdt hiermee een problematiek van koloniaal recht en bestuur aan, een thema dat onder rechtshistorici in Europa de laatste jaren aan een opmars bezig is.

Met de artikelen in deze gewone tweede aflevering van onze *Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden* blijven we in de eigen contreien. Het nummer overspant verschillende tijdvakken. Joost Cox zorgt voor een middeleeuwse bijdrage. Hij belicht de stadsprivileges van Holland en Zeeland van de dertiende tot de vijftiende eeuw. De auteur geeft een korte samenvatting van de belangrijkste stellingen uit het proefschrift dat hij in 2011 verdedigde aan de Leidse universiteit en dat hij schreef onder promotorschap van P. Hoppenbrouwers en erelid van de *Pro Memorieredactie* Frank Keverling Buisman.

Hylkje de Jong neemt ons in haar rijk gestoffeerde bijdrage mee naar het Noorden in de vroegmoderne periode. We krijgen een boeiend verhaal over leven en werk van Henricus Popta, advocaat bij het Hof van Friesland, die driehonderd jaar na zijn overlijden nog steeds gevierd wordt als een illustere jurist en weldoener. De Jong analyseert zijn gerechtelijke praktijk en plaatst die in de bredere context van Friesland en de Republiek. Verschillende illustraties verlevendigen het biografische verhaal. Een beeld van het Friese hoge gerechtshof prijkt ook op de cover van deze aflevering. Paul Brood wijst de lezer in een korte maar instructieve rechtsiconografische bijdrage op enkele interessante details.

Dave De ruysscher trekt in zijn artikel rechtshistorische lijnen vanuit de vroegmoderne periode door tot in de hedendaagse. Zijn openingszin maakt onmiddellijk zijn bedoeling duidelijk: “De rechtsgeschiedenis van de plaats van de gehuwde vrouw binnen het gezin, en in het privaatrecht in het algemeen, is voor de vroegmoderne Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden aan herziening toe.” Hij wijst erop, in rechtsvergelijkend perspectief, hoe historici en rechtshistorici de voorbije jaren verschillende standpunten hebben ontwikkeld. Zijn bedenkingen openen ongetwijfeld hypotheses voor verder onderzoek.

Na de klassieke artikelen en voor de al even klassieke recensies heeft de kernredactie het nuttig gevonden ook een interview op te nemen. Het is een gesprek met Herman Burgers naar aanleiding van de publicatie van zijn boek *De garoeda en de ooievaar. Indonesië van kolonie tot nationale staat*.

Op 13 en 14 december 2012 organiseerden de collega's van de Universiteit van Tilburg de traditionele Belgisch-Nederlandse Rechtshistorische Dagen. *Pro Memorie* heeft er zich in het bijzonder bij de jonge vorsers nog eens kunnen voorstellen. In tijden van economische crisis moet een tijdschrift op vele abonnees kunnen rekenen. De redactie dankt u bij voorbaat om ook in 2013 uw contributie te voldoen. We hopen in elk geval om ook met dit gevarieerde nummer met publiekrecht, procesrecht en privaatrecht u weer 'waar voor uw geld' gegeven te hebben.

Oprechte wensen voor een gezond, veilig en leerrijk 2013!

Louis Berkvens, hoofdredacteur Nederland
Georges Martyn, hoofdredacteur Vlaanderen
Paul Brood, redactiesecretaris

HENRICUS POPTA, ADVOCaat BIJ HET HOF VAN FRIESLAND (1659-1712)

‘Dees Iveraar is waard: selv na syn Dood te Leewen’
Simon Gerroltsma¹

I Inleiding

In de Friese literatuur is veel aandacht besteed aan Heringa-state en het Poptagasthuis te Marssum. De nadruk werd hierbij gelegd op de oorsprong, de geschiedenis, de bouw, het interieur, de erfstukken, de tuin en het beheer van de state en het gasthuis.² Zijdelings kwamen ander bezit en de familiegeschiedenis van de laatste bewoner van de state en stichter van het gasthuis, Henricus Popta, ter sprake. Over Popta in zijn functie van advocaat bij het Hof van Friesland is nog nimmer grondig in de literatuur gesproken. Er zijn alleen enkele vriendelijke verwijzingen naar hem van de advocaat Simon Gerroltsma (1674-1724), het lijkdicht van de advocaat Joannes Sande († 1727)³ en de vermelding in de *Naamrol der Friesche*

¹ Zie het gedicht van Simon Gerroltsma dat boven de poort van het Poptagasthuis te Marssum in een cartouche is geplaatst (N.J. Waringa, ‘Heringa-State en het Popta-gasthuis te Marssum bij Leeuwarden’, *Buiten*, 1912, 522). Vgl. ook het lijkdicht van Sande: ‘Ik zal bezorgen, dat zyn Eer-naam eeuwig leeft’ (J. Sande en S. Gerroltsma, *Lyk-gedicht op het beklagelyk afsterven van ... Henricus van Popta*, Leeuwarden, 1712).

De auteur dankt Ph.H. Breuker en B.S. Hempenius-van Dijk voor hun waardevolle inhoudelijke aanvullingen en verbeteringen, en S. Maat voor het vervaardigen van de transcripties uit de civiele en criminele sententieboeken.

² Zie F. de Bas, *Heringa-State en het Popta-Gasthuis*, Schiedam, 1883; H. Wenning, *Het Popta-wapen*, op *Heringa-State te Marssum en op den Popta-Schotel*, Leeuwarden, 1888; A.W. Weissman, *Het gasthuis van Dr. Popta en Heringa State te Marssum*, s.l., 1912; P.C.J.A. Boeles, ‘Heringa-State en het Popta-gasthuis te Marssum’, *Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond*, 1912, 33-39; N.J. Waringa, ‘Heringa-State en het Popta-gasthuis te Marssum bij Leeuwarden’, *Buiten*, 1912, 498-501, 510-513 en 522-525; H.W.M.J. Kits Nieuwenkamp, ‘Een tweetal wapenborden in het Popta-gasthuis te Marssum’, *De Navorscher*, 1925, 285-288; M.J. van Heemstra, *Heringa-State en het Popta-Gasthuis te Marssum*, s.l., 1986; H. Kingmans, *Een adelspad in Marssum*, Leeuwarden, 1987; L. Oldersma, *Inventaris van het archief van het college van voogden van het dr. Poptagasthuis 1628-1983*, Leeuwarden, 1988; R.L.P. Mulder-Radetzky, *De tuinen van Heringastate en het Poptagasthuis te Marssum*, Marssum, 1996; M. Stoter, *De zilveren eeuw, Fries Pronkzilver in de zeventiende eeuw*, Leeuwarden, 2000; I. Verslype, *De schilderijencollectie van de stichting dr. H. Poptagasthuis te Marssum. Onderzoeksverslag*, s.l., 2002; L. Oldersma, *Heringastate en het Dr. H. Poptagasthuis*, Marssum, 2008.

³ Simon Gerroltsma (S.J. Fockema Andreae en Th.J. Meijer (red.), *Album Studiosorum Academiae Franeckerensis (1585-1811, 1816-1844)*. 1: Naamlijst der studenten, Franeke, 1968: (AstF) 8929 (1691); AstF 9509 ‘iur cand’ (1695)) en Joannes Sande (AstF 7939 ‘phil’ (1682); AstF 8303 ‘iur cand’ (1685)) waren net als Henricus Popta advocaat bij het Hof van Friesland. Zij waren een stuk jonger dan Popta. Gerroltsma was bouwmeester van de stad Leeuwarden en gecommiteerde van de Landdag (zie [s.n.], *Naamrol der Friesche advokaten, 1577-1700, met bijvoeging van levensbijzonderheden, uitgegeven werken en verwijzing naar schrijvers over hen*, s.l., ca. 1700, 354). Hij werd op 21 april 1696 door het Hof geadmitteerd (na promotie op de dissertatie de *transactionibus* op 31 maart 1696) en Sande op 26 februari 1686 (na promotie op de dissertatie de *emptions et venditione* op 11 februari 1686). Beiden promoveerden bij professor Sebastiaan Schelkens (1678-1700) (zie over hem R. Feenstra (met medewerking van Margreet Ahsmann en Theo Veen), *Bibliografie van hoogleraren in de rechten aan de Franeke universiteit tot 1811*, Amsterdam, 2003 (BGNR Franeke), nrs. 438-444A (149-151). In de *Naamrol der Friesche advokaten*, 332 staat vermeld: ‘Deze Doctor Sande had veel liefhebberije voor de Latijnsche, en inzonderheid ook voor de Nederduitsche Poëzij. Er zijn verschei-

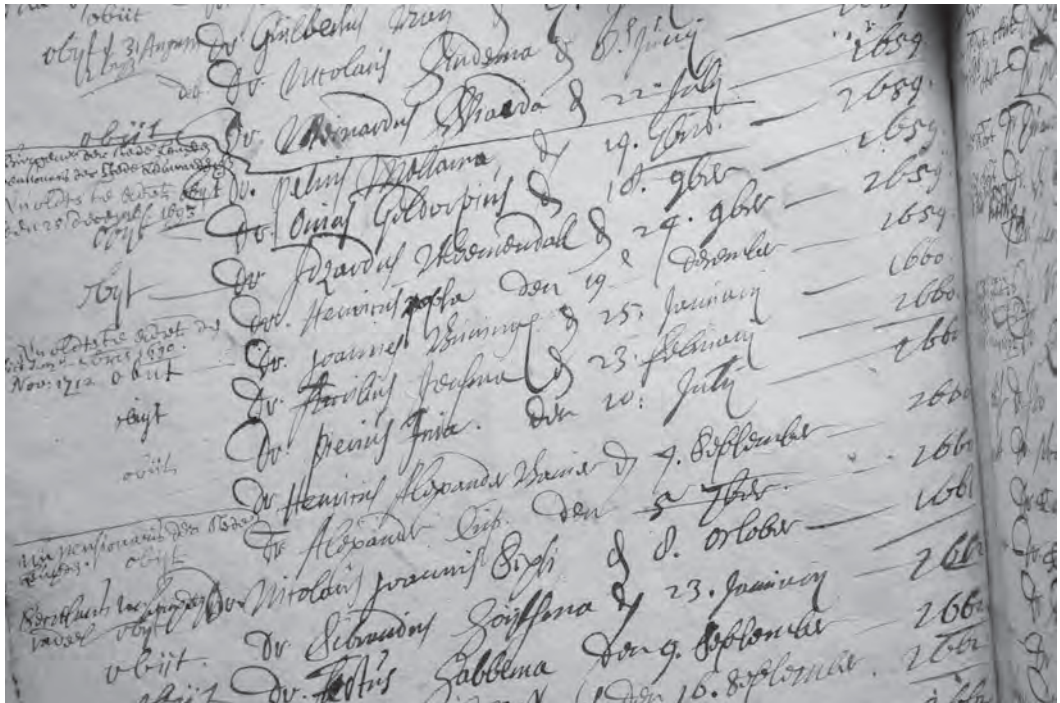
De Heringastate en het Dr. H. Poptagasthuis in Marssum, 2008. Foto Peter Popken, Foto Dikken & Hulsinga.

advocaten, een register van degenen die als advocaat waren beëdigd en ingeschreven bij het Hof van Friesland. Zo staat in de rede die Gerroltsma op 13 mei 1713 uitsprak ter gelegenheid van de opening van het gasthuis, dat Popta in zijn werk als advocaat bij het Hof van Friesland⁴

dene losse gedrukte Verssen van hem, die men hier alle niet kan optellen (...). Vervolgens wordt verwezen naar Paulus van Ghemmenich († 1704). Daar staat dat Sande een lijkvers heeft gemaakt en werk van Van Ghemmenich in 'Nederduitsche Verzen' heeft 'getranslateert' (306) (zie ook G.A. Wumkes, *Paden fen Fryslân. Samle opstellen*, dl. 1, Bolsward, 1932-1943, 367-375).

⁴ Simon Gerroltsma is een van de vier door Popta in zijn testament aangewezen voogden van het gasthuis. Hij was eerst benoemde voogd. Gerroltsma en Popta blijken een bijzondere relatie te hebben, zo blijkt uit de rede. Gerroltsma was namelijk aanwezig toen Popta stierf. Er zijn ook stukken van Simon Gerroltsma (Leeuwarden, Tresoar, Verzameling kleine aanwinsten Ryksargyf, inv.nr. 720) betreffende de behartiging van de belangen van de erfgenamen in processen over de nalatenschap van de achterneef van Henricus Popta, Allardus Buitenpost († vóór 3 november 1704). Hieruit blijkt ook een bepaalde relatie tussen Gerroltsma en Popta. Vgl. ook het klinkdicht van T.L. Haaxma kort na Popta's dood dat op de laatste pagina van een (onbekende) kopie van zijn testament werd aangetroffen (De Bas, *Heringa-State en het Popta-Gasthuis*, 16) en een (onbekende) rouwklacht (Weissman, *Het gasthuis van Dr. Popta*, 115-116).

Er zijn ook secundaire opmerkingen over Popta als advocaat gemaakt, veelal direct afgeleid uit de inwijdingsrede van Gerroltsma, zoals J.J. Kalma, *Dit wienen ek Friezen. In rige lytse biografijën*, Leeuwarden, 1966, 36: 'De jonge Henricus hat al dalik de achting fan de hearen. Twa moanne (waarschijnlijk bedoelt Kalma 'wike', hoewel deze tijdsbepaling ook niet juist is (*infra*), HdJ) nei syn promoasje (29 des. 1659) wurdt er ynskreaun as advokaet foar it Fryske Hof. Hy hat dat 53 jier west en it stiet wol fêst dat er in goed advokaet wie, dy't yn de tizeboel fan it Fryske rjocht goed de wei wist (...)' . Of Van Heemstra, *Heringa-State en het Popta-Gasthuis te Marssum*, 8: 'Hij stond bekend als iemand, die zeer hard werkte en buitengewoon schrander was; het Romeinse recht dat hier, in tegenstelling tot de overige provincies, op de voorgrond stond, was niet al te vast omschreven en vereiste dus veel inzicht en ervaring'.

Inschrijving van dr. H. Popta in de Matricula advocatorum, 1659. Leeuwarden, Tresoar, archief Hof van Friesland, 16848, f. 12v. Foto Haje Bijlstra.

‘(...) veele ellendige gevangenen van de banden en straffen, ja self van de dood verlost heeft door sijne onvermoeijde ijver en dapperheijt welke wereltkundig is geweest en waer van de archiven van ’t Hof getuijgenis kunnen geeven.’⁵

Gerroltsma zegt verder in zijn rede dat Popta 53 jaar met veel succes bij het Hof van Friesland zijn beroep als advocaat heeft uitgeoefend. De laatste periode van zijn functie bekleedde hij een bijzondere positie:

‘(...) want twee en twintig jaaren langh heeft hij onder ’t getal van de 8 oudste advocaten van den hove van Vriesland de criminiele justitie bedient, waer van 8 of negen jaaren lang de eere gehat heeft van de selver hoeft te zijn, dat schier noijt gebeurt is (...)’⁶ onvermoeijtheijt dapperheijt ende schranderheijt dag ende nagt gesweet ende gearbeijt heeft, en wat een ongelooflijcken werk in die tijt verrigt heeft, waer van soo veele nagelaten schriften⁷ getuijgen zijn en dat

⁵ Zie Leeuwarden, Tresoar, Archief Poptagasthuis te Marssum, inv.nr. 877.

⁶ Zie ook het opschrift in ‘eene ovale cartouche’ boven de poort van het Vrouwen-Huys te Marssum, Waringa, ‘Heringa-State en het Popta-gasthuis’, 522.

⁷ Gerroltsma wijst waarschijnlijk op de geschriften afkomstig uit Popta’s praktijk in de archieven van het Hof van Friesland. Andere geschriften, waaronder zijn dissertatie, zijn niet overgeleverd. In het testament wordt niet op zijn archief ingegaan. Hij laat de voogden een inventaris maken van de nagelaten goederen (no. 18), maar spreekt niet van een archief. Van Popta’s archief als advocaat is slechts weinig overgeleverd.

met sulken grooten matigheijt, sooberheijt, ende eensaemheijt; voorwaer 't zoude mij ende Ue. te verdrietig vallen sulx alles te beschouwen en ook ons bestek te buijten gaen. (...)'⁸

Popta moet volgens Gerroltsma uitzonderlijk hard hebben gewerkt.⁹ Uit zijn formulering spreekt grote bewondering voor Popta's werk en inzet. Een zelfde achting spreekt uit de woorden 'wyd-vermaard' en 'diep-ervaren' van Sande uit de titel van het lijkdicht op Popta.¹⁰ Deze twee jongere confrères keken kennelijk tegen Popta op.¹¹ Ook uit de *Naamrol der Friesche advocaten* krijgt men een indruk hoe Popta door de ogen van anderen in de juridische wereld werd gezien. Daarin staat:

'Popta had ongemeen veel Practijcq en wierd van ijeder een aangezocht, die maar iets questieus had; En hij heeft zo veel geld overgewonnen, dat hij (...)'.¹²

Van Popta's juridische aanpak, de aard van de zaken die hij behandelde en zijn cliënten is in de literatuur weinig of niets te vinden. Dit is ook niet zo verwonderlijk, aangezien het enorme archief van het Hof van Friesland nog niet volledig is ontsloten.¹³ Bovendien zijn dergelijke vragen over Henricus Popta als advocaat moeilijk te beantwoorden zonder de zeventiende-eeuwse context van maatschappij, rechtsstelsel en confrères erbij te betrekken.

In deze bijdrage wordt Henricus Popta als advocaat bij het Hof van Friesland in beeld gebracht. Ieder die de rechtenstudie had voltooid en zijn titel van doctor (of licentiaat) had

8 Zie Leeuwarden, Tresoar, Archief Poptagasthuis te Marssum, inv.nr. 877.

9 Op het voorblad van een kopie van het testament van Popta wordt in een onbekende hand gewezen op de 'grote practyk in syn lange leeftyt' (Leeuwarden, Tresoar, Testament van Dr. H. v. Popta, Hs 9326b). Zie ook Weissman, *Het gasthuis van Dr. Popta*, 49 en 113-114.

10 Sande geeft met de volgende woorden een inktijk in de manier van werken: 'Heer Popta, die met lust de waarelt kon verachten / Met haare hovaardy, van betere gedachten, / Heeft al haar praal en pronk geschat als ydle schyn, / Zich steeds bevlytigd op het waar en eeuwig zyn'.

11 Supra, n. 3.

12 Zie *Naamrol der Friesche advokaten*, 234. Vgl. ook het citaat in P. Schouten e.a. (red.), *Hedendaagsche historie of tegenwoordige staat van Friesland*, dl. 2, Amsterdam, 1785-1789 [repr. Groningen, 1976], 424: 'Deeze plaats (Heringa HdJ) is by verkooping gekomen aan den Advocaat Popta, die, na zeer groote schatten met de judicieele practyk te hebben gewonnen, op den grond deezer Staate (...)'. In de *Matricula advocatorum* (Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16848, f° 12v) wordt zijn naam genoemd, alsook de datum wanneer hij is toegelaten tot het praktiseren voor het Hof. In de rechter marge is geschreven wanneer hij tot de oudste der advocaten is benoemd en wat zijn sterfdatum is. In een andere lijst van advocaten (Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 17023 ongefolieerd (2de helft 18de eeuw)) staat zijn naam, 'Henricus à Popta' overigens, vermeld met in de rechter marge een verwijzing naar de stichting van het gasthuis met 26 kamers. In de linker marge staat de benoeming als oudste der advocaten en zijn sterfdatum. In de naamlijst van advocaten van J. van Leeuwen uit 1850 wordt Popta ook genoemd (J. van Leeuwen, *Naamlijst van al de advocaten, ...; Naamrol van de raadsheeren van het oude Hof (van Friesland), van de leden, plaatsvervangers, griffiers ...*, van den jare 1499 tot 1850; *Naamlijst van de notarissen in de provincie Friesland*, 1606 tot 1850, [Leeuwarden, 1850], 27). Bij de aanmerkingen staat naast zijn sterfdatum dat hij stichter is van het gasthuis te Marssum.

13 De civiele zaken zijn namelijk alleen toegankelijk op de namen van de partijen (D.P. de Vries, 'Het Hof van Friesland en zijn schriftelijke nalatenschap in vogelvucht', in: D.P. de Vries en P. Nieuwland (red.), *500 jaar Hof van Friesland: bijdragen aan het herdenkingsymposium gehouden te Leeuwarden 24 september 1999*, Hilversum, 2000, 22). Zie ook de opmerking over de dringende behoefte aan korte aanduidingen van de juridische kwesties waarover de civiele processen gaan (J.H.A. Lokin, C.J.H. Jansen en F. Brandsma, *Het Rooms-Friese recht: de civiele rechtspraktijk van het Hof van Friesland in de 17e en 18e eeuw*, Hilversum, 1999, II, n. 3).

ontvangen,¹⁴ kon worden toegelaten als advocaat (en procureur) bij het Hof van Friesland. Hij kon zijn doctorstitel ook aan een universiteit buiten de provincie Friesland hebben verworven. Niet iedereen die zich liet beëdigen, werd ook werkelijk advocaat voor het Hof van Friesland of een nedergericht. Slechts een kleine groep geadmitteerden was actief in de advocatuur bij dit Hof, onder wie Henricus Popta. In deze functie gaf Popta naast zijn eigen rechtspraktijk, al of niet in samenwerking met andere advocaten van het Hof, advies over landelijke kwesties en over vraagstukken die naast Friesland ook andere provinciën betroffen. In de loop der jaren veranderde het karakter van Popta's zaken. In verhouding stond hij aan het einde van zijn carrière meer partijen bij in criminele zaken dan in civiele zaken. Popta kreeg ook meer aanzien, zo is af te leiden uit de verandering van het soort cliënten die hij bijstond. Leden van adellijke families vonden steeds meer de weg naar Popta's praktijk.

2 Opleiding

Voor de vorming van juristen was de Republiek aan het einde van de zeventiende eeuw enige tijd niet meer uitsluitend aangewezen op buitenlandse universiteiten. Door de stichting van universiteiten konden studenten in verschillende gewesten hun studie volgen.¹⁵ Friesland kende sinds de stichting in 1585 ook een eigen universiteit, de Academie te Franeker. De Friese student had vanaf toen de mogelijkheid om in zijn eigen provincie te studeren.¹⁶ De faculteit rechten van de Franeker universiteit blijkt de hofleverancier te zijn geweest voor de aanwas van nieuwe advocaten bij het Hof van Friesland. Deze aan de Franeker universiteit gepromoveerde juristen waren veelal afkomstig uit Leeuwarden en waren hun opleiding daar begonnen. Meer dan de helft van Popta's latere confrères – 42 van de 73 – waren tijdens hun studiejaren aan de Franeker universiteit lid van het Leeuwarder studentengenootschap.¹⁷ Dit studiegenootschap bestond voornamelijk uit oud-leerlingen van de Latijnse school.¹⁸ Ook Henricus Popta, geboren en getogen in Leeuwarden, was lid van dit studentengenootschap. Zijn broer Jacobus was zelfs enige tijd voorzitter.¹⁹

¹⁴ Zie U. Huber, *Heedendaegse rechtsgeleertheit, soo elders, als in Frieslandt gebruikelijk*, dl. 2, Leeuwarden, 1686, 18, 1.

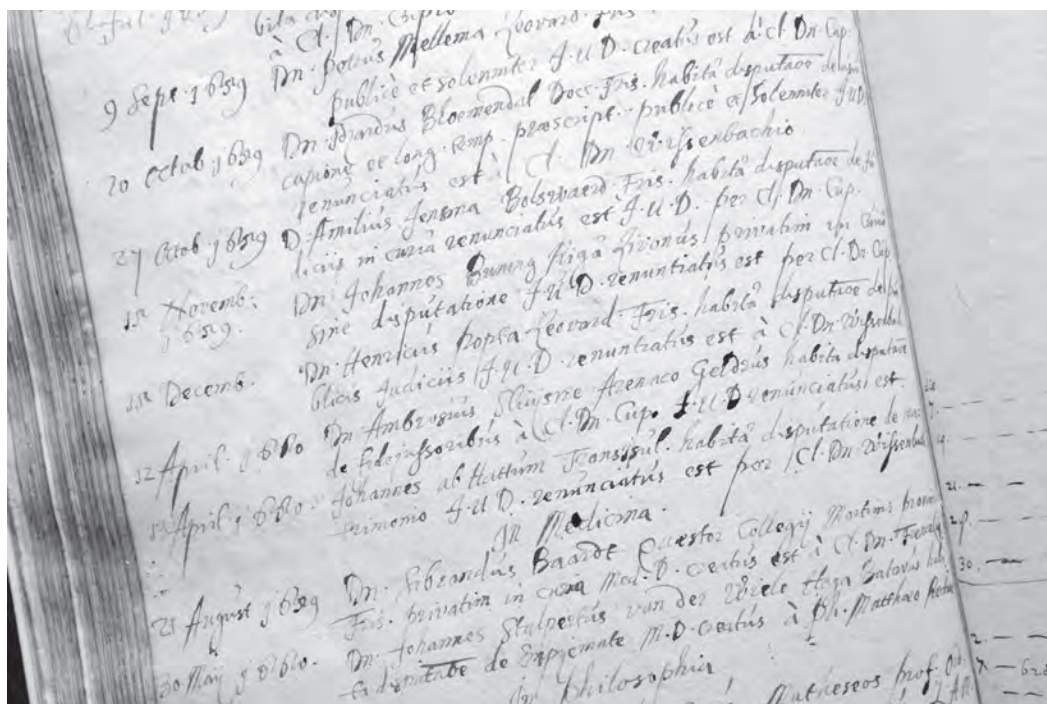
¹⁵ P. Gerbenzon en N.E. Algra, *Voortgangh des rehtes. De ontwikkeling van het Nederlandse recht tegen de achtergrond van de Westeuropese cultuur*, Alphen aan den Rijn, 1983, 133 e.v.

¹⁶ Zie ook S. Zijlstra, *Het geleerde Friesland – een mythe? Universiteit en maatschappij in Friesland en Stad en Lande ca. 1380-1650*, Leeuwarden, 1996, 8 e.v.

¹⁷ Gekozen is voor een marge van tien jaar vóór en tien jaar ná de toelating van Henricus Popta (15 december 1659) tot het Hof van Friesland. Het betreft derhalve de confrères uit de periode van 1650 tot en met 1670. In totaal zijn dat 73 confrères.

¹⁸ Zie J. Visser, *Album Collegii Studiosorum ex Gymnasio Leovardiensi (1626-1668)*, Franeker, 1985, 7.

¹⁹ Beide broers Popta worden vermeld in het *Album Collegii Studiosorum*. Van Henricus wordt alleen zijn naam genoemd (135). Bij Jacobus (115) wordt vermeld dat hij de zesendertigste voorzitter is van het genootschap. Ook zijn promotie en zijn levenseinde worden in het Latijn bericht. Dat het genootschap zich niet heeft 'kunnen onthouden van brasserijen, die met straatschenderij eindigden', blijkt uit het feit dat Jacobus Popta op grond van het Placcaet van de Gedeputeerde Staten van Friesland van 13 december 1651 is opgepakt. Jacobus Popta werd verdacht, samen met P. ab Echten, Phoceus Siersma op 10 juni 1653 te hebben geslagen. Er is inmenging geweest van het Hof van Friesland, de magistraat van Franeker of van de Staten c.q. het college van Curatoren (A.P. van Nienes et al., *Archieven van de universiteit te Franeker, 1685-1812*, Leeuwarden, 1985, 228 en 246; zie ook A.H. Huussen jr. en B.S. Hempenius-van Dijk, 'De Franeker Academie en het Hof van Friesland, 1585-

Vermelding van de promotie van dr. H. Popta, met titel van de dissertatie en de naam van de promotor. Leeuwarden, Tresoar, Archief Universiteit Franeker, inv.nr. 104, f° 346. Foto Haye Bijlstra.

De studenten en latere confrères stonden veelal als student philosophiae aan de Franeker Universiteit ingeschreven.²⁰ Het was in die tijd niet ongebruikelijk om ter voorbereiding op een studie aan een hogere faculteit in het eerste jaar aan de faculteit der artes te beginnen.²¹ Bovendien was de keuze vrij, aangezien de keuze en de orde van de studie niet wettelijk waren bepaald. Men liet dit over aan de eigen inzichten van de studenten.²² Popta liet zich ook eerst onderwijzen in ‘oude talen en fraaije kunsten’,²³ alvorens zijn studie aan de

1811’, in: G.Th. Jensma et al. (red.), *Universiteit te Franeker 1585-1811: bijdragen tot de geschiedenis van de Friese Hogeschool*, Leeuwarden, 1985, 133 e.v.). ‘Deze in hechtenis stelling moest dienen om hen te dwingen tot overgave van hun ‘nationaal boeck’ (zie W.B.S. Boeles, *Frieslands Hoogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker*, dl. 1, Leeuwarden, 1878-1881, 286-288).

20 Van de advocaten die in de jaren 1650-1670 zijn toegelaten bij het Hof van Friesland is ruim 79% als student philosophiae aan de Franeker Universiteit ingeschreven. Eén student is ingeschreven als student eloquentiae. Alle andere studenten zijn als rechtenstudent ingeschreven (zie ook *infra*, n. 46).

21 Zijlstra, *Het geleerde Friesland*, 8 e.v. Vgl. voor de Leidse Universiteit M.J.A.M. Ahsmann, *Collegia en colleges: juridisch onderwijs aan de Leidse Universiteit 1575-1630 in het bijzonder het disputeren*, Groningen, 1990, 248. Er is geen aanwijzing (geen vermelding in betalingsordonnanties (Leeuwarden, Tresoar, Archief Gewestelijke bestuursinstellingen van Friesland 1580-1795, inv.nr. 2675)) voor de verkrijging van een studiebeurs, met als gevolg een verbod om in de beide eerste studiejaar de theologie, rechten of medicijnen te studeren (zie Van Nienes et al., *Archieven van de universiteit te Franeker*, 19 e.v.; zie ook Boeles, *Frieslands Hoogeschool*, dl. 1, 352). Zie ook *infra*, n. 24.

22 Boeles, *Frieslands Hoogeschool*, dl. 1, 352.

23 Zie Fockema Andreae en Meijer, *Album Studiosorum*, 153. Zijn oudere broer Jacobus die in 1656 medisch doctor wordt in Harlingen, wordt in 1650 (3 januari) ook aangemeld als student philosophiae (AstF 4918).

‘regtsgeleerde’ faculteit voort te zetten en af te maken.²⁴ Op 18 maart 1651 (oude stijl) werd hij in het *Album Studiosorum* door rector magnificus Willem Cup (1604-1667) als student *philosophiae* opgetekend.²⁵ Van de 74 studenten, die later advocaat worden bij het Hof van Friesland, zijn 55 hun studie in Franeker begonnen,²⁶ 22 promoveerden ook daadwerkelijk in Franeker, onder wie ook Popta. Bijna een derde van Popta’s latere confrères had de gehele opleiding dus aan de Franeker universiteit gevolgd. Vijf studenten die hun studie waren begonnen in Franeker promoveerden aan de universiteit van Harderwijk, tien aan de universiteit van Leiden.²⁷ Deze studenten hadden een zekere binding met Friesland en keerden na hun promotie terug om zich te laten beëdigen aan het Hof van Friesland. Zes advocaten zijn hun studie elders gestart, maar promoveerden wel in Franeker.²⁸ Er zijn ook studenten die hun hele studie elders moeten hebben gevolgd. Van hen zijn twee studenten gepromoveerd aan de universiteit van Harderwijk²⁹ en één aan de universiteit van Utrecht.³⁰ Van 27 studenten is de plaats van hun promotie niet bekend. Hun promoties kunnen heel goed in het buitenland hebben plaats gevonden. Opmerkelijk is dat niet een van de geadmitteerden is gepromoveerd aan de universiteit van Groningen.³¹ Nader onderzoek is hier geboden.³²

In de tijd dat Popta ingeschreven stond aan de Franeker universiteit floreerde daar de juridische faculteit³³ met de beroemde jurist en hoogleraar Ulrik Huber (1636-1694),³⁴ wiens

24 In Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16529, sententie 68 van 27 oktober 1660, wordt duidelijk dat de grootouders hebben bijgedragen in de studiekosten van hun twee kleinzoons. Grootmoeder Lutske Tjebbes Popta vermeldt dat deze bijdragen door de vader van Henricus en Jacob Popta nog niet zijn terugbetaald, *infra*, n. 131.

25 AstF 5100.

26 Drie van hen kwamen van buiten Friesland. Livius Wisselpenning kwam uit Amsterdam (‘Amstelodamensis, phil’), Jacobus Heinsius uit Enkhuizen (‘Enchusa Battavus, iur’) en Godefridus de Blocq uit Maastricht (‘Mosa-Trajectinus, iur’). Wisselpenning promoveerde op 8 oktober 1669 aan de universiteit te Harderwijk. Heinsius promoveerde op 29 juni 1665 aan de Franeker universiteit, De Blocq aan dezelfde universiteit op 9 december 1658.

27 Zo promoveerden bijvoorbeeld Gellius Schotanus op 11 juni 1669 te Harderwijk en Wilhelmus Sloterdijk op 16 januari 1663 te Leiden.

28 Zo begonnen Johannes Petraeus op 24 augustus 1647 en Leonardus Uma op 28 juni 1653 hun studie in Groningen (zie *Album studiosorum Academiae Groninganae*, Groningen, 1915 (AstG)). Petraeus staat ingeschreven op 24 augustus 1647 (56) en Uma op 28 juni 1653 (68)). Zo’n 12 advocaten bij het Hof van Friesland hadden niet aan de Franeker universiteit gestudeerd.

29 Matthias Jansonius promoveerde op 6 juni 1667 en Johan van Lennep op 7 juli 1668. Zij werden respectievelijk op 13 juni 1667 en 14 juli 1668 door het Hof toegelaten.

30 Mattheus de Vicq promoveerde op 20 maart 1663 aan de Utrechtse universiteit. Hij werd pas na ruim zes jaar, op 22 april 1669, beëdigd bij het Hof van Friesland.

31 Zie ‘de lijst van promotiën’ in het *Album studiosorum Academiae Groninganae*, 448-450.

32 Hetzelfde geldt voor de peregrinatio en de sociale afkomst van studenten. Vgl. de beschrijving voor de periode 1380-1650 in Zijlstra, *Het geleerde Friesland*, 8-59, 156 e.v. en 183 e.v.

33 In tegenstelling tot de hoogleraren te Leiden bleven in de eerste halve eeuw van het bestaan van de Franeker universiteit de Friese juridische hoogleraren slechts korte tijd verbonden aan hun universiteit. Zij vertrokken naar het Hof voor een functie als raadsheer of namen hoge bestuurlijke functies in. Ook slaagde de Franeker faculteit er niet in goede professoren te houden. Na vrij korte tijd gingen zij meestal naar de universiteit van Leiden of Utrecht (zie R. Feenstra, ‘De Franeker juridische faculteit in nationaal en internationaal perspectief. Inleidende beschouwingen gevolgd door een studie over juridische onderwijsliteratuur sinds het midden van de zeventiende eeuw’, in: G.Th. Jensma et al. (red.), *Universiteit te Franeker 1585-1811: bijdragen tot de geschiedenis van de Friese Hogeschool*, Leeuwarden, 1985, 289 e.v.).

34 Zie voor Ulrik Huber: T.J. Veen, *Recht en nut. Studiën over en naar aanleiding van Ulrik Huber (1636-1694)*, Zwolle, 1976.

leermeester de bekende humanist Johannes Jacobus Wissenbach (1607-1665) was.³⁵ Henricus Popta heeft met zekerheid les gehad van deze Wissenbach. Popta wordt namelijk genoemd in de *laterculus respondentium* van een niet nader vast te stellen aantal disputaties van Wissenbach op de eerste vier boeken van de *Codex* van Justinianus (482-565).³⁶ Het is echter niet duidelijk aan welke disputatie Popta heeft deelgenomen, aangezien noch in de lijst noch in de tekst wordt aangegeven waar de ene disputatie ophoudt en waar de volgende begint.³⁷ Wel is het jaar van verdediging af te leiden, als we ervan uit mogen gaan dat de volgorde van de verzamelde oefendisputaties in de bundel dezelfde is als de oorspronkelijke. Aangezien nr. 19, een nummer eerder dan Popta en verdedigd door de Hongaar Joannes Puspekus,³⁸ uit het jaar 1657 stamt, is het mogelijk het jaar van Popta's verdediging te stellen op 1657. Ook de keuze voor de *Codex* doet vermoeden dat Popta dan al wat verder is in zijn opleiding. Popta zal namelijk zijn studie begonnen zijn met het bestuderen van de *Instituten* en daarna waarschijnlijk de *Digesten*. Het is niet uitgesloten dat Popta ook hoorcolleges (*lectiones*) heeft gevolgd of heeft gedisputeerd (*disputationes*) onder andere hoogleraren,³⁹ zoals Willem Cup en Laurentius Banck (1611-1662).⁴⁰ Een bewijs hiervoor is tot op heden nog niet gevonden. Zijn confrères die in dezelfde tijd als Popta hebben gestudeerd, Johannes Petraeus († 1680) en Petrus Mellema († 1693), hebben met zekerheid onder zowel Wissenbach als Cup gedisputeerd.⁴¹ Zij worden namelijk beiden in de later-

35 Wissenbach behoorde tot de Hollandse Elegante School (G.C.J.J. van den Bergh, *Die holländische elegante Schule: ein Beitrag zur Geschichte von Humanismus und Rechtswissenschaft in den Niederlanden 1500-1800*, Frankfurt am Main, 2002, 98, 129-130 en 215-217). Zie voor Wissenbach: Boeles, *Frieslands Hoogeschool*, dl. 2, 180-184. Zie voor werk van en literatuur over Wissenbach: Feenstra, *BGNR Franeker*, nrs. 512-518 (159-178). Zie voor de humanistische rechtsgeleerdheid: H.E. Troje, *Humanistische Jurisprudenz. Studien zur europäischen Rechtswissenschaft unter dem Einfluß des Humanismus*, Goldbach, 1993.

36 J.J. Wissenbach, *Johannis-Jacobi Wissenbachi Nassovii, JC. et Antecessoris Frisii, In Libros IV Prioris Codicis Dn. Justiniani Repetitae Praelectionis commentationes cathedrae*, Franeker, 1660. Zie F(erenc) Postma en J. van Sluis (red.), *Auditorium Academiae Franekerensis. – Bibliographie der Reden, Disputationen und Gelegenheitsdruckwerke der Universität und des Athenäums in Franeker, 1585-1843*, Leeuwarden, 1995, (Auditorium): 55/1660.3a;20. Zie ook Wumkes, *Paden fen Fryslân*, dl. 4, 61.

37 Zie Feenstra, 'De Franeker juridische faculteit', 295.

38 Joannes Puspekus moet over het einde van het tweede boek van de *Codex* gedisputeerd hebben: *Disputationes Juridicae XXXVII. et XXXVIII. Desumptae Ex Titulis XLVII., XLVIII., XLIX., L., LI., LII., LIII. Ubi et Apud quem cognitio in integrum restitutionis agitata sit: de Reputationibus: Etiam per procuratorem causam in integrum restitutionis agi posse, et c. Lib.II. Cod. Justin.*, Franeker 1657 (Auditorium: 55/1657.1). Het is niet ondenkbaar dat Popta begonnen is aan boek drie van de *Codex*, de *iudiciis*. Dit onderwerp heeft volgens Inst. 4,18pr overigens niets gemeen met publica iudicia, het onderwerp van Popta's dissertatie.

39 Zie voor de begrippen *lectio* en *disputatio* F. Postma, 'De Hongaren en het onderwijs aan de Universiteit te Franeker', *It Beaken*, 2010, 27 e.v. Zie ook R. Feenstra, 'Les juristes de l'ancienne université de Franeker et leurs recueil de disputationes (période de 1635 à 1735)' in: R. Feenstra, *Legal Scholarship and Doctrines of Private Law, 13th-18th Centuries*, Aldershot [etc.], 1996, 604-629 en T.J. Veen, 'Exercitia Huberiana', in: G.F.M. Bossers et al. (red.), *Secundum daturl!: negen studies en een laudatio aangeboden aan Hans Ankum*, Amsterdam, 1997, 127-161, met literatuur.

40 Ten tijde van Popta's studie waren Willem Cup en Laurentius Banck als hoogleraar aan de Franeker juridische faculteit verbonden. Banck was buitengewoon hoogleraar. Zie Feenstra, *BGNR Franeker*, voor Cup nrs. 98-103A (35-38) en voor Banck nrs. 34-40 (14-16).

41 Vgl. bijvoorbeeld ook Ulrik Huber, net als Popta ingeschreven als student *philosophiae* in 1651 (AstF 5145). Huber disputeert zowel onder Wissenbach als onder Cup (zie Feenstra, 'De Franeker juridische faculteit', 294 en Auditorium: 55/1654.2.28, 55/1655.1 en 55/1660.3.11; 57/1654.2 en 57/1654.3 (zie Veen, 'Exercitia Huberiana', 133, n. 12-13)). Het is overigens niet ondenkbaar dat Ulrik Huber en Henricus Popta samen hebben gestudeerd, hoewel Popta niet als een van de deelnemers in een *Collegium privatum* (Joannes Bernardi Isenberck, 'theol' (AstF 5083); Abrahamus de Grau, 'phil' (AstF 5113); Daniel Niesnerus, 'phil' (AstF 5144)) met Huber wordt genoemd (zie *Historia vitae* van Huber in Veen, *Recht en nut*, 250). Het zijn allen wel studenten die zich rond de inschrijvingsdatum van Popta hebben laten optekenen.

culus respondentium van Wissenbach genoemd. Mellema en Popta stonden samen in dezelfde lijst. Petraeus en Mellema promoveerden bij Cup, de laatste met de disputatie *de publice et solemniter*.⁴² Niet elke student promoveerde overigens in die tijd met een *disputatio*. Zo promoveert bijvoorbeeld de advocaat Johannes Buning († 1691), aangekondigd als Riga Livonus, en dus afkomstig uit Letland, op 15 november 1659 *privatim* en *sine disputatione* bij Willem Cup.⁴³ Popta beëindigt zijn studie wel met een *disputatio*. Hij promoveert op 15 december 1659⁴⁴ (oude stijl) *summa cum laude*⁴⁵ bij Wissenbach in de beide rechten (*juris utriusque*). Na zijn inschrijving als student duurt het dus ruim acht en een half jaar voordat Popta promoveert. De gemiddelde studieduur van zijn confrères, die net als Popta ingeschreven stonden als student *philosophiae*, is zo'n vijf à zes jaar.⁴⁶ De reden dat Popta in verhouding lang over zijn studie doet, moet waarschijnlijk worden gezocht in het feit dat hij de pest krijgt.⁴⁷ Het duurt 21 maanden voor hij de ziekte overwint.⁴⁸ Popta zou ook een tijdje in het buitenland gestudeerd kunnen hebben, maar een aanwijzing in deze richting is niet gevonden. De titel van Popta's dissertatie luidt *de publicis judiciis*.⁴⁹ De dissertatie zelf is niet overgeleverd.⁵⁰ De titel is ontleend aan een tweetal titels in de *Instituten* en *Digesten* met hetzelfde opschrift, namelijk Inst. 4,18 en D. 48,1. Het onderwerp van Popta's dissertatie

42 Zie voor Johannes Petraeus: Auditorium 55/1648.1a; 50 en 55/1653.2;18. Petraeus promoveert op 19 februari 1650 (Leeuwarden, Tresoar, Archief Universiteit te Franeker, inv.nr. 104, 265). *Supra*, n. 28. Zie voor Petrus Mellema: Auditorium 55/1660.3a;18 en 36. Ook wordt er een klein werk aan Mellema gewijd (zie Auditorium M/1659.6). Mellema promoveert op 9 september 1659 (Leeuwarden, Tresoar, Archief Universiteit te Franeker, inv.nr. 104, f° 346).

43 Zie Leeuwarden, Tresoar, Archief Universiteit te Franeker, inv.nr. 104, f° 346. Buning heeft erkennelijkvoor gekozen om de eindproef in de Senaatskamer te volbrengen (zie Postma, 'De Hongaren en het onderwijs aan de Universiteit te Franeker', 30).

44 In Weissman, Het gasthuis van Dr. Popta, 111 staat abusievelijk de promotiedatum van 15 september 1659.

45 Zie Naamrol der Friesche advokaten, s.l., ca. 1700, 234. Opmerkelijk is dat in deze naamrol de titel en datum van zijn dissertatie niet worden genoemd, maar dus wel het *judicium* (!) 'summa cum laude'. Op de plaats van de titel is na 'de' (het veel voorkomende begin van een titel) ruimte voor een titel overgelaten. Vgl. ook de inwijdingsrede van Gerroltsma: 'Alsnu den stichter aldus met lof sijne promotie bekomen had' en 'Want hij heeft met seer goed succes daerop sijne studien voltrokken'. Andere verwijzingen naar het *judicium*, zoals bijvoorbeeld in de bul of de Carmina gratulatoria voor Popta, zijn niet overgeleverd. Vgl. de verwijzing naar het *judicium* van zijn broer Jacobus in: Carmina gratulatoria ad doctissimum, praestantissimum summaeque spei invenem-virum D. Jacobum Popta Med. Cand. cum post egredia doctrinae specimina data, habitamque cum laude disputationem de arthridide ab inclyta facultate medica summo gradu summisque in S.S. medicina honoribus ornaretur Franekeræ, Franeker, 1655. De begrippen 'summa cum laude', 'promoveren' en 'promotor' in de zeventiende eeuw hebben een andere betekenis en wetenschappelijke waarde dan nu gebruikelijk is.

46 Studenten die als rechtenstudent stonden ingeschreven deden zo'n drie jaar over hun studie. Vgl. de duur van een studietijd van gemiddeld vier tot zes jaar aan de Leidse Universiteit, Ahsmann, *Collegia en colleges*, 255.

47 Popta's broer Jacobus doet zo'n vijf en een half jaar over zijn studie medicijnen. Hij sterft op 6 oktober 1656 aan de pest.

48 Zie de inwijdingsrede van het gasthuis te Marssum van Gerroltsma.

49 De titel wordt in de literatuur stevast, maar abusievelijk, in navolging van Gerroltsma aangeduid als *judicia publica*. Gerroltsma verwijst echter met *judicia publica* naar de 'publiecqlijke aenklagen' in zijn rede, het onderwerp van Popta's dissertatie. In Weissman, Het gasthuis van Dr. Popta, 111 staat de titel van de dissertatie abusievelijk geconjugeerd, namelijk de *judicia publica*. Zie ook Th.J. Meijer, *Album Promotorum Academiae Franekerensis* (1591-1811), Franeker, 1973, 37. De titel van de dissertatie wordt niet vermeld, hoewel deze wel, en ook de promotor, in de primaire bron, het Album Promotorum Academiae Franekerensis, staat (Leeuwarden, Tresoar, Archief Universiteit te Franeker, inv.nr. 104, f° 346). Broer Jacobus promoveert op 26 juni 1655. Zijn dissertatie De arthritide wordt in Meijer wel vermeld (34), maar staat niet in het Album Promotorum (Leeuwarden, Tresoar, Archief Universiteit te Franeker, inv.nr. 104, f° 312). Zie ook *supra*, n. 45.

50 Er is geen aanwijzing dat de dissertatie niet gedrukt is (Leeuwarden, Tresoar, Archief Universiteit te Franeker, inv.nr. 104, f° 346).

De gebouwen van de Franeker Universiteit. Ingekleurde kopergravure uit P. Winsemius, *Chronique ofte historische geschiedenis van Vrieslant, Franeker*, 1622. Foto John van Geffen.

betreft het publieke strafproces.⁵¹ Opvallend is dat Gerroltsma in zijn inwijdingsrede zegt dat Popta ‘menigmael’ heeft opgemerkt dat zijn keuze voor het thema van zijn dissertatie een gunstige invloed heeft gehad op het verloop van zijn carrière. Popta vond dat bijzonder en stond daar kennelijk regelmatig bij stil.⁵²

⁵¹ Gerroltsma meldt dit thema ook in zijn inwijdingsrede: ‘(...) sijne promotie tot een stoffe van de accademise oeffeninge verkooren heeft gehat de publicqlijke aenklagen, welke de criminele justitie betreffen’ (Leeuwarden, Tresoor, Archief Poptagasthuis te Marssum, inv.nr. 877). Kalma wijst abusievelijk naar het publieke recht (Kalma, *Dit wienen ek Friezen*, 36). In Inst. 4, 18,2 wordt het woord publica uitgelegd: ‘Deze processen worden ‘publiek’ genoemd, omdat de realisering ervan doorgaans aan iedereen uit het publiek mogelijk gemaakt wordt’.

⁵² ‘Menigmael heeft den stigter als iets seldsaems aengemerckt dat bij dese sijne promotie tot een stoffe van de accademise oeffeninge verkooren heeft gehat de publicqce aenklagen, welke de criminele justitie betreffen, andersins in regte met de naem judicia publica bekend dat geen gering voorteken is geweest van ’t geluck waarmede den hemel hem naderhants bestraelt heeft (...)’ (zie Leeuwarden, Tresoor, Archief Poptagasthuis te Marssum, inv.nr. 877).

3 Admissie en patronaat

Na het behalen van de doctorstitel moest iemand, om zich als advocaat te kunnen vestigen, worden toegelaten aan het Hof. Hij moest hiervoor een verzoek indienen om de eed als advocaat te mogen afleggen aan het Hof. Als hij werd toegelaten, werd hij beëdigd en ingeschreven in het 'Matrikel van de Advocaten'.⁵³ Rond 1700 werden gemiddeld per jaar ongeveer zes à zeven advocaten toegelaten bij het Hof van Friesland.⁵⁴ Ongeveer de helft van deze advocaten praktiseerden ook daadwerkelijk voor het Hof.⁵⁵ Zo werden bijvoorbeeld de advocaten die niet voor het Hof praktiseerden, Allart Pieter van Jongest al (1612-1676) en Horatius Knijff (1628-1679),⁵⁶ raadsheer. Epeus Glinstra (1606-1677) werd griffier, Sibrandus Thijssen secretaris van Wymbritseradeel en Idsardus Bloemendall secretaris van Dokkum.⁵⁷ Het was ook niet ongebruikelijk dat advocaten niet hun hele leven werkzaam waren in de advocatuur.⁵⁸ Zo werden de advocaten Anthonius Kann en Johannes Beuker procureur-generaal. Henricus Schotanus en Henricus Rhala werden tot professor benoemd aan de Franeker universiteit.⁵⁹ Wie als advocaat door het Hof was geadmitteerd mocht overigens ook voor alle nedergerechten in Friesland praktiseren.⁶⁰ Gemiddeld negen à tien juristen per jaar promoveerden aan de Franeker universiteit. Niet iedereen liet zich dus (meteen) inschrijven. Popta deed dit wel. Hij werd vrijwel onmiddellijk als advocaat bij het Hof van Friesland toegelaten. Net voor de jaarwisseling, op 19 december 1659 (oude stijl), al vier dagen na zijn promotie,⁶¹ liet Popta zich beëdigen als advocaat bij het Hof. Als de datum van toelating bij het Hof en de promotiedatum aan de Franeker Universiteit van zijn tijdgenoten in de jaren 1650 tot en met 1670 met elkaar worden vergeleken, dan zijn er nog drie andere aan de Franeker universiteit gepromoveerden die ook een korte periode tussen

53 Zie B.S. Hempenius-van Dijk, *Hof van Friesland. De hoofdlijnen van het procederen in civiele zaken voor het Hof van Friesland zowel in eerste instantie als in appel*, Hilversum, 2004, 21-22. Zie voor de geschiedenis van de advocatuur in de Lage Landen ook Pro Memorie, 2009, 1-2. Vgl. bijvoorbeeld de vereisten voor toelating, de toelating en de eed bij het Hof van Gelre en Zutphen F. Keverling Buisman, 'Advocaten bij het Hof van Gelre en Zutphen (1610-1811)', Pro Memorie, 2009, 87-110.

54 De telling begint in het jaar 1633 (Jacobus Jeltema, 26 maart 1633) en eindigt in 1710 (Wilhelmus Vermeesch, 9 oktober 1710).

55 *Matricula advocatorum*, Leeuwarden, Tresoor, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16848, f° 12v. Zie J.L. Berns†, B.S. Hempenius-van Dijk, D.P. de Vries, P. Nieuwland, A.P. van Nienes en S. de Haan, *Archief Hof van Friesland. Inventaris van het archief van de Raad, na 1515 het Hof van Friesland (1502) 1516-1811*, Hilversum, 1999, 23. Zie ook O. Vries et al., *De Heeren van den Raede: biografieën en groepsportret van de raadsheren van het Hof van Friesland (1499-1811)*, Hilversum, 1999, 83 en Zijlstra, *Het geleerde Friesland*, 156-158 en 182-185.

56 Zie Vries et al., *De Heeren van den Raede*, nrs. 145 en 164.

57 Toelating van deze advocaten bij het Hof: Allardus Petrus Jongest al (1 september 1635); Horatius Knijff (4 juni 1651); Epeus Glinstra (22 oktober 1633); Sibrandus Thijssen (10 september 1639) en Idsardus Bloemendall (24 november 1659). M.H.H. Engels (bew.), *Advocaten bij het (provinciaal Gerechts)hof van Friesland. Chronologische en alfabetische naamlijst 1577-1849*, Leeuwarden, 1995 en H. de Walle, *Friezen uit vroeger eeuwen. Opschriften uit Friesland, 1280-1811*, Franeker, 2007.

58 Zie voor de periode 1380-1650 Zijlstra, *Het geleerde Friesland*, 182 e.v.

59 A.H. Huussen jr., *Veroordeeld in Friesland. Criminaliteitsbestrijding in de eeuw der Verlichting*, Leeuwarden, 1994, 75-78.

60 Hempenius-van Dijk, *Hof van Friesland*, 23.

61 In de literatuur wordt telkenmale de toelating van Popta als advocaat door het Hof twee weken na zijn promotie geda-teerd. Dit misverstand is tot stand gekomen doordat de verschillende dateringen (oude stijl en nieuwe stijl) door elkaar zijn gehaald (zie H. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Hannover, 1991).

promotie en beëdiging kennen.⁶² De vier dagen van Popta blijken niet uitzonderlijk te zijn. Ook de in Harderwijk gepromoveerde Matthias Jansonius (1664-1699) en Johan van Lennep († 1700) promoveerden slechts zeven dagen voor hun admissie. Zij waren hun studie niet in Franeker begonnen.

Als iemand was toegelaten, moest hij zich als advocaat en procureur – in Friesland gingen deze twee functies samen – bij het Hof in het eerste jaar bij laten staan door een oudere advocaat die al meer dan een jaar voor het Hof had gepraktiseerd.⁶³ Deze advocaat, de patroon van de beginnende advocaat, diende zijn rekest en schriften mede te ondertekenen. Bovendien was deze advocaat verantwoordelijk voor de praktische vorming van de beginnende advocaat. En die praktische vorming was nodig, aangezien er een kloof bestond tussen het universitair rechtenonderwijs en de rechtspraktijk.⁶⁴ Het is niet precies met zekerheid te zeggen wie de patroon van Popta is geweest.⁶⁵ Popta komt voor de eerste keer in de civiele sententieboeken voor met de advocaat Valerius Renici.⁶⁶ Hij werkt dan zo'n vier maanden aan het Hof als advocaat. Het is niet ondenkbaar dat Popta door Renici gepatrooneerd is.⁶⁷ Als Popta in zijn verdere loopbaan samenwerkt met een andere advocaat, blijkt dat hij de meeste zaken samen met Renici doet. Maar ook werkt hij onder andere samen met oudere confrères als Hieronimus de Blau (1616-1672), Engelbertus de Blesse († 1678), Dominicus Feenstra († 1679), Pierius Vermees en Gosuinus Spitholdt († 1688). Het ligt voor de hand dat Popta in zijn carrière van 53 jaar zelf ook beginnende advocaten heeft begeleid. Zo treedt Cornelius Clockenburgh in zijn eerste drie interlocutoire vonnissen sa-

62 Het betreft de advocaten Johannes Petraeus (5 dagen (1650)), Johannes Schouwen (2 dagen (1652)) en Johannes Crul (3 dagen (1666)).

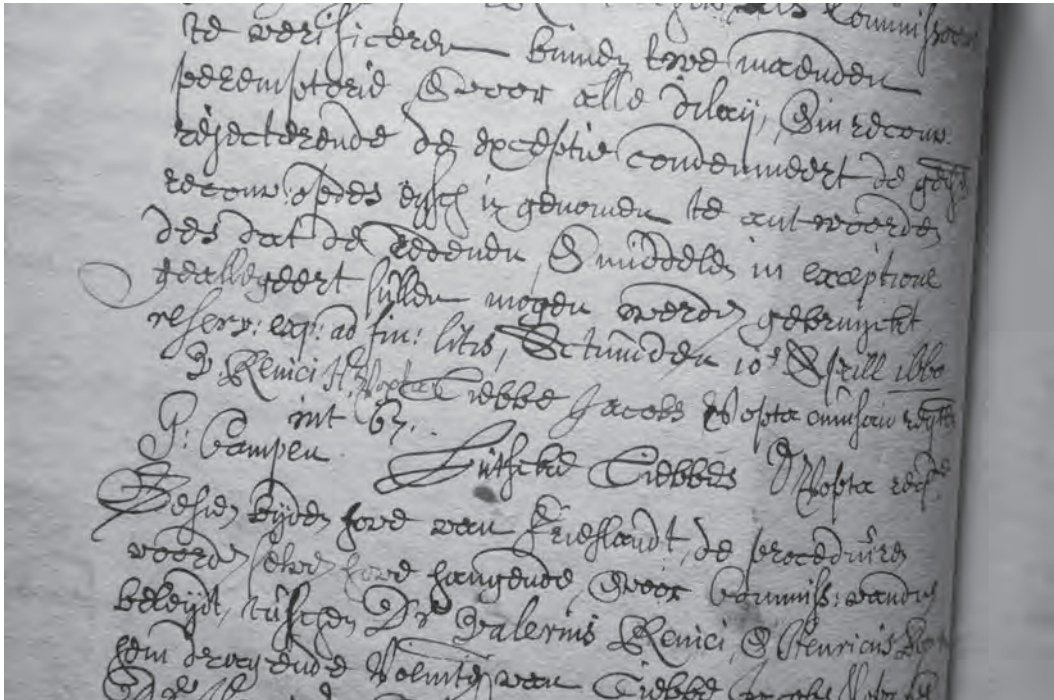
63 Dit werd voor het eerst vastgelegd in een ordonnantie van het Hof van Friesland van 27 november 1544 (Groot Placaat- en Charterboek van Friesland, dl. 3, 57). Deze ordonnantie is vervolgens opgenomen in de 'Landsordonnantie' van 1602, waarin zij een plaats kreeg als art. 5 van tit. 4 in boek III.

64 Zie voor het rechtenonderwijs in de zeventiende eeuw M.J.A.M. Ahsmann, 'Teaching the ius hodiernum: legal education of advocates in the northern Netherlands (1575-1800)', Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis, 1997, 423 e.v. Zie voor de zeventiende-eeuwse rechtspraktijk J. Zeylemaker, Geschiedenis der Nederlandsche rechtswetenschap, dl. 4, afl. 1. Geschiedenis van de wetenschap van het burgerlijk procesrecht (praktijkrecht) in Nederland van de aanvang tot 1813, Amsterdam, 1952, 81-146.

65 B.S. Hempenius-van Dijk, 'La formation des jeunes avocats à la Cour de Frise au temps de la République des Sept Provinces Unies', in: Les Juridictions Supérieures. Actes des Journées internationales tenues à Leeuwarden dus 20 au 23 mai 1993, Nijmegen, 1994, 68: 'Au dit confrère incombait également le devoir de contresigner les requêtes et les autres écritures du débutant, et la participation à la responsabilité de leurs contenus. La responsabilité de la formation pratique des avocats débutants était donc placée entre les mains de leurs confrères ayant plus d'ancienneté et d'expérience, à cet égard il s'agissait également de la formation d'avoué, à savoir qu'en Frise ces deux fonctions allaient de pair depuis qu'avait été décrété par l'ordonnance de 1541 que celui qui procédait à la Cour de Frise aurait le droit d'engager son avocat aussi en tant qu'avoué'. Zie ook Hempenius-van Dijk, Hof van Friesland, 21-22 en Zijlstra, Het geleerde Friesland, 156.

66 Valerius Renici wordt op 10 oktober 1649 door het Hof geadmitteerd. Als oudste advocaat overlijdt hij op 4 januari 1699. Valerius Renici is voogd geweest van het Ritske Boelema Gasthuis te Leeuwarden. Hij neemt in 1683 ontslag (Historisch Centrum Leeuwarden, 119-B Ritske Boelema Gasthuis te Leeuwarden inv. 1850 en 1874, doos D, nr. 20.).

67 Het is niet zeker dat deze zaken de eerste en de laatste waren, omdat een zaak dikwijls niet tot een sententie kwam. Vaak liepen zaken al snel dood of werden niet doorgezet (zie S. Faber, 'Het Hof en de nedergerichten: de achttiende-eeuwse criminele rechtspleging in Friesland van een andere kant bekeken', in: D.P. de Vries en P. Nieuwland (red.), 500 jaar Hof van Friesland: bijdragen aan het herdenkingsymposium gehouden te Leeuwarden 24 september 1999, Hilversum, 2000, 65 e.v.).

Dr. H. Popta en dr. V. Renici treden gezamenlijk op in een rechtszaak. Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16529. Foto Haje Bijlstra.

men met Popta op.⁶⁸ Na de zaken met Popta adviseert Clockenburgh partijen met de advocaten Gellius Boltsma en Eduardus Meurs.⁶⁹ De jongere advocaten Simon Gerroltsma en Joannes Sande die al eerder ter sprake kwamen, blijken niet door Popta te zijn gepatrocieneerd.⁷⁰ Gerroltsma treedt voor het eerst op met Leonardus Uma (1600-1664),⁷¹ Sande met Hansonius Acronius (1649-1730), in een zaak tegen Popta.⁷² Popta werkt het meest samen met de jongere confrères Wilhelmus Siccama (1644-1708), Johannes Buning en Zachaeus Gemmenich (1654-1720).⁷³

68 Zie de interlocutoire sententies nr. 34 en 35 van 29 februari en nr. 15 van 7 juli 1685. Het betreft overigens wel steeds dezelfde partijen. Cornelius Clockenburgh is op 3 juni 1684 door het Hof geadmitteerd. Zijn eerste zaak doet Clockenburgh ongeveer acht maanden na zijn toelating.

69 Gellius Boltsma is op 10 november 1662 door het Hof geadmitteerd, Eduard Meurs op 6 september 1664.

70 Supra, n. 3.

71 Leeuwarden, Tresoar, Hof van Friesland, inv.nr. 16541, interlocutoire sententie 75 van 26 maart 1672.

72 Leeuwarden, Tresoar, Hof van Friesland, inv.nr. 16556, interlocutoire sententie 41 van 5 april 1687.

73 Wilhelmus Siccama wordt door het Hof op 4 juli 1666 geadmitteerd. Voor Buning zie *infra* paragraaf 'Advocaten en hun clientèle'. Zie voor Gemmenich: Vries et al., *De Heeren van den Raede*, 334, nr. 193.

4 Advocatuur aan het Hof

Rond het jaar 1700 zijn er gemiddeld 73 advocaten werkzaam in civiele zaken bij het Hof van Friesland, met een maximale fluctuatie van twintig procent. Vanaf ongeveer 1685 treedt een lichte daling op.⁷⁴ Tien jaar vóór deze daling van het aantal advocaten neemt het aantal civiele vonnissen sterk af.⁷⁵ In criminele zaken zijn rond 1700 zo'n zes advocaten actief.⁷⁶ Het zijn voornamelijk de oudste advocaten die betrokken zijn bij deze zaken.⁷⁷ In civiele zaken zijn er meer advocaten werkzaam. Popta behoorde tot de kleine groep advocaten die zeer actief was in de advocatuur bij het Hof. Zo komen in het jaar 1673 de volgende advocaten voor (met vermelding van het aantal zaken waarin het Hof een vonnis heeft gegeven): Petrus Mellema (132), Popta (114), Gosuinus Spitholdt (86), Dominicus Feenstra (80), Engelbertus de Blesse (73), Wilhelmus Sloterdijk (1639-1705) (70), Odulphus Feijckama (69), Nicolaeus Broersma (63), Johannes Petraeus (58), en Albertus Solckama (52). Ook Hieronimus de Blau komt nog vaak voor (65), hoewel hij dan al is overleden.⁷⁸ Meest opmerkelijke advocaat is deze laatste Hieronimus de Blau, afkomstig uit een juristenfamilie. Naast de advocatuur bekleedt hij namelijk nog allerlei andere functies. Van de andere advocaten is weinig tot niets bekend, behalve dan dat Petrus Mellema († 1693)⁷⁹ het ambt van pensionaris vervult en burgemeester van Leeuwarden is en dat Nicolaeus Broersma († 1686) schepen in Leeuwarden is. Zo is De Blau pensionaris van de stad Leeuwarden in 1655, en later van Harlingen. Vanaf 18 januari 1664 is hij landschapsadvocaat van Friesland. Daarnaast is hij schrijver (betaalmeester) van de compagnie paarden van de ritmeester Georg baron van Schwartzenergh. Van 1 januari 1670 tot aan zijn dood in 1672 is hij burgemeester in Leeuwarden. Net voor zijn dood wordt hij tot lid van de vroedschap in Leeuwarden gekozen. Hij is lid van de commissie die het nieuwe Stadsweeshuis moet stichten. In 1672 is hij medeafgevaardigde voor Leeuwarden op de Landsdag. Hij leidt in die hoedanigheid de vergadering der buitengewone Gecommitteerden tot de reformatie

74 Het aantal studenten dat in de rechten aan de Franeker universiteit promoveert, heeft m.i. geen invloed op deze daling van advocaten werkzaam aan het Hof van Friesland. Er worden wel in verhouding minder advocaten door het Hof toegelaten. Tussen 1660 en 1670 is ook een achteruitgang van het aantal notarisbenoemingen (zie E. Vellinga, *Keysers Orken. Bijdragen tot de geschiedenis van het notariaat in de provincie Friesland van de aanvang af (midden 15e eeuw) tot de invoering van de Franse wetgeving (1811)*, Gorredijk, 1995, 25 en 28 e.v.).

75 Infra, 'Zaken bij het Hof'.

76 In de criminele sententieboeken worden in vergelijking met de civiele sententieboeken weinig advocaten genoemd. Dit is niet zo verwonderlijk, aangezien het Hof een vonnis terstond kon uitspreken, als het tijdens het vooronderzoek verzamelde bewijs overtuigend was. De verdachte kreeg pas rechtsbijstand van een advocaat wanneer de procureur-generaal van het Hof opdracht kreeg een strafprocedure tegen de 'beklaagde' te beginnen (zie Berns et al., *Archief Hof van Friesland*, 28-31).

77 Popta wordt in 1688 al vermeld in een criminele zaak. Op dat moment was hij nog niet een der oudste advocaten. Dat werd hij in 1690, hij was toen 55 jaar, Berns et al., *Archief Hof van Friesland*, 23 en 23-24: 'De acht advocaten, die het langst in functie waren, hadden de verplichting om voor de financieel onvermogenen te pleiten. Zij werden daarvoor door het gewest betaald' (zie ook Vries et al., *De Heeren van den Raede*, 135-136 en Huussen, *Veroordeeld in Friesland*, 41-43).

78 Na de dood van een advocaat kan hij nog steeds vermeld staan als had hij opgetreden in de zaak. Dit geldt ook voor Popta. Op 4 april 1713 wordt een vonnis gewezen, waar Popta niet alleen advocaat is, maar ook een der partijen. Simon Geroltsma behartigt de belangen van wijlen Henricus Popta (reassumptie) (zie civ. sent. 7, 4 april 1713, Leeuwarden, Tresoar, *Archief Hof van Friesland*, inv.nr. 16582).

79 Leeuwarden, Tresoar, *Archief Hof van Friesland*, inv.nr. 108.

Zitting van het Hof van Friesland. Frontispice uit Joan van den Sande, *Vyf boecken der gewijsde saecken voor den Hove van Vriesland*, 1670. Foto Haye Bijlstra.

uit de steden van Friesland.⁸⁰ De spanningen hiervan leiden op 3 december 1672 tot zijn dood.⁸¹ Naast de rechtsgeleerdheid is Hieronimus de Blau ook te vinden als dichter.⁸² Zijn zoon Quirijn de Blau (1645-1692) wordt ook advocaat en neemt tal van functies van zijn vader over. Op 16 juli 1677 wordt hij benoemd tot raadsheer.⁸³

Popta blijft zijn hele loopbaan, tot zijn dood op 7 november 1712, advocaat. In 1690 volgt

80 Zie Ph.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. 4, Leiden, 1911-1937 (NNBW), 158. Zie ook Vries et al., *De Heeren van den Raede*, 316.

81 Zie Ph.H. Breuker, 'De vestiging van een politiek betrekkelijk onafhankelijk stadhouderschap in Friesland (1657-1672)', *It Beaken*, 1998, 280. Zie voor het testament: Leeuwarden, Tresoar, Archief Familie Van Eysinga-Vegelin van Claerbergen, inv. nr. 5510.

82 De Blau komt onder andere voor met een eregedicht in een preekbundel in het werk van predikant Henricus Domna uit 1671 (Wumkes, *Paden fen Fryslân*, dl. 1, 382). Ook in 1667 verschijnt een geschrift van hem (J.J. Kalma, *Men meldt ons uit Friesland*. Een aantal zeventiende-eeuwse geschriften die opzien baarden met een lijst van 17de-eeuwse kleine Friese gelegenheids geschriften, Leeuwarden, 1973, 367). Zie ook Breuker, 'De vestiging van een politiek betrekkelijk onafhankelijk stadhouderschap in Friesland (1657-1672)', 280.

83 Zie NNBW, dl. 4, 159. Zie ook Vries et al., *De Heeren van den Raede*, 316-317, nr. 177.

Afbeelding van de lijst van de acht oudste advocaten. Leeuwarden, Tresoar, archief Hof van Friesland, 110. Foto Haye Bijlstra.

hij de overleden oudste advocaat, Henricus Nannings, op.⁸⁴ Van de 22 jaar dat Popta een der oudste advocaten is, is hij acht jaar hoofd van deze oudste advocaten.⁸⁵ Naast zijn werk als advocaat is hij schrijver van een compagnie Zwitsers.⁸⁶ Deze functie neemt Popta in

84 Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 108. Aan het begin van dit criminele rolboek staat 'dr. Henricus loco dr. Henricus Nannings'. De datum van aantreden van Popta ontbreekt hier. De sterfdatum van Nannings is 24 augustus 1690. Nannings is op 29 juni 1647 door het Hof geadmiteerd.

85 Het is onduidelijk door wie Popta als oudste advocaat wordt opgevolgd. In het criminele rolboek (Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 111), waar de vervanging zou moeten staan, ontbreekt namelijk de lijst met namen van de acht oudste advocaten. In Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 112 staat wel (abusievelijk) een lijst met namen, waaronder Popta. De zaken die in dit boek beginnen, stammen uit 1720.

86 In het register van decretale verkopeningen wordt Popta overigens betiteld als 'coopman' te Harlingen. Dit moet haast wel op een vergissing berusten. Popta treedt er op als curator van zijn neef Allardus Buytenpost (zie Leeuwarden, Tresoar,

1659 over van zijn vader.⁸⁷ Hij heeft waarschijnlijk iemand in dienst die dit voor hem doet. Het is onduidelijk of Popta ook bestuurlijke functies bekleedt. Hij wordt in ieder geval wel één keer genoemd onder de 'électeurs' bij de verkiezing van de leden van het stedelijk bestuur van Leeuwarden in 1710. Het bestuurlijk milieu is hem dus niet vreemd.⁸⁸

5 Zaken bij het Hof

Om inzicht te krijgen in de hoeveelheid en het soort zaken waar de advocaten bij het Hof van Friesland zich mee bezighielden, is het noodzakelijk eerst kort de competentie van het Hof van Friesland te beschrijven.⁸⁹ De *Ordonnantie ende Instructie* van 10 mei 1597 beperkte de bevoegdheden van het Hof van Friesland tot de rechtspraak.⁹⁰ Het Hof vormde in civiele zaken de beroepsinstantie voor gewone boeren en burgers. Deze zaken waren in eerste instantie door de nedergerechten behandeld. In civiele zaken waarin edelen, geestelijken en allerlei hoogwaardigheidsbekleders gedaagde waren, sprak het Hof in eerste instantie recht. Dit gold ook voor zaken waarin de zogenaamde *personae miserales* (kwetsbaren in de samenleving) eiser waren. In criminele zaken werden de lichte strafzaken ('overtredingen') behandeld door de nedergerechten. In alle andere strafzaken sprak het Hof recht.⁹¹ Naast deze contentieuze jurisdictie oefende het Hof ook voluntaire jurisdictie, dat wil zeg-

Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16823, f° 121r).

87 Op 26 maart 1659 wordt door Gedeputeerde Staten het verzoek tot overdracht van het schrijverschap van de moeder van Henricus Popta ingewilligd (zie Oldersma, *Heringastate*, 20).

88 Zie G. Nauta, *Lijst der Grietlieden, Raden van het Hof, Leden van het Stedelijke Bestuur van Leeuwarden enz.*, s.l., s.d., 297. Zijn confrères worden veelvuldig genoemd als 'électeurs', maar zij worden ook genomineerd en uitverkoren in een van de functies van burgemeester, bouwmeester of schepen.

89 Het Hof van Friesland was opgedragen het Rooms-Friese recht toe te passen op de rechtspraktijk. De verhouding tussen het Romeinse recht, het keizerlijke recht, en het Friese recht, het landrecht, verwoordt Huber, *Heedendaegse rechtsgeleertheit*, I, 2, 47 als volgt: 'Staende by ons vast desen regel: wat niet blijkt verandert te zijn bij het Friesche recht, blijft soo, als het by de Roomse wetten is vastgesteld'. Zie voor de naam Rooms-Friese recht en de receptie van het Romeinse recht in Friesland, J.H.A. Lokin, 'Hoe Rooms waren de Friezen?', in: D.P. de Vries en P. Nieuwland (red.), *500 jaar Hof van Friesland: bijdragen aan het herdenkingssymposium gehouden te Leeuwarden 24 september 1999*, Hilversum, 2000, 75 e.v. Zie ook Lokin et al., 'Het Rooms-Friese recht, passim en P. Gerbenzon, 'Enkele nieuwe gegevens over de receptie van het Romeinse recht in Friesland', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 1959, 133-157. Opgemerkt moet worden dat Gerroltsma in de inwijdingsrede van het gasthuis twee keer naar keizer Justinianus verwijst: 'Ja sels de keijser Justinianus heeft bij eenige sijner laetste constitutionen uitdrukkelijk gebooden, dat geen Godvrugtige huijzen erkent zouden worden tenzij bij publicqce oratie en processie van 't volk op een plegtige wijze zouden zijn ingehuldight daer wij dan geleert hebben de wetten te onderhouden (...)' (zie Leeuwarden, Tresoor, Archief Poptagasthuis te Marssum, inv.nr. 877).

90 Zie voor de getranscribeerde tekst van deze ordonnantie: Berns et al., *Archief Hof van Friesland*, 102-106 en, voor de geografische begrenzing van het rechtsgebied, 27.

91 Zie over de taken van het Hof van Friesland A.G. Bosch, 'Soo staen de Raden provinciaal als perplex...: Hof van Friesland en provinciaal bestuur: een verkenning', in: D.P. de Vries en P. Nieuwland (red.), *500 jaar Hof van Friesland: bijdragen aan het herdenkingssymposium gehouden te Leeuwarden 24 september 1999*, Hilversum, 2000, 41 e.v. en De Vries, 'Het Hof van Friesland', 20-21. Zie ook (gedetailleerder, en voor de overlevering van het archief van het Hof van Friesland) Berns et al., *Archief Hof van Friesland*, 26-39. Zie voor de raadsheren Vries et al., *De Heeren van den Raede*, passim.

gen vrijwillige rechtspraak, uit.⁹² Zo was het Hof de instantie die minderjarigen *venia aetatis* kon verlenen ofwel meerderjarig kon verklaren.⁹³

De interlocutoire en definitieve vonnissen van het Hof van Friesland werden geschreven in de civiele en criminele sententieboeken.⁹⁴ De naam van de advocaat (of advocaten) staat vrijwel altijd naast de partijen die hij bijstaat. Niet alle zaken die aangespannen werden vindt men in de sententieboeken terug. Er zijn altijd zaken geweest die beëindigd werden nog voor het tot een tussenvonnis of een eindvonnis kwam. In de 53 jaar die Popta werkzaam was aan het Hof van Friesland is het aantal civiele eindvonnissen met ongeveer 65 procent afgenomen.⁹⁵ Worden er in 1660 ongeveer 1900 civiele vonnissen gewezen, in 1712 zijn dat er nog maar zo'n 600.⁹⁶ De sociale en economische ontwikkelingen in die tijd hebben vermoedelijk invloed gehad op het aantal processen dat tot een eindvonnis leidde. In de tweede helft van de zeventiende eeuw is sprake van een bevolkingsdaling. Deze daling doet zich bovendien voor in een periode van economische neergang. In de jaren zeventig van de zeventiende eeuw woedden rampzalige oorlogen.⁹⁷ In criminele zaken worden er

92 In het archief van het Hof van Friesland bevinden zich ook stukken betreffende de vrijwillige rechtspraak, zoals de autorisatieboeken. In de autorisatieboeken wordt Popta één keer genoemd (Leeuwarden, Tresoor, Hof van Friesland, inv. nr. 16794, 65-66). In de autorisatieboeken van het stadsarchief van Leeuwarden treffen wij Henricus Popta drie keer aan. De autorisatieboeken van het Hof verschillen in die zin van die van de nedergerechten dat zij ook akten van emancipatie bevatten. Bovendien hebben de autorisatieboeken van het Hof in veel gevallen betrekking op leden van vooraanstaande families. Enkele voorbeelden: op rekest van Hendrick Rinties (1630-1698) wordt Popta benoemd tot curator ad lites voor een wees, de tienjarige neef Rintie Hessels (Historische Centrum Leeuwarden, Autorisatieboeken, aktenr. 0008-35 (22 juni 1685)); Popta wordt ook curator van zijn neef Allardus Buytenpost (Historische Centrum Leeuwarden, Autorisatieboeken, aktenr. 0007-48 (6 januari 1680)), van de twee nakinderen van Aeltie Rinties en Claes Jilles (Historische Centrum Leeuwarden, Autorisatieboeken, aktenr. 0005-114 (16 januari 1679)) en van Gaius Broersma (Historische Centrum Leeuwarden, Autorisatieboeken, aktenr. 0006-171). Ander archiefmateriaal, zoals hypotheekboeken uit het Archief Leeuwarden, zijn niet bekeken.

93 Hempenius-van Dijk, Hof van Friesland, 23-24 en Berns et al., Archief Hof van Friesland, 36. Op deze volontaire jurisdictie wordt niet grondig ingegaan. Zo wordt voorbijgegaan aan boeken als registers van fideicommissaire testamenten of decretale verkopen.

94 Zie Berns et al., Archief Hof van Friesland, 27-35 en 134. Voor deze bijdrage zijn de criminele rolboeken en dossiers, binnenlandse missiven (boeken) en de civiele rolboeken en dossiers vanwege het ontbreken van tijd niet bestudeerd. Deze bronnen zijn van belang om bijvoorbeeld het verloop van een zaak te bestuderen, de werkwijze van de advocaten en de eventuele samenwerking tussen advocaten. Ook bieden deze bronnen een schat aan informatie over het materiële recht. 'Quaclappen', de registers van de dicta van definitieve en interlocutoire sententies in civiele en criminele zaken waarin de veroordeelde niet (meer) in voorarrest zat, ontbreken voor de onderzochte periode. Wumkes wijst in zijn artikel 's Hofs Sententieboeken als Bron voor de Geschiedenis van Friesland' op het belang van het gebruik van criminele sententies: 'Ik kan dan ook niet nalaten op de groote betekenis van de sententies te wijzen voor de kennis der groote volksbewegingen in ons gewest' (G.A. Wumkes, 's Hofs sententieboeken als bron voor de geschiedenis van Friesland', *Vrije Fries*, 1915, 144).

95 Er is geen onderscheid gemaakt tussen criminele en civiele zaken binnen de civiele sententieboeken. De vonnissen voor verdachten buiten hechtenis werden namelijk ook in de civiele sententieboeken opgenomen. Ook wordt er niet ingegaan op de akten die vanaf 1671 tussen de interlocutoire sententies staan (Berns et al., Archief Hof van Friesland, 134). Zie voor civiele zaken ook Lokin et al., *Het Rooms-Friese recht*, passim. Vgl. M.-C. Le Bailly, 'Langetermijntrends in de rechtspraak bij de gewestelijke hoven van justitie in de Noordelijke Nederlanden van ca. 1450 tot ca. 1800', *Pro Memorie*, 2011, 30-67.

96 Af en toe is er een jaar dat het aantal vonnissen iets steeg in de neerwaartse gang, bijvoorbeeld in 1682 en 1690. Maar ook vóór 1676 waren er jaren dat er minder vonnissen werden gevelde, zoals in 1667 en 1672.

97 J.A. Faber, *Drie eeuwen Friesland. Economische en sociale ontwikkelingen van 1500 tot 1800*, dl. 1, Leeuwarden, 1973, 49-50. Faber wijst op de frappante correlatie tussen de fluctuaties in het totale aantal dopen en het economische tij. Zie voor de bevolkingsdaling 58 en 60. Zie ook J.J. Kalma en K. de Vries (red.), *Friesland in het rampjaar 1672*. It jier fan de miste kânsen, Leeuwarden, 1972, passim. Vellinga wijst op een zelfde oorzaak voor de daling van het aantal notarissen (Vellinga, *Keyzers Orken*, 29). Vgl. voor het Hof van Holland, Zeeland, en West-Friesland (1428-1811) Le Bailly, 'Langetermijntrends

ongeveer veertig vonnissen gewezen die in de criminele sententieboeken staan.⁹⁸

In de sententieboeken van het Friese Hof komen we Popta's naam het meest tegen bij de opgetekende tussen- en eindvonnissen uit de periode 1673-1683. Ervan uitgaande dat een civiel proces voor het Hof gemiddeld zo'n anderhalf à drie jaar in beslag nam, duidt dit erop, dat hij in de jaren 1670 tot 1680 een enorme praktijk moet hebben gehad, zo tussen zijn 35ste en 45ste levensjaar. Als Popta 35 (1670) is, heeft hij de meeste zaken onder handen die in de civiele sententieboeken voorkomen. Vanaf het moment dat Popta 45 (1680) is, neemt het aantal vermeldingen van zijn naam af. Na vijfjaar is het aantal zaken gehalveerd. Het aantal criminele zaken in de civiele sententieboeken in de praktijk van Popta stijgt.⁹⁹ Zijn werkzaamheden zijn dus verlegd, nadat hij oudste advocaat was geworden. Hij had toen de verplichting om voor de financieel onvermogenden te pleiten.¹⁰⁰

Om een indruk te krijgen welke zaken Popta onder zich heeft gehad, zijn de definitieve civiele sententies uit de jaren 1680 en 1700 bekeken. In 1680 zijn er 31 definitieve sententies gewezen, waarin Popta als advocaat optreedt. Twaalf van deze sententies betreffen verzoekschriften. Van de 31 sententies werden er negen zaken bij tussenvonnis *in factis in forma* gewezen, dat wil zeggen dat de partijen opdracht kregen nader bewijs te doen. Popta gaat in 1680 één keer, zonder succes overigens, in hoger beroep tegen een uitspraak van het nedergererecht te Sneek.¹⁰¹ Eén keer vraagt Popta revisie van de uitspraak. Hij verliest de schikkingzaak alsnog.¹⁰² Van deze 31 zaken waar Popta bij betrokken is, wint hij er 17, en verliest er dus 14. In 1700 staat Popta in veertien zaken een partij bij, waarvan hij er acht wint. Acht zaken werden *in factis in forma* gewezen, bij drie zaken gaat het om zaken in hoger beroep en bij drie andere om verzoekschriften. Tussen de interlocutoire en definitieve sententies zaten gemiddeld zo'n negen maanden.¹⁰³

in de rechtspraak', 34-40.

⁹⁸ Opvallend zijn de jaren 1698-1700. In deze jaren worden beduidend meer criminele sententies gewezen. Nader onderzoek is geboden om deze stijging te verklaren. Hetzelfde geldt, maar dan om een daling ofwel vrijwel afwezigheid van advocaten, voor het eerste decennium van de onderzochte periode. Zie voor de criminele vonnissen ook Huussen, *Veroordeeld in Friesland*, 142-152.

⁹⁹ Zie ook *supra*, n. 77. In het archief van Popta zijn rekeningen overgelegd voor verrichte rechtshandelingen. Zo is er een rekening uit 1696 voor L. en D. van Burmania (Leeuwarden, Tresoar, Archief Poptagasthuis te Marssum, inv.nr. 911). Ook zijn er stukken inzake het geschil tussen H. Giesa en diens mede-erfgenamen over de verdeling van de nalatenschap van diens schoonouders Euwe Jans en Antie Jelles en de afrekening der proceskosten, 1702, 1703, 1710 (inv.nr. 912). En er is nog een rekening uit 1676-1680 van Henricus van Popta wegens verrichte diensten voor Deijzen van Roorda, weduwe van Jarich van Grovestins, voor haarzelf en als voogdes over haar dochter (Leeuwarden, Tresoar, Archief Familie Van Eysinga-Vegelin van Claerbergen, inv.nr. 2000).

¹⁰⁰ Zie ook *supra*, n. 77.

¹⁰¹ Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv. nr. 16549, sent. 40 van 15 juli 1680.

¹⁰² Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv. nr. 16549, sent. 14 van 30 maart 1680.

¹⁰³ Zie voor de procedure in civiele zaken Hempenius-van Dijk, *Hof van Friesland* en Berns et al., *Archief Hof van Friesland*, 32-36.

6 Consultaties

Toepassing van de rechtswetenschap kan men, behalve in sententieboeken, ook vinden in de verzamelingen van jurisprudentie, van consultaties en van formuleren.¹⁰⁴ In de jurisprudentieverzamelingen werden rechtsvragen aan de hand van opmerkelijke gevallen uit de rechtspraktijk behandeld.¹⁰⁵ De publicatie van arresten was niet alleen van belang voor soortgelijke zaken die dienden voor hetzelfde Hof, maar ook in overeenkomstige zaken voor een ander gerecht.¹⁰⁶ Het is onbekend hoeveel zaken van Popta in dergelijke jurisprudentieverzamelingen zijn terechtgekomen, aangezien de namen van de advocaten niet worden vermeld. In de verzamelingen van consultaties is dat anders. Onder elke casuspositie staat van wie de consultatie afkomstig is. Deze praktijk is te vergelijken met het *ius respondendi* van de Romeinse rechtsgeleerden van de keizertijd.¹⁰⁷ Naast de gebundelde consultaties van één jurist verschijnen ook compilaties die de consultaties van vele verschillende juristen bevatten die betrekking hebben op het recht van één provincie.¹⁰⁸ Er zijn geen consultatieboeken die specifiek betrekking hebben op Friesland. Later worden er ook verzamelingen gepubliceerd die niet beperkt zijn tot één bepaalde provincie.¹⁰⁹ Al deze consultaties werden gevraagd en gegeven ter oplossing van zaken.

Popta is twee keer aangetroffen in de consultatieboeken.¹¹⁰ De eerste consultatie betreft een advies van 7 januari 1662.¹¹¹ Het advies is niet van Popta alleen, maar is ook ondertekend door zeven andere advocaten van het Hof van Friesland, namelijk T. Thomae, A. van Bolten, H. de Blau, D. Feenstra, G. Spitholdt, N. Beilanus en V. Renici. Popta blijkt in anciënniteit de jongste te zijn.¹¹² Deze volgorde naar anciënniteit wordt overigens ook in de sententieboeken gehanteerd. Het betreft de vraag of Isaak Koeimans, een koopman uit

¹⁰⁴ Gerbenzon en Algra, *Voortganch des rechtes*, 149-154. Zeylemaker zag echter de consultaties en adviezen niet als zelfstandige wetenschappelijk bijdrage aan de rechtswetenschap. Hij zag ze veeleer als 'het beeld, dat zij scheppen van de mate en de aard van de wetenschappelijkheid van de praktijkjurist van die dagen en van zijn methode van werken' (Zeylemaker, *Geschiedenis van de wetenschap*, 128-129). In deze bijdrage wordt verder niet ingegaan op de formulierboeken, omdat zij formele voorbeelden van processtukken betreffen. Het ligt niet in de verwachting Popta hierin aan te treffen.

¹⁰⁵ Zie bijvoorbeeld J. van den Sande, *Decisiones Frisicæ siue Rerum in suprema Frisiorum curia iudicatarum*, libri V, Franeker, 1639 en Z. Huber, *Observationes rerum forensium ac notabilium*, in *suprema Frisiorum curia iudicatarum*, dl. 1-2, Leeuwarden, 1723-1727.

¹⁰⁶ Gerbenzon en Algra, *Voortganch des rechtes*, 151.

¹⁰⁷ Zie Zeylemaker, *Geschiedenis van de wetenschap*, 127 e.v.

¹⁰⁸ J. Naeranus (red.), *Consultatien, advysen en advertissemerten, gegeven ende geschreven bij verscheijden treffelijcke rechts-geleerden in Hollandt*, dl. 1-6, Rotterdam, 1645-1666.

¹⁰⁹ Gerbenzon en Algra, *Voortganch des rechtes*, 152-154. Zie bijvoorbeeld I. van den Berg, *Nederlands advys-boek, inhoudende verscheidene consultatiën en advysen*, dl. 1-5, Amsterdam, 1693-1698.

¹¹⁰ Zie voor de verschillende benamingen van elkaar opvolgende boeken met 'consultatien en advysen' de inleiding van I. van den Berg en C. van der Kop, *Nieuw Nederlands advys-boek, dienende tot een vervolg op het Nederlands advys-boek van Mr. Isaac van den Berg*, Den Haag, 1769-1782.

¹¹¹ Naeranus, *Consultatien, advysen*, 5, 704-706. Niet moet worden uitgesloten dat er nog meer adviezen van Popta kunnen worden gevonden, zo getuigen de woorden van Sande en Gerroltsma (zie Inleiding).

¹¹² De namen van de advocaten zijn onvast gespeld (zie ook *infra*, n. 113). Arnoldus van Bolten senior (geadmitteerd op 20 april 1631); Tiberius Thomae (geadmitteerd op 25 juni 1633); Dominicus Feenstra (geadmitteerd op 30 juni 1635); Hieronimus de Blau (geadmitteerd op 20 april 1637); Nicolaus Beilanus (geadmitteerd op 6 juni 1637); Gosuinus Spitholdt (geadmitteerd op 14 december 1644) en Valerius Renici (geadmitteerd op 10 oktober 1649)). Henricus Popta werd 29 december 1659 door het Hof toegelaten.

Amsterdam en in dienst van de West-Indische Compagnie, tegen de West-Indische Compagnie het *crimen laesae majestatis* heeft begaan door het schrijven en verzenden van brieven aan een zekere Joost Kramer, commandant van de Deense Afrikaanse Compagnie op het Fort Cabo Cors in Guinea. Met andere woorden: is er sprake van hoogverraad? Over de kwestie zijn elf adviezen geschreven. Het betreft kennelijk een belangrijke en landelijke zaak, waarvoor advies dient te worden uitgebracht vanuit verschillende provinciën. Zeven adviezen zijn afkomstig uit Amsterdam (drie adviezen voor, vier adviezen tegen), twee uit Utrecht (twee adviezen tegen), één uit Den Haag (advies voor) en één uit Friesland (advies tegen).

Het tweede advies van Henricus Popta is gedateerd op 23 juli 1710.¹¹³ Het betreft de beantwoording van vragen die zijn ontstaan naar aanleiding van de afwikkeling van de nalatenschap met landerijen in Friesland van een zekere Ysbrand Oosterhout die op 23 februari 1710 te Sneek in Friesland overleed.¹¹⁴ Ysbrand Oosterhout is overigens geen onbekende voor Popta. Hij werd in de negentiger jaren een aantal keren door Popta bijgestaan.¹¹⁵ Er worden nog drie adviezen gegeven omtrent dezelfde casus. Het eerste advies daarvan, gedateerd 30 augustus 1710, is afkomstig van de Friese advocaat Wesselius.¹¹⁶ Het tweede advies is van 20 november 1710 en is uitgebracht door advocaten van het Hof van Holland M. de Hertoghe, A. Breur, P. Emands, Flor. P. Pittenius, Z. Thierens en Roel. M. Pittenius.¹¹⁷ Het als laatste geplaatste advies van 20 december 1710 is gegeven door de al genoemde procureur-generaal Beuker van het Hof van Friesland.¹¹⁸ Dat deze (Friese) adviezen zijn opgenomen in het onderhavige (Hollandse) werk kan worden verklaard door het feit dat alle erfgenamen uit Holland afkomstig zijn. Het advies betreft derhalve procespartijen in een kwestie van interprovinciaal privaatrecht.

Het is aannemelijk dat Popta en zijn confrères meer officieel gevraagde adviezen hebben gegeven, maar dat deze niet zijn overgeleverd. De adviezen betekenen overigens dat deze Friese juristen, onder wie dus Henricus Popta, landelijke bekendheid genoten.

¹¹³ H. Gartman, *Vervolg op de Hollandsche consultatien en advysen, door voornaame zoo Hollandsche als Zeeuwsche en andere rechtsgeleerden ...*, dl. 2, Amsterdam, 1780-1782, 107-109. Popta's advies van 23 juli 1710 wordt afgesloten met de ondertekening van P. Popta. Opgemerkt moet worden dat het boek van Gartman uit 1782 afkomstig is. Dit is meer dan een halve eeuw na het overlijden van Popta. Waarschijnlijk ontbrak het bij de samensteller aan kennis van het schrift uit de zeventiende eeuw. De H in de handtekening van Popta doet naar huidige maatstaven sterk denken aan een P.

¹¹⁴ Het zal 27 februari geweest zijn (zie De Walle, *Friezen uit vroeger eeuwen*, 800).

¹¹⁵ Zie bijvoorbeeld Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16561, i.s. 10 van 13 september 1692 en inv.nr. 16566, sententie 8 van 20 december 1697.

¹¹⁶ Het betreft hier de advocaat van het Hof van Friesland Feito Wesselius (†1732) (AstF 7616 'iur' (1677); AstF 7842 'iur cand' (1680)). Wesselius promoveert bij professor Schelkens op 4 november 1680. Hij wordt op 17 november 1680 door het Hof geadmitteerd. Hij is van 1696-1699 schepen en burgemeester van 1703-1706 en van 1710-1713 (Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 17023, f° niet genummerd). Ook Wesselius is een der oudste advocaten van het Hof van Friesland (Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16848, f° 15r). Op welk moment hij dat wordt, staat hier niet in.

¹¹⁷ Zie R. Huijbrecht et al., *Album Advocatorum. De advocaten van het Hof van Holland 1560-1811*, Den Haag, 1996.

¹¹⁸ Opmerkelijk is dat Johannes Beuker in zijn advies de (achter)namen van de familie veelal heeft veranderd: Ysbrand Oosterhout wordt Jan Gerrits, Dirk Bru(i)ning wordt Dirk Leenaarts, Maria Palm wordt Maria Willemsz en Engeltje Palm wordt Engeltje Willemsz.

Portret van dr. H. Popta. Popta draagt een zogenaamde Japonse rok. Het schilderij is onderdeel van een portretpaar. Het bijbehorende portret is van Walcke van Hanenburg, moeder van dr. H. Popta. De schilder is onbekend. Foto Peter Popken, Foto Dikken & Hulsinga.

7 Clientèle

De clientèle van de advocaten van het Hof van Friesland in de civiele sententies wordt in deze bijdrage grofweg verdeeld in twee categorieën, adel en niet-adel, en alleen van de adel wordt iets gezegd.¹¹⁹ De reden hiervoor is het feit dat het aantal cliënten ver boven het aantal van 1000 stijgt.¹²⁰ De categorie adel is aan de hand van het Stamboek van den Frieschen adel

¹¹⁹ Sommige cliënten blijken door de jaren heen steeds door Popta bijgestaan te zijn. Zo heeft Popta bijvoorbeeld een zekere Haye Rinties als appellant bijgestaan in 1674 en 1676 in een procedure tegen Heertie Jelbis (Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16543, interlocutoire sententie (i.s.) 49 van 2 juni 1674 en inv.nr. 16545, sententie 35 van 14 maart 1676), en veel later, in 1690, tegen onder andere Jacob Bockes (inv.nr. 16559, sententie 10 van 27 oktober 1690). Hetzelfde geldt voor de adellijke cliënten. Popta stond bijvoorbeeld Sabinus Wissema bij in 1676 (inv.nr. 16545, i.s. 1 van 6 september 1676) en vele keren daarna, en later staat hij zijn erven bij (inv.nr. 16553, i.s. 14 van 29 januari 1684).

¹²⁰ Alleen de cliënten in de civiele zaken worden bekeken. Ongeveer twee procent van alle zaken, waarin Popta een partij bijstaat, zijn criminele zaken. Bijna alle cliënten tegen wie vanwege een strafbaar feit geprocedeerd werd, zijn niet van adel. Opvallend is onder andere Popta's verdediging van Duco van Martena (Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv. nr. 16547, sententie 70 van 12 juli 1678) en oud-burgemeester Otto Knyff (Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland,

uit 1846 van De Haan Hettema *et al.* geïdentificeerd.¹²¹ Het is overigens niet altijd duidelijk of cliënten van adel zijn of niet.¹²² Wanneer een advocaat bijvoorbeeld optreedt voor de verder niet met name genoemde crediteuren van N.N. kan men niet weten of daar adellijke personen bij zijn of niet. Bovendien procedeerden veel cliënten in *qualitate* van ‘man en voogd van’ iemand of voor een corporatie, bijvoorbeeld een kerk of een weeshuis.¹²³ Moeilijker te kwalificeren zijn de mensen die procederen op grond van een zekere bevoegdheid. Popta staat bijvoorbeeld Ballingius Buytenpost (1625-1678) bij in zijn hoedanigheid als *notarius publicus* te Leeuwarden.¹²⁴ Een *notarius publicus* werd niet in enige betrekking of ambt aangesteld, maar hem werd een zekere hoedanigheid met bepaalde bevoegdheden toebedeeld.¹²⁵ Zo werd Buytenpost geregeld als ‘geautoriseerd curator’ bijgestaan door een advocaat.¹²⁶ De *notarius publicus* diende zich derhalve te laten bijstaan voor het Hof. Andere notarissen die door Popta werden bijgestaan zijn bijvoorbeeld Cornelis Bosman (geb. 1635) en Gysbertus Siersma (1608-1681). Zij staan wel ingeschreven in de *Matricula Notariorum*,¹²⁷ maar treden niet op in die hoedanigheid. Een notaris ten tijde van Popta kon nog tal van nevenfuncties hebben. Cornelis Bosman was naast notaris ook nog grietenijssecretaris, ontvanger en compagnieschrijver, Gysbert Siersma rekenmeester, vroedschaplid en secretaris van Bolsward. Een notaris kon bijvoorbeeld optreden als secretaris. Zo procedeert Bosman als secretaris van Oostdongeradeel residerend te Metslawier.¹²⁸ Een goed voorbeeld van gelaagdheid in vertegenwoordiging is de zaak waarin Popta Ballingius Buytenpost als *notarius publicus* bijstaat. Buytenpost treedt zelf weer op voor de Amsterdamse

inv.nr. 16560, i.s. 3 van 16 juni 1691).

121 Zie M. de Haan Hettema *et al.*, *Stamboek van den Frieschen, vroegeren en lateren, adel uit oude en echte bescheiden en aantekeningen, en met bijvoeging van de wapens der onderscheidene geslachten*, Leeuwarden, 1846. De aangetrouwde partijen laat ik buiten beschouwing en die vallen dus onder niet-adellijk.

122 Zie bijvoorbeeld de crediteuren van vrouw Lucia van Wissema in Idaarderadeel in Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16548, sententie 31 van 20 december 1679 en de crediteuren van Sixtus Julius van Dekema in Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16562, sententie 12 van 20 december 1693. Een voorbeeld van de andere zijde is vrouw Theodora Louisa van Sternsee in Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16565, sententie 25 van 18 februari 1696.

123 Zo staat Popta onder andere het Schoenmakersgilde te Leeuwarden, het Kleermakersgilde te Dokkum, de Trekschippers van Leeuwarden naar Dokkum, de Armevoogden van Achlum, de Weesvoogden van Harlingen en de ingezetenen van Warrega en Hennaerderadeel bij, zie Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16567, sententie 5 van 7 juni 1698; inv.nr. 16565, sententie 14 van 31 maart 1696; inv.nr. 16558, i.s. 38 van 7 mei 1689; inv.nr. 16544, sententie 45 van 23 maart 1675; inv.nr. 16553, sententie 45 van 27 oktober 1684; inv.nr. 16545, i.s. 59 van 5 juli 1676 en inv.nr. 16542, i.s. 37 van 25 november 1673.

124 Ballingius Buytenpost wordt op 5 december 1654 als notaris in het ‘Matrikel van de Notarissen’ geschreven (Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16848, f° 58v). Zie ook Vellinga, *Keysers Orken*, 19 en 62-64: de toelating van de notaris door het Hof was vereist. Ballingius Buytenpost wordt twee keer, in 1673 en 1676, genomineerd om burgemeester, schepen of bouwmeester te worden. Hij wordt uiteindelijk niet uitverkoren (zie Nauta, *Naamlijst der Grietslieden*, 260).

125 Vellinga, *Keysers Orken*, 57-58.

126 Zie bijvoorbeeld Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16536, sententie 37 van 17 september 1667 (advocaat is Dominicus Feenstra); inv.nr. 16547, sententie 34 van 15 juli 1678 (advocaat is Dominicus Feenstra en Otto Bolten).

127 Zij zijn respectievelijk op 16 mei 1657 en op 30 juli 1632 geadmitteerd door het Hof.

128 Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16554, i.s. 24 van 24 november 1685.

koopman Jan Agges die op zijn beurt zijn vrouw Anna Franck vertegenwoordigt als man en voogd.¹²⁹

Henricus Popta staat ook familieleden bij. Strikt genomen kan Ballingius Buytenpost, door Popta bijgestaan vanaf 1672, ook worden gerekend tot de familiale relaties. Buytenpost en Popta waren namelijk geen onbekenden voor elkaar. Op 27 september 1662 ging Buytenpost in ondertrouw met de nicht van Popta, Elisabeth Popta. Popta treedt ook op voor familie waarmee hij een nauwere familieband heeft. De eerste zaak waarin Popta als advocaat wordt vermeld, is een familiezaak. Popta staat samen met Valerius Renici zijn vader Tjebbe Jacobs Popta bij. Het betreft een zaak van zijn vader tegen diens moeder, Lutske Tjebbes Popta, grootmoeder van Henricus. Het verzoekschrift betreft een erfrechtelijke kwestie.¹³⁰ Ook heeft Popta een aantal keren familieleden van de zijde van zijn moeder bijgestaan. Zo laat Maria Hanenburg zich bijstaan door Popta, evenals haar uit Duitsland afkomstige echtgenoot Philippus Matthaeus (1621-1700). Hij is onder andere hoogleraar medicijnen aan de Franeker universiteit en burgemeester van Franeker. De vader van Maria Hanenburg is de broer van Popta's moeder.¹³¹ Via haar zuster Rinske moet Popta op zijn beurt de advocaat Nicolaeus Broersma goed gekend hebben. Broersma's vrouw is Rinske Abbes van Hanenburg. Broersma doet aan het einde van zijn carrière een paar zaken samen met Popta. Zo staan zij onder andere samen twee keer Duco Martena van Burmania en een keer Sabinus Wissema bij.¹³²

Twaalf procent van Popta's cliënten komt uit het adellijke milieu, waarbij dan de 'latente' adellijke cliënten niet zijn meegeteld. De vraag is of dit qua proportie deze bevolkingsgroep voor die tijd representeert of dat de adel in aantal uitzonderlijk is vertegenwoordigd. De adel lijkt in Popta's clientèle inderdaad oververtegenwoordigd te zijn, als we ook de periode 1600-1750, waarin het aantal Friese adellijke families beduidend vermindert door uitsterfing, in ogenschouw nemen. De oorzaak van de afname van het aantal Friese adellijke families moet worden gezocht in demografische factoren, zoals huwelijksfrequentie,

129 Vellinga, *Keysers Orken*, 29-30. Zie bijvoorbeeld Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16547, sententie 25 van 19 maart 1678; zie ook inv.nr. 16548, sententie 25 van 20 december 1679. Anna (Antie) Franck is overigens de dochter van dr. Ysbrand Hieronymus Franck, die getrouwd was met Antie Jacobs Popta, een zuster van Henricus' vader.

130 Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16529, sententie 68 van 27 oktober 1660. Lutske Tjebbes Popta, weduwe van Jacob Hendrickx, genoot op grond van het testament het vruchtgebruik van zijn nagelaten goederen. Nu was een bij 'wederzijds' testament benoemde vruchtgebruiker in beginsel verplicht de blote eigenaar van de goederen waarvan zij het vruchtgebruik genoot, een inventaris van die goederen te geven. Om die reden dienden Tjebbe Jacobs Popta en Henricus Popta een rekest bij het Hof van Friesland in, waarin zij het Hof verzochten Lutske Tjebbes Popta op te dragen deze inventaris te produceren en bovendien met hen tot een overeenkomst van boedelscheiding te komen. Daarnaast verzochten zij Lutske Popta voldoende borg te stellen voor het genieten van het vruchtgebruik en een veroordeling tot het vergoeden van de schade en het missen van inkomsten vanwege de weigerachtigheid van de gerequireerde. Zie ook bijvoorbeeld voor een erfrechtelijke zaak tussen Tjebbe Jacobs Popta en zijn broer Jacob Jacobs Popta Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16531, sententie 65 van 27 oktober 1662.

131 Het is onbekend hoe de relatie bij de Popta's onderling was. De relatie tussen de grootmoeder Popta en de ouders van Henricus Popta blijkt in ieder geval op een gegeven moment verstoord te zijn (zie vorige noot). Zie Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16529, sententie 68 van 27 oktober 1660.

132 Zie Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16550, sententie 3 van 22 maart 1681; inv.nr. 16551, sententie 18 van 4 april 1682 en inv.nr. 16551, i.s. 51 van 5 december 1682.

huwelijksleeftijd, geboortecijfers en sterftcijfers.¹³³ Nader onderzoek voor een duidelijker beeld is echter geboden.

De volgende bekende Friese adellijke families zijn ooit door Popta bijgestaan: Abbema, Adius, Andringa, Aylva, Beyma, Botnia, Buma, Burmania, Camstra, Coehoorn, Dekema, Doyem, Doys, Eysinga, Fogelsang, Glins, Glinstra, Grovestins, Haersma, Hania, Heslinga, Jongestal, Van der Laen, Minnema, Murray, Ockinga, Osinga, Popma, Rheen, Roorda,¹³⁴ Saeckma, Schwartzenberg,¹³⁵ Sternzee, Walta, Wissema, Van Wyckel.¹³⁶ Ongeveer zes jaar nadat hij is toegelaten door het Hof, in 1666, krijgt Popta zijn eerste adellijke cliënt. Kennelijk heeft hij eerst zijn kwaliteiten moeten bewijzen. In 1677, als Popta's privaatrechtelijke praktijk het grootste is, staat hij relatief de meeste leden van de adellijke families bij. Het betreft hier de namen Burmania, Van Eysinga, Van Glinstra, Van der Laen, Van Ockinga, Roorda, Saeckma, Van Walta, Wissema en Van Wyckel. Bij willekeurige lezing van enkele sententies bij deze families blijkt het overigens in bijna al deze zaken te gaan om erfrechtelijke kwesties. Dit is eigenlijk ook niet zo verwonderlijk, als men bedenkt dat het de gewoonte was bij de Friese adel om huwelijkspartners praktisch uitsluitend binnen de eigen groep te zoeken.¹³⁷ Familiale verwevenheid van vermogen brengt na overlijden veelal wrijving in de afwikkeling van de nalatenschap met zich mee.

Om een indruk van het soort cliënt in zijn ambt of hoedanigheid en familiale verwevenheid van beide partijen te geven, worden enkele voorbeelden kort besproken. Van de Burmania's is de bijstand van Popta van Rins van Burmania (1619-1685) het opvallendst. Rins van Burmania staat in het stemkohier van 1698 als eigenares en gebruikster van Burmania State te Stiens.¹³⁸ De tegenpartij is telkenmale Binnert Heringa van Grovestins (1641-1696).

¹³³ Zie Faber, *Drie eeuwen Friesland*, 340-348. Faber laat zien in een overzicht op bladzijde 347 dat in 1500 nog 65 edele geslachten bestonden, in 1800 nog slechts 16. Waarschijnlijk heeft de adel zich door zijn maatschappelijke kieskeurigheid in een demografisch nadelige positie gemanoeuvreed (348). Vgl. ook Y. Kuiper, 'Profijt, eer en reputatie. Friese adel en politieke cultuur in het tweede kwart van de zeventiende eeuw', in: J.A. Frieswijk, *Fryslân, staat en macht 1450-1650*, Hilversum, 1999, 186.

¹³⁴ Zo stond Popta onder andere Deytsen van Roorda bij, in Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16547, i.s. 10, 29 januari 1678.

¹³⁵ Popta stond bijvoorbeeld Susanna Sophia thoe Schwartzenberg (1639-1723) bij tegen haar zus Anna Agnes thoe Schwartzenberg (1627-na 1678), in Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16549, i.s. 15 van 23 maart 1680. Zie voor Anna Agnes en haar kring in het midden van de zeventiende eeuw: Ph.H. Breuker, 'Vrouwelijke kunstenaars en hun kringen in het midden van de zeventiende eeuw', in: V. Mans et al., *Margaretha de Heer. Dé Friese kunstenaars van de zeventiende eeuw*, Leeuwarden, 2002, 47-48. Popta staat overigens Hebbe Jansen Tiesma bij tegen de in die bijdrage genoemde erven van Rixt van Donia bijgestaan door de advocaat Allardus Scheltinga (Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16564, sententie 34 van 26 oktober van 1695).

¹³⁶ Op grond van het Stamboek van den Frieschen adel komen de volgende families bij Popta voor (met de procenten binnen deze groep): Abbema (1,9), Adius (3), Andringa (0,3), Aylva (0,3), Beyma (1,9), Botnia (0,3), Buma (0,6), Burmania (5,9), Camstra (0,8), Coehoorn (2,5), Dekema (0,3), Doyem (0,6), Doys (0,6), Eysinga (4,6), Fogelsang (0,3), Glins (3,4), Glinstra (5,5), Grovestins (0,8), Haersma (2,8), Hania (0,8), Heslinga (0,6), Jongestal (2,5), Van der Laen (8,3), Minnema (0,8), Murray (0,3), Ockinga (12,6), Osinga (0,3), Popma (0,3), Rheen (0,6), Roorda (6,5), Saeckma (5,9), Schwartzenberg (2,5), Sternzee (1,3), Walta (3,8), Wissema (8,6), Van Wyckel (7,8).

¹³⁷ Zie Faber, *Drie eeuwen Friesland*, 347.

¹³⁸ Rins van Burmania staat in het stemkohier met zes stemgerechtigde goederen, Oosterbierum (eigenaar), Marrum (eigenaar), Hennaard (eigenaar voor 40 (van de 50) pondematen), Stiens (eigenaar en gebruiker), Menaldum (eigenaar) en Ternaard (eigenaar).

Grovestins was lid van de Staten-Generaal. Verder was hij raadsheer, grietman en gedeputeerde.¹³⁹ Hij woonde op Jeppemastate te Westernijkerk. Zijn vader, Frederick Sirtema van Grovestins, huwde twee keer. Zijn tweede vrouw is diezelfde Rins van Burmania. Als Grovestins' vader overlijdt, zijn stiefmoeder en -zoon het niet eens over het verloop en de afwikkeling van de verdeling van de nalatenschap.¹⁴⁰

Popta procedeert voor diverse cliënten tegen de vermogende vrouw Helena van Botnia, voornamelijk bijgestaan door de advocaat Petrus Mellema, al of niet in samenwerking met een andere advocaat. Het waren allemaal erfrechtelijke kwesties. Hieronder wordt de familieverwevenheid van partijen ontrafeld. De zusters Lucia (1643-1718) en Ursula (1638-1693) van Eysinga staat Popta in de loop der jaren bij in zaken tegen Helena van Botnia (1635-1708). Lucia van Eysinga was eigenares van Feytsma state in Hallum en voor 20 pondematen eigenares van Domastate te Anjum (totaal 120 pondematen), zo getuigt het stemkohier van 1698. De meeste van haar stemgerechtigde goederen lagen in Ferwerderadeel. De andere partij, Helena van Botnia, had nog meer stemgerechtigde goederen. Zij had de meeste stemmen in Baarderadeel.¹⁴¹ De gezusters Van Eysinga procedeerden samen met (maar ook tegen) militair en weeshuisvoogd Caspar van Feugen (1650-1700). Hij was gehuwd met één van hun zusters, Wick van Eysinga.¹⁴² Popta staat hen bij in zaken tegen Helena van Botnia. In de zaak tegen Helena van Botnia treden de gezusters Eysinga en Van Feugen als man en voogd over zijn vrouw Wick van Eysinga op als erfgenamen van Julius van Eysinga († ±1647). Julius van Eysinga was een broer van hun moeder en stierf kinderloos. Helena van Botnia was erfgename van haar tante, Foockel van Botnia (1606-1673), die vruchtgebruikster was van de goederen, nagelaten door haar echtgenoot Julius van Eysinga. Ook hier bracht de afwikkeling van de nalatenschap onenigheid. Popta stond ook Gellius van Jongestal (ged. 1653-1688) in zaken tegen Helena van Botnia bij.¹⁴³ Jongestal bekleedde het ambt van grietman van Hemelum Oldephaert en Noordwolde en was gedeputeerde van Friesland en afgevaardigde ter synode. Hij trouwde Ida Sabinus Lezaan van Wissema (ged. 1650), dochter Sabinus Wissema. Jongestal treedt in de zaken tegen Van Botnia op als curator van de kinderen van wijlen Gerardus Adius, raadsheer bij het Hof van Friesland.¹⁴⁴ Van Botnia treedt op als erfgename van haar moeder Geertuida van Meckema. De erfrechtelijke kwestie betreft de afwikkeling van de koop van Hania state te Weidum.

¹³⁹ Zie Vries et al., *De Heeren van den Raede*, 312 e.v., nr. 173. Opvallend is dat Binnert Heringa van Grovestins veel stemgerechtigde goederen in Ferwerderadeel (daarnaast ook in Dantumadeel en Leeuwarderadeel) nalaat, zo getuigt het stemkohier van 1698.

¹⁴⁰ Zie bijvoorbeeld Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16547, i.s. 34 van 7 mei 1678 en inv.nr. 16554, sententie 19 van 24 februari 1685. Partijen procederen dus zo'n zeven jaar.

¹⁴¹ Helena van Botnia heeft 22 stemgerechtigde goederen in Baarderadeel, 1 in Ferwerderadeel, 1 in Idaarderadeel, 7 in Leeuwarderadeel, 4 in Menaldumadeel en 1 in Westdongeradeel (zie stemkohier 1698). Van Botnia deelt de eigendom ook een keer met Deitzen van Roorda (1/2), met Arent van Loo (1/4), met Laes van Burmania (1/3) en Duco Gerrold van Burmania (1/3), met Tjeerd van Burmania. Als weduwe kocht ze Hottingastate te Nijland.

¹⁴² Ook een andere zus, Machteld van Eysinga, is met een Van Feugen (Jan Matthijs) getrouwd.

¹⁴³ Gellius van Jongestal (en Sophia van Jongestal) laat volgens het stemkohier van 1698 aan zijn vijf kinderen (gedeeltelijk) eigendom na op twee stemgerechtigde goederen in Het Bildt.

¹⁴⁴ Zie Vries et al., *De Heeren van den Raede*, 309, nr. 170.

Ook binnen andere adellijke families met bijstand van een der partijen door Popta is, zoals gezegd, regelmatig strijd over een erfenis.¹⁴⁵

Kort gezegd: de clientèle van Popta moet uit een bonte verzameling van mensen, afkomstig uit allerlei verschillende klassen, hebben bestaan. In zijn drukste periode krijgt Popta steeds meer te maken met de Friese adellijke families en daarmee ook steeds lucratievere zaken.

8 Besluit

Henricus Popta verbleef vermoedelijk zijn hele studietijd in Friesland. Meer dan de helft van zijn latere confrères heeft een deel van zijn studie in Franeker doorlopen. Zij hebben een zekere binding met Friesland die hen doet besluiten om toelating te verzoeken bij het Hof van Friesland. Aan het einde van de zeventiende eeuw was Popta een van de elf actiefste advocaten aan het Hof van Friesland. Uit het geven van adviezen buiten de provincie Friesland kan geconcludeerd worden dat hij enige landelijke bekendheid moet hebben genoten. Uittalingen van zijn jongere confrères wijzen ook in deze richting. Voor zover bekend heeft hij geen bestuurlijk werk verricht. Tijdens zijn loopbaan vergaarde Popta veel onroerende goederen, voornamelijk in Leeuwarderadeel en Menaldumadeel, zo blijkt uit het stemkohier van 1698. Dit vermogen moet hij met zijn drukke en langdurige rechtspraktijk (met steeds meer vermogende cliënten) en neveninkomsten als schrijver van een compagnie Zwitsers verdiend hebben. Naast zijn extra inkomsten als een der acht oudste advocaten, moeten zijn onroerende zaken ook inkomen hebben opgeleverd. Het is onbekend of hij nog andere bronnen van inkomsten heeft gehad. Zeker is dat zijn maatschappelijke positie, vanwege zijn groeiende vermogen, verandering in zijn clientèle en dus in zijn aanzien als advocaat in de loop van zijn carrière moet hebben gebracht. Popta moet aan het einde van zijn leven deel uitgemaakt hebben van de bovenlaag van de samenleving. Nader onderzoek van Popta's zaken en clientèle zou inzicht kunnen verschaffen in de vraag op welke wijze Popta precies dat aanzien heeft verworven. Interessant is of en op welke wijze zijn stijl van procederen, het karakter van zijn zaken en zijn gebruik van het Romeins recht daartoe hebben bijgedragen.

¹⁴⁵ Zie ook de erfrechtelijke kwesties in de familie Van Burmania: Duco Martena van Burmania († 1692) samen met zijn broers en zusters staan omwille van een erfenis tegenover diens neef en nicht, de broer en zus, Jarich (1627-1661) en Suzanna (1628-1691) van Burmania (zie bijvoorbeeld Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16550, sententie 3 van 22 maart 1681). Popta moet ook de familie Van Ockinga goed gekend hebben. Hij heeft verschillende Van Ockinga's als cliënt. Hero van Ockinga (1612-1682) komt het meest voor, hij is getrouwd met Magdalena van Burmania (1619-1692). Ook staat Popta Hero's zonen de raadsheer (nr. 167) Jarich van Ockinga (1644-1714) en Sybren (Sybrandt) van Ockinga (1646-1698), zijn nicht Helena van Ockinga († 1718) en neef Boccatus van Ockinga (ged. 1652), en ten slotte de erven van Lolle van Ockinga bij. Popta staat Hero van Ockinga als erfgenaam van Sophia Verwouw bij, voornamelijk tegen Johannes Wubbena (zie Leeuwarden, Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16542, sententie 53 van 29 april 1673). Wubbena was hoogleraar theologie van 1674 tot 1681 aan de Franeker universiteit (zie Boeles, *Friesland's Hoogeschool*, dl. 2, 233-239).

Summary

Henricus Popta is portrayed as a lawyer ('advocaat') at the Court of Friesland in the context of his time. Anyone who had completed the study of law and received the title of doctor (or licentiate) could be admitted as 'advocaat' at the Court of Friesland. Only a small group of those who were admitted, was active at the bar at this Court, among whom Henricus Popta. In this position and as independent legal practitioner, Popta advised on national issues and on matters concerning the relation between other provinces and Friesland. Over the years, the kind of Popta's cases changed. At the end of his career, he represented more parties in criminal cases than in civil cases. Popta also received more prestige, as can be concluded from the change in the types of his clients. More and more members of noble families found their way to Popta's practice.

Keywords

Henricus Popta, seventeenth century, Court of Friesland, Roman-Frisian law, civil and criminal sentences, consultations, University of Franeker, Frisian nobility, bar, advocate ('advocaat').

DE HOLLANDSE EN ZEEUWSE STADSRECHTPRIVILEGES (13DE-15DE EEUW)

1 Inleiding

In de historiografie wordt de sterke stedelijke ontwikkeling vanaf de elfde eeuw als één van de belangrijkste ontwikkelingen in de hoge Middeleeuwen gezien, die het wezen en aanzien van de nog overwegend agrarische samenleving van West-Europa definitief verandert. In de woorden van Huizinga: 'In het stedelijk wezen komt een lang begonnen ontwikkeling tot rijpheid en kiemt tegelijk nieuw leven voor latere eeuwen'.¹ Dutour ziet de middeleeuwse stad als een eigenstandige ontwikkeling en niet als een voortzetting van de Romeinse stad: 'Les hommes du Moyen Âge ont réinventé la ville'.² Die stedelijke ontwikkeling doet zich overal in West-Europa voor, zij het in een zeer verschillend tempo. De ontwikkeling begint al rond het jaar 1000 ten zuiden van de Alpen, waar de Noord- en Centraal-Italiaanse steden zich in hoog tempo en in een toenemende mate van autonomie ontwikkelen, uitgaande van *communi*, gemeenschappen van burgers, die het in eerste instantie te doen is een *vrede*, een rechtsorde voor de stedelijke samenleving, tot stand te brengen, veelal gericht tegen de willekeurige heerschappij van rivaliserende heren en alle daarmee gepaard gaande geweldsuitingen. Nog in dezelfde eeuw komt ook de stedelijke ontwikkeling in Noord-Frankrijk en het Rijnland³ op gang (waarbij de bewoners van een aantal steden zich aaneensluiten in *coniurationes*, lokale eedgenootschappen).⁴ Vanaf het eind van de elfde eeuw doet zich ook in de regio's Luik en Vlaanderen een dergelijke ontwikkeling voor.⁵ In de Lage Landen volgt de stedelijke ontwikkeling vanaf het midden van de twaalfde eeuw in Brabant,⁶ het Sticht en ook Gelre, waarna deze zich vanaf begin dertiende eeuw ook in

1 J. Huizinga, *Verzamelde werken*, Haarlem, 1948, dl. 1, 285.

2 T. Dutour, *La ville médiévale: origines et triomphe de l'Europe urbaine*, Parijs, 2003, 29; zo ook K.D. Lilley, *Urban Life in the Middle Ages 1000-1450*, Basingstoke, 2002, 2 e.v., die 'urban life' als een specifiek middeleeuwse ontwikkeling beschouwt, evenwel zonder voorbij te gaan aan de doorgaande ontwikkeling van een aantal regio's met steden van Romeinse 'komaf'.

3 In de Duitstalige gebieden gelden onder andere H. Stoob, *Deutscher Städteatlas*, Dortmund, 1973, E. Ennen, *Die Europäische Stadt des Mittelalters*, Göttingen, 1987, E. Engel, *Die deutsche Stadt im Mittelalter*, Düsseldorf, 2005 en E. Isenmann, *Die Deutsche Stadt im Spätmittelalter*, Stuttgart, 1988 als standaardwerken op het gebied van de steden en hun ontwikkeling. Deze auteurs baseren de stedelijke ontwikkeling op de behoefte aan veiligheid voor handel en marktwezen, en de allengs meer op de markt georiënteerde economie met steeds verdergaande arbeidsdifferentiatie.

4 D. Nicholas, *The late Medieval City 1300-1500*, Londen, 1997, 146 e.v. Hij noemt deze communebewegingen 'sworn associations', met Laon in 1112 als beroemdste voorbeeld in Noord-Frankrijk; in het Rijnland is er bijv. de 'conspiracy' van Worms in 1077. Susan Reynolds brengt in haar boek *Kingdoms and Communities in Western Europe 900-1300*, Oxford, 1997, deze ontwikkelingen in Italië, Frankrijk, Bourgondië, Engeland, Duitsland en de Nederlanden in de periode 900-1300 helder in beeld.

5 Zie A. Verhulst, *The Rise of Cities in North-West Europe*, Cambridge, 1999, in het bijzonder hoofdstuk 4, voor een inzichtelijke beschrijving en verklaring hiervan aan de hand van de ontwikkeling van 15 steden in deze gebieden.

6 Voor wat betreft de ontwikkeling van de steden in het voormalige hertogdom Brabant lijken de opvattingen ter zake te

Holland en Zeeland voordoet. Die stedelijke ontwikkeling gaat al snel gepaard met de formele verstrekking van stadsrechten, waarvan de vroegste vermoedelijk mondeling zijn verleend, onder andere door de Vlaamse graven. Vroeg al worden de voorrechten echter ook op schrift gesteld: noordelijk van de Alpen is het Belgische Hoei (Huy) in 1066 zelfs de eerste plaats die een stadsrechtprivilege krijgt, van Theoduinus van Beieren, prinsbisshop van Luik.

Tussen 1213 en 1484 zijn op het grondgebied van de graafschappen Holland en Zeeland tientallen steden ontstaan, waardoor vooral Holland in deze periode in hoog tempo transformeerde tot een ‘stedenland’. In dit (samenvattend) artikel wordt onderzocht welke rol de verlening van stadsrechtprivileges bij de totstandkoming van die steden heeft gehad.⁷

2 Verlening van stadsrechtprivileges

Het centrale thema van de verlening van stadsrechtprivileges wordt vanuit zowel een algemeen-geschiedkundig als een rechtshistorisch perspectief benaderd. Qua vraagstelling is gekozen voor een driedeling waarbij eerst is gekeken naar de historische omstandigheden waaronder de betreffende stadsrechten zijn verleend, of en zo ja, hoe de stadsrechtverleningen als instrument zijn gehanteerd ter bereiking van bepaalde politieke doelstellingen en welke partij (heer of stedelingen) initiatiefnemer bij die verleningen is geweest. Vervolgens is onderzocht welke stedenfiliaties van en hoofdvaartrelaties tussen die steden in Holland en Zeeland aanwezig waren. Ten slotte is rechtsvergelijkend de inhoud van die stadsrechttoorkonden bestudeerd. Qua strekking gaat het soms om vrijwel identieke, dan weer om zeer verschillende bepalingen, en qua aantal uiteenlopend van enkele artikelen tot vele tientallen. De onderzoeksperiode is bepaald op de landsheerlijke tijd, te weten van 1213 (Geertruidenberg krijgt de vroegst overgeleverde stadsrechttoorkonde in Holland en Zeeland) tot 1484 (Purmerend krijgt het keurrecht verleend). Als onderzoeksgebied is het grondgebied van de graafschappen Holland (met inbegrip van West-Friesland) en Zeeland van rond 1500 in beschouwing genomen. Daarnaast zijn vier steden in Friesland in het onderzoek begrepen, die, in 1292 respectievelijk in 1398-1399, in het kader van de grafelijke aanspraken op de heerschappij over dit gebied, specifiek Hollandse stadsrechten hebben gekregen. Aldus zijn zestig steden in relatie tot de bovenstaande vraagstelling systematisch beschreven vanaf hun vroegste ontwikkeling tot en met de verlening van hun stadsrecht dan wel hun vermeende stadwording.

Wat is nu ‘stadsrecht’? Het kan gedefinieerd worden als: een stelsel van rechten en plichten van de stad – door de lands- of stadsheer bij wijze van privilege verleend, overwegend in

zijn gesteld in de inzichten van Steurs en Van Uytven, zie R. van Uytven et al. (red.), *Geschiedenis van Brabant van het hertogdom tot heden*, Zwolle, 2004.

⁷ Voor een uitvoerige behandeling, zie J.C.M. Cox, ‘Hebbende privilege van stede’. *De verlening van stadsrechtprivileges in Holland en Zeeland (13de-15de eeuw)*, dissertatie Universiteit Leiden (promotores prof. dr. P. Hoppenbrouwers en prof. dr. F. Keverling Buisman), 2011. De handelseditie is onder gelijknamige titel verschenen bij Sdu uitgevers, Den Haag, 2011.

de vorm van een gezegelde stadsrechttoorkonde – met als essentieel element dat de plaats daardoor bestuurlijk-juridisch autonoom wordt ten opzichte van het omringende platteland en het aldaar geldende gewoonte- of landrecht en tevens semi-autonoom ten opzichte van de lands- of stadsheer. De inwoners van de stad krijgen veelal ook het keurrecht. Ook al is het bestuurlijk-juridische criterium van het beschikken over stadsrecht niet doorslaggevend voor het daadwerkelijk zijn van een ‘stad’ volgens de historiografische definitie,⁸ het blijft een feit dat een plaats die geen stadsrecht had in en ook na de middeleeuwen (tijdens de Republiek) niet als zodanig werd aangemerkt. De oorkondelijke verlening van het stadsrecht door de lands- of stadsheer is dan ook een essentieel element in het proces van de erkenning als stad in de eigen tijd. Door die formele handeling wordt een plaats die al langer een stedelijke nederzetting in functionele zin kan zijn geweest, of juist nog niet is, institutioneel tot stad gemaakt. In dit onderzoek is met name gekeken of de vroegst voorhanden stadsrechttoorkonden ‘constituerende’ werking hebben gehad, dat wil zeggen dat daardoor institutioneel de stad ontstaat.

Een ander essentieel element in de ontwikkeling van de autonomie van de stad en bij de doorwerking van het stadsrecht is mijns inziens de beschikking over het ‘keurrecht’. Het kan gedefinieerd worden als het recht van schepenen van de stad om op eigen gezag, in eerste instantie met medewerking van de (lands)heer of diens schout, bestaande stedelijke regels te veranderen en nieuwe, algemeen verbindende verordeningen vast te stellen, die voor de inwoners van de stad gelden, evenals voor alle andere aanwezigen binnen het stedelijke rechtsgebied. De toevoeging van het keurrecht als medebepalend element is in die zin essentieel dat hiermee het stadsrecht tot een levend stelsel van rechten en plichten wordt gemaakt. Het stadsbestuur is daardoor in staat tot een voortdurende rechtsontwikkeling en is dus niet meer afhankelijk van de lands- of stadsheer voor verdere aanpassingen en aanvullingen. Het stadsrecht wordt daardoor meer dan een in de tijd gestolde, formele rechtshandeling. ‘Stadsstichting’ is dan een bestaande nederzetting zonder feitelijke stedelijke kenmerken die door middel van het verlenen van stadsrecht door graaf of heer institutioneel tot een stad wordt gemaakt. Te onderscheiden van het stadsrecht is het ‘stedelijk recht’: de in de loop der tijd op basis van de stedelijke privileges en de keurbevoegdheid ontwikkelde, geldende stedelijke rechtsregels en verordeningen zoals die opvolgend worden vastgelegd in keur- of stadboeken. Het stadsrecht vormt de ‘stedelijke constitutie’, de juridische grondslag van de stad. Het stedelijk recht is de zich voortdurend ontwikkelende stedelijke rechtspraktijk, ofwel het geheel van stedelijk ontwikkelde rechtsregels en verordeningen dat in de loop der tijd ‘aangroeit’ en wordt opgetekend in stadboeken en keurenverzamelingen. Dit onderzoek richtte zich op het stadsrecht in de zin van de formeel toegekende bestuurlijk-juridisch autonome positie (‘Alkmaar beschikte over stadsrecht’) respectievelijk de oorkonde waarin deze positie is vastgelegd (‘Het Alkmaarse stadsrecht van 1254’).

8 Vergelijk bijvoorbeeld het proefschrift van Hans van Hall, *Eijsden, een vrijheid met Luikse stadsrechten*, Hilversum, 2011.

Na verkrijging van het stadsrecht vormt de stad voortaan een afzonderlijke rechtskring waarbinnen eigen recht geldt en waar stedelijke vertegenwoordigers recht spreken over hun medebewoners en het bestuur van de stad op zich nemen. Ook worden nieuwe rechtsregels voor de stad vastgesteld door toepassing van het keurrecht. De stedeling maakt voortaan deel uit van de stedelijke gemeenschap, de *universitas*, en zal daaraan de nodige rechten ontleen – waaronder het belangrijke *ius de non evocando*, het recht niet te mogen worden ‘uitgeroepen’ en dus in de eigen stad voor de eigen schepenen terecht te staan –, maar hij zal ook de nodige plichten krijgen opgelegd. De stadsvrede (de rust en de openbare orde in de stad) is essentieel. Ze wordt streng gehandhaafd en bij een schending bestraft. De verleende rechten en opgelegde verplichtingen zijn talrijk en van allerlei aard en strekking, zowel juridisch, financieel-economisch, fiscaal, militair als politiek. De belangrijkste plichten zijn, naast het respecteren en in stand houden van de ‘stadsvrede’, het daadwerkelijk in de stad wonen, het betalen van de stedelijke belastingen, het verrichten van wapen- en weerdienst, evenals publieke werkzaamheden in het algemeen belang (bijvoorbeeld bestrijding van brand). Als inwoner van een stad is men door een onderlinge eed aan de gemeenschap verbonden, met alle rechten en verplichtingen ten opzichte van de andere leden van de gemeenschap en van de stad. Het voornaamste onderscheid dat tussen de in de stad aanwezige personen wordt gemaakt, is dat tussen de ‘poorter’ of ‘burger’, aan wie alle stedelijke rechten toekomen, de ‘inkomende poorter’, die tegen betaling het poorterschap verwerft en soms een bepaalde periode moet wachten voordat hij alle rechten zal genieten, en de ‘vreemdeling’ of ‘gast’. Het stadsrecht heeft juridisch zowel een ‘inwendige’ werking (naar de eigen inwoners en de in de stad aanwezige vreemdelingen, bijvoorbeeld kooplieden), die het gebied van de stadsvrijheid aangaat en waarbij dus het territorialiteitsbeginsel voorop staat, als een ‘uitwendige’ (naar andere steden en het platteland en ook in de relatie tot de lands- of stadsheer), waarbij het personaliteitsbeginsel voorop staat. Het stadsrecht zelf levert een rijke bron van nieuwe juridische verhoudingen en regelingen in de stad op. Het kent elementen die we tegenwoordig zouden onderscheiden in staatsrecht, bestuursrecht, privaatrecht, strafrecht en strafvordering, procesrecht en ook fiscaal recht, begrippen die de middeleeuwer nog volstrekt vreemd zijn.

In de loop van de dertiende eeuw zijn het de graven van Holland en Zeeland van wie de belangrijkste steden in beide graafschappen hun stadsrechten verkrijgen. Daarbij spelen in Zeeland het stadsrecht van Middelburg en in Holland het uit Brabant geïmporteerde Bossche stadsrecht een belangrijke rol. Tegen het eind van de dertiende eeuw treffen we hier ook niet-grafelijke stadsrechten aan (Schiedam 1275, Nieuwpoort 1283, Amsterdam 1300). In de loop van de dertiende eeuw gaat een aantal steden (in wisselende samenstelling en zeker niet systematisch) een bescheiden rol vervullen bij de grafelijke politiek. Pas vanaf het midden van de veertiende eeuw verschijnen de steden niet meer als een individuele stad (soms ook wel gezamenlijk), maar juist als afzonderlijke ‘stand’ op het politieke toneel in de beide graafschappen. Kort na 1350 is sprake van een *consilium Hollandie* en een *consilium Zelandie* en zal men regelmatig bijeenkomen in de ‘raad van steden’. Vanaf de

De originele stadsrechtsoorkonde van Rotterdam van 1340. Gemeentelijk Archief Rotterdam, Oud-archiefstad Rotterdam, inv. nr. 1. Perkament met zegel van de graaf in groene was.

‘Zoen van Delft’ in 1428 maken de steden structureel deel uit van de Staten van Holland en van Zeeland, waarvan de vertegenwoordigers eerder werden bijeengeroepen onder de noemer: ‘t begeben der ridderschap ende steden van Hollant ende Zeelant’. De steden zijn dan als zodanig stemhebbend. Het belang van de stedelijke privileges komt tot uitdrukking in de bevestiging ervan door de opvolgende landsheren, zoals Karel de Stoute in 1468: ‘te doen onderhouden die rechten, privilegien ende hantvesten, onsen gemeynen steden ende lande van Hollant voortijts verleent ende gegeven bij ons ende wijlen onsen voirvaderen, graven ende gravynnen van Hollant, Zeelant ende heeren van Vrieslant, zaliger memorien, te houden ende te doen onderhouden, ende confirmeren ende vestigen die voir ons ende onsen erven ende nacomelingen mit desen onsen eede, gelovende die eer te vermeerderen dan te verminderen’. Aan het eind van de vijftiende eeuw blijken vrijwel alle steden (met uitzondering van Ammerstol, Haastrecht en Heenvliet) op enig moment – en sommige steden zelfs met grote regelmaat – ter grafelijke dagvaart te zijn opgeroepen. De steden vormen vanaf dan een vaste waarde op het landsheerlijke, politieke toneel.

3 Omstandigheden

Welke zijn de feitelijke omstandigheden waaronder de steden in Holland en Zeeland hun stadsrechten van graaf of heer hebben gekregen? Zijn deze verleningen ook bewust als een instrument met een politieke doelstelling gehanteerd? Is er sprake geweest van een constituerende werking van het stadsrecht? Is er een relatie tussen stadsrecht en keurrecht? Is er sprake van een stedelijke ontwikkeling voorafgaande aan de privilegiëring? Uit het onderzoek blijkt dat in de dertiende eeuw de overgrote meerderheid van de grafelijke stadsrechten wordt verleend vanwege machtspolitieke dan wel militair-strategische redenen. Het gaat dan veelal om steden die op strategische locaties in het graafschap gelegen zijn. Soms geldt als secundaire doelstelling een economische bevoorrechtiging, die er op gericht is de betreffende stad voldoende ‘weerbaar’ te maken. In de veertiende eeuw vindt een verschuiving plaats naar een overwegend financieel en economisch georiënteerde grafelijke politiek van verlening van stadsrechten. In de vijftiende eeuw gaat het alleen om twee formalisering van al langer bestaande ‘semistedelijke’ situaties (in Brouwershaven en Goes) en verder gaat het uitsluitend om bestuursorganisatorische ingrepen in West-Friesland in de vorm van ‘stederechten’. De verlening van niet-grafelijke stadsrechten in Holland en Zeeland komt pas aan het eind van de dertiende eeuw op gang en vertoont op hoofdlijnen hetzelfde beeld. Ook hier gaat het in eerste instantie om machtspolitieke overwegingen (tot begin veertiende eeuw). Daarna gaat het tot eind vijftiende eeuw vooral om economische overwegingen.

Zowel de grafelijk als de niet-grafelijk verleende stadsrechten in Holland en Zeeland kennen in vrijwel alle gevallen een constituerende werking. Dit wil zeggen dat door de verlening van een dergelijk privilege de betreffende plaats vanaf dat moment institutioneel een stad wordt (met een bepaalde mate van autonomie op het gebied van rechtspraak en bestuur binnen de stadsvrijheid). Het blijkt niet dat gewoonlijk sprake is geweest van een geleidelijke ‘aangroei’ van rechten, die op een bepaald moment worden vastgelegd in een stadsrechttoorkonde. Alleen in de stadsrechttoorkonden van Leiden en Brouwershaven kan een dergelijke ‘gelaagdheid’ worden onderkend. Het is mijn hypothese dat er een landsheerlijke politiek – een feitelijke, grafelijke handelswijze die als een bestendige beleidslijn kan worden beschouwd – aanwezig is in die zin dat opeenvolgende graven:

- een bewuste politiek hanteren ter bevordering van de verstedelijking van hun gebieden en van de economische groei van de steden;
- als middelen daartoe de verlening van privileges gebruiken, zoals tolvrijdom, week- en jaarmarktrechten en stadsrechtverleningen;
- een dergelijke politiek voeren vanwege uiteenlopende motieven, machtspolitieke, militair-strategische, financiële, economische en bestuursorganisatorische.

Deze politiek is echter geen vorm van een op de langere termijn gericht grafelijk beleid in die zin dat de graven (of de heren) volgens een weloverwogen patroon achtereenvolgens

Kaart van het graafschap Holland. Houtsnede uit S. Münster, *Cosmographia universalis*, Basel, 1550. Collectie auteur.

bestaande nederzettingen tot stad maken dan wel dat zij er geheel nieuwe steden bouwen op een voorheen lege plaats. Het gebeurt veeleer naar bevind van zaken in de heersende omstandigheden en is dus gericht op de korte termijn. In de dertiende eeuw is de primaire politieke doelstelling van de graven van Holland het graafschap uit te breiden tot een coherent geheel, het van solide begrenzingen te voorzien en de eigen grafelijke macht te consolideren. Vanaf het midden van de veertiende eeuw is het de graven voornamelijk te doen om financiële en politieke voordelen. De steden zijn dan uitgegroeid tot een economische macht, die vervolgens wordt vertaald in politieke medezeggenschap. Alles overziende kan worden geconcludeerd dat de stadsrechtverleningen aan de Hollandse en Zeeuwse steden een effectief machtsmiddel hebben gevormd om specifieke politieke (grafelijke) doelen te

bereiken. Voor de stadsrechtverleningen door de afzonderlijke stadsheren kan een dergelijke beleidslijn niet worden onderkend. Toch is het duidelijk dat de verschillende stadsheren wel degelijk het belang hebben onderkend om de hoofdplaats in hun gebieden tot stad te ‘maken’.

In directe relatie tot de verlening van stadsrecht wordt speciaal gewezen op het grote belang van de tolheffing voor de grafelijke positie en politiek. Volgens de jurist Philips van Leiden hebben de landsheren ter bevordering van het algemeen belang bepaalde rechten, waarvan zij geen afstand mogen doen, ‘zulks met het doel dat de staat, waarvan het heil gelegen is in de macht van de vorst, behouden blijft’. Zo mag tolvrijstelling door een vorst zijns inziens alleen aan steden worden verleend, niet aan individuen, en dan alleen nog voor goederen voor eigen gebruik. Het grote financieel-economische belang van de tol voor zowel landsheer als stad blijkt uit de specifieke regelingen in de stadsrechttoorkonden. Door verlening van tolvrijdom realiseren de graven diverse doelen: bevordering van het economische verkeer, groei van de steden en toename van inkomsten voor de (lands)heer zelf (uit andere bronnen dan de tol). Alle Hollandse en Zeeuwse steden hebben – meestal tegelijk met de verlening van het stadsrecht – tolvrijdom binnen het graafschap gekregen.

4 Constituerende werking

In hoeverre heeft het stadsrechtprivilege een constituerende werking? Die vraag kan positief worden beantwoord bij zowel de grafelijke als niet-grafelijke stadsrechten in Holland en Zeeland. Het kernelement in de hiervoor geformuleerde definitie van het stadsrecht betreft de autonomie, zowel ten opzichte van het omringende platteland (dat onder het landrecht valt) als ten opzichte van de stadsheer. Het semiautonome aspect in de definitie van stadsrecht betreft de blijvende band tussen heer en stad. De stadsheer behoudt in eerste instantie (en soms zelfs nog eeuwenlang) zijn directe invloed in stedelijke aangelegenheden, zoals bij de aanstelling van schepenen, de vaststelling van keuren en soms het aan zich houden van de hoge jurisdictie. Mijns inziens kan hier worden gesproken van een ‘quasi-leenrechtelijke’ band tussen heer en stad. De stad krijgt wel in alle gevallen – onder een zeker voorbehoud – van de stadsheer bepaalde autonome macht, dits is overheidsmacht, binnen het eigen vrijheidsgebied toegewezen. Bij het aantreden van een nieuwe graaf of heer wordt deze band vernieuwd: de stad zweert trouw aan de graaf of heer en de graaf of heer bevestigt de stedelijke privileges. Alleen bij het verbreken van die band van trouw aan de heer kan hij die privileges vervallen verklaren en intrekken.

De stedelijke autonomie bestaat uit de bevoegdheid binnen de stadsvrijheid (het autonoom stedelijk gebied) zelfstandig de functies van rechtspraak en bestuur te kunnen uitoefenen. Andere bepalende elementen op het gebied van de stedelijke autonomie betreffen in eerste instantie de beschikking over het keurrecht en ook over de hoge jurisdictie en

een stadszegel. In het graafschap Holland is in veruit de meeste gevallen sprake van een gecombineerde verlening van stadsrecht en keurrecht. Dat is echter niet het geval in Zeeland (althans in de dertiende eeuw) en ook niet voor wat betreft de heerlijke steden waarvan minder dan de helft tegelijk het keurrecht krijgt. Naast dit voorrecht tracht men van de stadsheer ook het voorrecht van de hoge jurisdictie te verkrijgen. Dit blijkt echter – met uitzondering van de Brabants-Hollandse stadsrechten – niet of nauwelijks tezamen met het stadsrecht te worden verleend. In een aantal gevallen zullen daar zelfs nog eeuwen overheen gaan. Sommige steden krijgen het zelfs nooit verleend. Het stadszegel is het ultieme symbool van de stedelijke autonomie. Als we kijken naar de vroegste oorkondelijke vermeldingen van (respectievelijk de oudst bewaarde) stadszegels, dan is het nauwelijks verwonderlijk dat de belangrijkste steden al vroeg blijken te zegelen met een eigen stadszegel. De meeste steden blijken overigens pas vele jaren na hun stadsrechtverlening daadwerkelijk van een stadszegel gebruik te maken. In slechts twee van de onderzochte stadsrecht-oorkonden is er al sprake van een stadszegel.

5 Stedelijke ontwikkeling

In de dertiende eeuw kennen veruit de meeste grafelijke steden een stedelijke ontwikkeling ten tijde van hun stadsrecht. In de veertiende eeuw ligt die verhouding juist andersom. Dan is het een minderheid van de nieuwe steden die al een stedelijke ontwikkeling heeft doorgemaakt. Dat tekent de verschuiving van de verlening om machtspolitieke en militair-strategische redenen – waarbij het dus gaat om al redelijk ontwikkelde, ‘weerbare’ nederzettingen – naar die om financiële en economische redenen (aan plaatsen die pas daarna een stedelijke ontwikkeling op gang zien komen). Bij de heerlijke steden is een dergelijke ontwikkeling echter niet waarneembaar. Opvallend is wel de grote mate van directe grafelijke (Hollandse) betrokkenheid bij de stadwording van de meeste heerlijke steden. In veel gevallen is er sprake van een grafelijke belening, waarbij ook bepaald wordt dat de nieuwe stad een ‘open poort’ voor de graaf zal zijn. In vrijwel alle gevallen is er ook sprake van grafelijke privilegiëring door middel van de toekenning, (ver) voor, bij of direct na de stadsrechtverlening, van bijvoorbeeld vrijdom van tol in Holland en Zeeland. In die zin is er slechts in een beperkt aantal gevallen sprake van een autonoom heerlijk handelen bij de totstandkoming van de heerlijke steden in Holland en Zeeland.

Is de tegenwoordig onder historici vrij algemeen aanvaarde opvatting dat er bij de stadsrechtverleningen in Holland en Zeeland in overwegende mate sprake is van stedelijke initiatieven van ‘onderop’, en nauwelijks van een actief grafelijk dan wel heerlijk optreden, correct? Kruisheer baseert zich in dit kader op de stadsrecht-oorkonden van een vier-tal Zeeuwse en een zestal Hollandse steden, allemaal uit de dertiende eeuw, en stoelt zijn voornaamste conclusies op de vormelijke – en dus niet de inhoudelijke – aspecten van het

tot stand komen van de oorkonde.⁹ Er is bovendien nauwelijks sprake van een beoordeling in relatie tot de 'eigen tijd en omgeving', laat staan van een brede, algemeen politiek-bestuurlijke beschouwing van de omstandigheden waaronder die verleningen plaatsvonden. Uiteraard zal er vrijwel altijd zijn onderhandeld tussen graaf/heer en inwoners – zoals ook Kruisheer constateert – en zal er eveneens veelal een codificatie van geldende rechtsregels en gewoonten hebben plaatsgevonden, mede op instigatie van de burgerij. Dat verklaart tevens waarom er soms sprake is van 'aan de graaf', wanneer hem iets toekomt in plaats van 'aan ons', maar dat betekent geenszins dat de graaf bij de toestemming tot de verlening van stadsrechten, de onderhandelingen over de voorwaarden (waaronder de te betalen 'prijs') en de feitelijke formulering slechts een 'lijdelijke' positie heeft ingenomen. Ik acht het het meest aannemelijk dat, op het moment dat partijen het eens zijn over de voorwaarden van de komende stadsrechtverlening, de graaf of heer de ruimte biedt aan de stedelingen in spe om hun geldende of gewenste lokale rechtsregels te formuleren en deze aan hem voor te leggen, en dat het dus een puur praktische aanpak is. Uiteraard erkent Kruisheer dat de graaf (of stadsheer) het uiteindelijk voor het zeggen heeft bij de stadsrechtverlening, maar zijn handelen en overwegingen blijven in Kruisheers beschouwingen toch erg onderbelicht. De schijnwerper staat bij hem vrij eenzijdig op de overal wel zeer initiatiefrijke inwoners gericht.

Het blijkt dat een actieve (lands)heerlijke politiek van evenveel gewicht is geweest als gezamenlijke initiatieven van heer en stad. In alle gevallen is er overigens sprake geweest van een 'tweezijdig' handelen, in de vorm van een overeenkomst, waarbij men elkaar qua te hanteren uitgangspunten en voorwaarden heeft weten te vinden. De initiatieven daartoe lijken ook vrij evenwichtig verdeeld over heer en (aankomende) stedelingen. Het is daarbij zeer wel mogelijk dat het de ene partij specifiek gaat om strategische overwegingen, terwijl de ander juist vanwege economische motieven handelt. Het is dan ook maar de vraag of aan het punt wie wellicht de initiatiefnemer zal zijn geweest veel waarde moet worden gehecht.

De graaf zal namelijk geen stadsrecht hebben 'opgelegd' aan daartoe 'onwillige' inwoners van een nederzetting, zoals hij eveneens geen medewerking zal hebben verleend aan een hem 'onwelgevallig' verzoek van 'onderop'. Mijns inziens is er in veruit de meeste gevallen sprake van een 'contractuele' situatie met wederkerige belangen tussen overigens niet steeds gelijkwaardige partijen. In die zin is er wat mij betreft dus geen sprake van een

9 Het betreft de volgende publicaties van J.G. Kruisheer, in chronologische volgorde: 'Het ontstaan van de oudste Zeeuwse stadsrechtsoorkonden', in: C.M. Cappon et al. (red.), *Ad Fontes. Opstellen aangeboden aan prof. dr. C. van de Kieft ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar in de middeleeuwse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam*, Amsterdam, 1984, 275-304; 'Het ontstaan van de stadsrechtsoorkonden van Haarlem, Delft en Alkmaar', Amsterdam, 1985; 'Stadsrechtbeoorkonding en stedelijke ontwikkeling', in: E.H.P. Cordfunke et al., *De Hollandse stad in de 13e eeuw*, Zutphen, 1988, 44-54; 'Het ontstaan van de oudste Leidse stadsrechtsoorkonden, waarschijnlijk eind 12e eeuw-1266', in: *Feestbundel D.P. Blok*, Hilversum, 1990, 182-203; 'De tijd van ontstaan van het oudste Goudse stadsrecht en van Gouda als stedelijke nederzetting', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 1993, 13-19; 'De totstandkoming van de Haarlemse stadskeur van 1245', *Haerlem*, 1994-1995, 9-22; 'De totstandkoming van de Delftse stadskeur van 1246' en (samen met anderen) *Het ontstaan van Beverwijk als stedelijke nederzetting*, in: C.G.M. van Kruining, J.G. Kruisheer en G. Verhoeven, *Delft 15 april 1246*, Delft, 1996, 45-55.

‘autonome’ stadsrechtverlening door de graaf versus bewonersinitiatieven van ‘onderop’ maar in de meeste gevallen van een ‘wederzijds afhankelijke’ situatie. De verstrekkende opvatting van Kruisheer die de stadsrechtverleningen als geheel eigenstandige initiatieven vanuit de burgerij ziet – van ‘onderop’ –, waarbij de graaf of heer slechts lijdelijk aanwezig is en overgaat tot een welhaast mechanische, formele zegeling, acht ik op basis van de historische omstandigheden en de bronnen dan ook niet houdbaar. In een aantal gevallen lijkt er geen sprake te zijn geweest van een dergelijke wederzijdse, contractuele relatie maar van een ‘stadsstichting’, waartoe volgens de definitie daarvan Geertruidenberg, Westkapelle, Domburg, ’s-Gravenzande, Gouda, Nieuwpoort, Medemblik, Vlissingen, Ammerstol, Vianen, Weesp, Geervliet, Leerdam en Heukelum gerekend worden.

6 Stedenfiliatie en hoofdvaart

Op hoofdlijnen zijn er drie gebieden te onderkennen waar sprake is van onderling duidelijk samenhangende stadsrechten (een filiatie van recht of ‘stadsrechtfamilie’): in Kennemerland, West-Friesland, de Zeevang en Waterland (het Brabants-Hollandse stadsrecht via Haarlem), in Amstelland en Gooiland (het Utrechtse stadsrecht via Amsterdam) en in Zeeland (het stadsrecht van Middelburg). In het aloude kerngebied van het graafschap Holland is daarentegen juist sprake van blijkbaar ‘inheemse’ stadsrechten van diverse pluimage (niet aantoonbaar of slechts zeer ten dele georiënteerd op stadsrechten van elders). Door Holland later verworven steden van andere landsheren lijken in hun bestaande stadsrechten te worden gerespecteerd. Hooguit worden deze aangevuld met nadere voorrechten of andere bepalingen (bijvoorbeeld Oudewater, Heusden en Woudrichem). Zowel voor wat betreft de filiatie als de hoofdvaart valt er een opmerkelijk verschil te constateren met de omliggende landsheerlijkheden, waar het stadsrecht vrijwel steeds wordt ontleend aan één moederstad, waarop tevens hoofdvaart plaatsvindt. Er is geen duidelijke verklaring voorhanden waarom in Holland en Zeeland een dergelijke diverse rechtsontlening aanwezig is en er anderzijds nauwelijks sprake is van hoofdvaart (de gang naar een andere stedelijke rechtbank waar men een vonnis ging zoeken als men er in eigen beraad niet uit kon komen). In Holland zijn er ook geen alternatieve systematieken voor de hoofdvaart gevonden, zoals een ingrijpen door de graaf zelf of door eigen schepenen *secundum conscientiam suam* (naar hun geweten).

In Zeeland – waar een stedelijke hoofdvaart zelfs geheel ontbreekt – vinden we juist een duidelijke rol van de graaf zelf, als ‘overste rechter van alle zaken die in gescil staen’.¹⁰ Deze nadrukkelijke rol van de graaf heeft alles te maken met de bescheiden autonome jurisdictie van zowel stad als platteland in Zeeland. Zelfs de steden Middelburg en Zierikzee kennen lange tijd een beperking van de bevoegdheid tot rechtspreken over misdrijven

¹⁰ A.S. de Blécourt en E.M. Meyers, *Memorialen van het Hof (den Raad) van Holland, Zeeland en West-Friesland, van den secretaris Jan Rosa*, dl. 1, Haarlem, 1929, 24, nr. 44.

Plattegrond van Haarlem. Stedenkaart van Jacob van Deventer (circa 1555).

tot een bepaald deel van een man (de hoogte van de boete). Pas in de loop van de vijftiende eeuw krijgen beide steden de hoge jurisdictie die de meeste Hollandse steden al vanaf hun stadsrechtverlening genieten. De grotere zaken zijn voorbehouden aan de Hoge Vierschaar van Zeeland, die door de graaf in persoon wordt voorgezeten. Overigens gaat het niet alleen om strafrechtelijke zaken. Ook gedingen om grond tussen bijvoorbeeld poorters van Middelburg en landlieden worden door de graaf berecht met 'waarheid' van de stadsschepenen. De kern is hier echter gelegen in de constatering dat juist in Zeeland de graaf de rechtspraak in belangrijke mate aan zich heeft gehouden en niet is overgegaan tot een praktische decentralisatie. Er zijn echter geen feitelijke gevallen voorhanden van grafelijke uitspraken in geval van stedelijk 'bedonckerde' zaken. Pas in het Groot Privilege van 1477 treffen we een expliciete regeling aan om de bepalingen in de keur van Zeeland, die inmiddels 'zeer oudt ende duyster' zouden zijn geworden, te verklaren.

7 Inhoud

De vele bepalingen in de stadsrechttoorkonden betreffen zeer uiteenlopende onderwerpen, zoals de verlening van bijzondere, meestal economische, privileges, verplichtingen ten opzichte van de stadsheer (zoals heervaat, bede en gedeeltelijke afdracht van de boetes), samenstelling van het stadsbestuur, stedelijke jurisdictie, omvang van het stedelijke

rechtsgebied (stadsvrijheid), verwerving van het poorterschap (burgerrecht), keurrecht, stadsvrede, handhaving van de openbare orde, verbod op de tweekamp, huisvredebreuk, erkenning en invordering van schuld en schuldgijzeling, boetes en straffen, procesrecht en brand in de stad. Het gaat dus om een mengeling van – wat we tegenwoordig zouden noemen – staats-, bestuurs-, straf-, proces- en fiscaalrechtelijke bepalingen.

Opvallend is het vrijwel volledig ontbreken van bepalingen betreffende lokale fiscale heffingen, zoals de accijnzen, die in later tijd het leeuwendeel zullen uitmaken van de inkomsten voor de stadskas. De steden verkrijgen dientengevolge inkomsten uit verpachtingen van grond en van handelsactiviteiten, zoals in de stedelijke vlees- of lakenhal, op de vismarkt en de wekelijkse warenmarkt of op de belangrijke jaarmarkt. Daarnaast verkrijgt de stad ook inkomsten uit een omslagheffing op de waarde van de op die markten verhandelde koopwaar. Deze privileges zijn echter meestal afzonderlijk van de stadsrechten verleend en pas op een later moment in hun stedelijke ontwikkeling.

Over het algemeen vormen de bepalingen in de stadsrechtsoorkonden een treffende afspiegeling van de gang van zaken in de stad in kwestie. Dat geldt uiteraard minder in het geval dat een al vrij vastomlijnde regeling eigenlijk ongewijzigd wordt overgenomen door een volgende stad, zoals in de Brabants-Hollandse familie vrijwel steeds het geval is. Dan zijn het aanvullende dan wel specifiek aangepaste bepalingen die enig licht werpen op de situatie ter plekke. Interessanter is dat opzicht zijn bijvoorbeeld de stadsrechten van diverse havensteden, waar duidelijk wordt welke ongeregelheden er zich steeds weer hebben voorgedaan en welke zakelijke handels- en scheepvaartangelegenheden nader dienden te worden geregeld. In de historiografie wordt het recht op ommuring vrijwel standaard tot het stadsrecht gerekend. Dat blijkt echter niet het geval te zijn... Het is zelfs volstrekt uitzonderlijk. Alleen in de stadsrechtsoorkonde van Reimerswaal staat 'dat sy haer stede vesten, ende begraven moghen'. In alle andere gevallen is het recht op bevesten of ommuren van de stad afzonderlijk en pas (veel) later verleend. Gemiddeld zit daar minstens dertig tot soms meer dan honderd jaar tussen.

Een opvallend aspect betreft de omschrijving van de stadsvrijheid als territoriale afbakening in de oorkonden. Pas in 1272 wordt voor het eerst de stadsvrijheid in een stadsrecht precies bepaald, in de oorkonde van Gouda. De eerstvolgende keer dat een dergelijke afbakening voorkomt, is in het privilege van Ammerstol in 1322. Pas vanaf de verlening van het stadsrecht aan het nieuw gebouwde Naarden in 1353 vindt de omschrijving hiervan in het graafschap Holland consequent en precies omlijnd plaats. In Zeeland gebeurt het echter alleen in de aanhef van de oorkonde van Vlissingen in 1315. Blijkbaar is men ter plaatse steeds goed bekend met de omvang van de stad en wordt een precieze afbakening pas in later tijd belangrijk, vanwege de jurisdictie van de stedelijke rechterlijke functionarissen buiten het eigenlijke, veelal omgrachte en beveste, stadsgebied zelf. Evenzeer opvallend is de afwezigheid van bepalingen inzake het poorterschap in de meeste oorkonden. Deelname aan het genootschap van poorters, de *universitas*, met de bijbehorende rechten van het burgerschap is toch één van de allerbelangrijkste voorrechten die de stedeling geniet? De

graaf staat over het algemeen toe dat de gemeenschap zelf hiertoe de nodige regels opstelt en bepaalt in een aantal gevallen alleen onder welke condities de verlening van het poorterschap dient plaats te vinden. Er wordt wel regelmatig onderscheid aangebracht tussen poorter en vreemdeling. Zo mag een vreemdeling niet tegen een poorter getuigen, noch een poorter tot een duel uitdagen, en als hij een poorter onrecht doet, wordt hij extra zwaar gestraft.

Een belangrijk en kenmerkend element bij de stadsrechtverlening betreft de tolvrijdom in het graafschap (verleend aan 31 steden, terwijl 22 andere steden al voorafgaand aan hun stadsrecht tolvrijdom hadden gekregen). Evenzeer kenmerkend is de verlening van privileges als jaar- en weekmarkten, evenals de bede in de grafelijke stadsrechten, behalve in de Zeeuwse. Hier zien we overigens een ontwikkeling in de tijd. In de dertiende-eeuwse oorkonden wordt de jaarbede (en de hoogte ervan) nog expliciet en onveranderlijk opgenomen, maar in later tijd ondergaat deze praktijk verandering. Dan wordt rechtstreeks en vaak fors betaald voor de verlening van de stadsrechten zelf, terwijl de jaarbede gaandeweg een meerjaarlijkse bede wordt en in omvang fors toeneemt. Het traditioneel vastgestelde bedrag dat in de vroege oorkonden staat opgenomen wordt echter nog trouw en soms eeuwenlang afgedragen aan alle rechtsopvolgers van de graaf. De heervaat (de verplichting met de heer ten strijde te trekken) is een eveneens vaak voorkomende, behalve in de Zeeuwse oorkonden, waar die geheel ontbreekt.

Zeer opvallend is de beperkte regeling, en in slechts een beperkt aantal oorkonden, betreffende de toelating tot en de specifieke voorrechten verbonden aan het poorterschap. Deze worden voornamelijk in de stedelijke keuren nader geregeld en in het keur- of stadboek vastgelegd. De regeling dat 'stadslucht vrij maakt' is slechts in een kwart van de oorkonden aanwezig. Het *ius de non evocando* is in de helft van de oorkonden opgenomen en vormt een belangrijk 'stedelijk grondrecht'. Het keurrecht is een bepalend element in de onderzochte oorkonden. Steden die het niet onmiddellijk krijgen, zullen daarover later gaan beschikken bij wijze van aanvullend privilege. De opbrengst van de boetes wordt in het graafschap Holland traditioneel verdeeld tussen graaf en stad, veelal in de verhouding twee op één. In de loop der tijd wijzigt die verhouding zich echter ten gunste van de stad en soms worden boetes ook voldaan in de vorm van 'steenboetes' (het leveren van een fors aantal stenen) ten behoeve van aanleg en onderhoud van bijvoorbeeld de stadsmuur.

Het veruit belangrijkste element in de stadsrechtsoorkonden is de 'stadsvrede'. Daarover komen in de meeste oorkonden vele en expliciete bepalingen voor. Hieruit kan worden afgeleid hoeveel waarde men hecht aan een geordende samenleving met duidelijke regels en een zeer strikte naleving daarvan. De regels betreffende de vredeban en de vredebreuk, het vredegebod, het duelverbod (dat niet meer voorkomt in de latere oorkonden, want dan is het duel al geen gangbare praktijk meer), de verbanning, de klokkenslag, de keurwond, de verboden wapens, huisvredebreuk en brandstichting zijn allemaal aspecten van de stadsvrede. Qua strafvordering treffen we in de onderzochte oorkonden een ontwikkeling aan van het puur formele accusatoire proces – 'geen klager, geen rechter' – naar het inquisi-

toire proces aan de hand van een van overheidswege uitgevoerd onderzoek door schepenen – ‘een heymelic stille waarheit’ – en met weging van het ‘bewijs’. Hierbij wordt ook het getuigenbewijs ingevoerd. Een zeer belangrijke regel daarbij luidt: slechts een burger van de stad mag tegen een medeburger getuigen. De vervolging ligt in de handen van de schout als grafelijk vertegenwoordiger in de stad, de berechting in die van de schepenen, als vertegenwoordigers van de gemeenschap, de *universitas*.

Er zijn grote onderlinge verschillen in de toekenning van de hoge jurisdictie aan de steden. In de periode tot 1433, wanneer de Bourgondische vorsten aan de macht komen, is het bepaald opmerkelijk dat in Holland steden als Leiden, Gouda, Vlaardingen, Rotterdam en Woerden niet beschikken over de bevoegdheid om zelfstandig de zogenoemde halsmisdrijven te berechten. In Zeeland beschikken de beide belangrijkste steden Middelburg en Zierikzee ook pas in de loop van de vijftiende eeuw over de volledige ‘criminele justitie’. Het is in dat verband zeer opmerkelijk dat de stad Goes in 1405 wel de hoge jurisdictie krijgt. Middelburg heeft dit recht tot bij de Hertogelijke Raad te Brussel betwist maar is steeds in het ongelijk gesteld. Ook in Holland zijn er grote verschillen. Zo beschikken alle leden van de Brabants-Hollandse stadsrechtfamilie over de hoge jurisdictie, waardoor er sprake is van een bijzondere situatie: in het bescheiden stadje Monnickendam beslissen de schepenen over leven of dood, terwijl die van de belangrijke stad Leiden zich tot andere instanties moeten wenden. De onderlinge inhoudelijke vergelijking van de niet-grafelijke stadsrechttoorkonden levert geen specifieke inzichten op die fundamenteel afwijken van de grafelijke oorkonden. De vroegste niet-grafelijke stadsrechttoorkonden in dit onderzoek zijn die van Schiedam (1275), Nieuwpoort (1283) en Amsterdam (1300). De eerste is echter grafelijk georiënteerd, de tweede juist geheel lokaal en die van Amsterdam specifiek Utrechts. De stadsrechttoorkonden van Goedereede (1312) en Brielle (1330) leveren ons meer inzicht op.¹¹ De kernbestanddelen zoals hierboven aangegeven in de Hollandse en Zeeuwse stadsrechten komen ook in deze oorkonden voor. Ze zijn wel

Grootzegelstempel van de stad Schiedam in zilver; rand-schrift: *sigillum civitatis schidamensis magnum*. Collectie Stedelijk Museum Schiedam.

¹¹ Zie C.M. Cappon en H. van Engen, ‘Stad door stadsrecht? De betekenis van de stadsrechtverlening voor de stadjes Goedereede (1312), Brielle (1330 en 1343), Geervliet (1381) en Brouwershaven (1403)’, *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, 2001, 168-188 en C.M. Cappon en H. van Engen, ‘De stadsrechttoorkonden van Brielle (1330 en 1343)’, *Verslagen en Mededelingen Oud Vaderlands Recht*, 1999, 135-162.

Zitting van een stedelijke schepenvanck. Houtsnede uit Joannes Milaeus, *Praxis criminis*, Parijs, 1541. Collectie auteur.

beduidend meer toegesneden op de bijzondere situatie ter plaatse (vanwege koopvaart en visserij). Dit geldt ook voor de stadsrechten van Woudrichem (1356), Tholen (1366), Geervliet (1381) en Gorinchem en Leerdam (beiden 1382). Er is geen typische versie van een ‘niet-grafelijk stadsrecht’, eerder is er sprake van het naar vorm en inhoud vrij exact kopiëren van landsheerlijke voorbeelden.

De inhoud van de grafelijke stadsrechtsoorkonden in Zeeland wijkt zeer sterk af van die in Holland. Aspecten die in de Hollandse stadsrechten vrijwel altijd zijn opgenomen en in de Zeeuwse juist ontbreken, zijn: de bede, de tolvrijdom, het poorterschap (alle drie weer wel in de oorkonde van Vlissingen), de heervaart, de ‘stadslucht die vrij maakt’, de toestemming om tijdens het zaaien/oogsten tijdelijk buiten de stad te verblijven, de fysieke bepaling (omschrijving) van de stadsvrijheid, de maten en gewichten, het erfrecht, de on-

schuldseed en/of de volgeed ('custinge') (met uitzondering van Brouwershaven), de hoge jurisdictie, de verdeling van de boetes tussen graaf en stad en de hoofdvaart. Het stadsrecht van Vlissingen lijkt hier de uitzondering die de regel van de onderlinge verschillen bevestigt (ondanks dat het is afgeleid van de stadsrechten van Middelburg en Zierikzee). Graaf Willem III heeft zijn zeer actieve bemoeienis met de ontplooiing van 'zijn' havenstad Vlissingen blijkbaar op Hollandse wijze aangepakt en zich verder niet teveel gelegen gelaten aan een Zeeuwse traditie. Ook de toch gangbare bepaling betreffende een tijdelijk verblijf buiten de stad om te zaaien en te oogsten, treffen we in Zeeland niet aan. In Zeeland zien we ook geen 'verdelende' bepalingen tussen de graaf en de stad betreffende de opbrengst van de boetes. Ten slotte is het opvallend dat in geen enkel Zeeuws stadsrecht een bepaling wordt gewijd aan de hoofdvaart. De grafelijke stadsrechtverleningen geschieden steeds in de landsheerlijke hoedanigheid als graaf van Holland (pas in een later stadium voert hij ook de titel graaf van Zeeland en heer van Friesland), ook in Zeeland zelf. Ook de door Rooms-koning Willem II (aan Zierikzee en Alkmaar) verleende stadsrechten zijn in de hoedanigheid van graaf van Holland verleend. Hier treedt de graaf formeel dus steeds op als landsheer, hoewel hij in de praktijk tegelijkertijd de stadsheer is (aangezien de betreffende plaatsen niet door hem in leen aan anderen zijn uitgegeven). De niet-grafelijke stadsrechten worden in overwegende mate in de hoedanigheid van stadsheer verleend, zij het dat in een aantal gevallen de verlening door een 'kleine' landsheer geschiedt, zoals de heren van Voorne, van Putten en Strijen en van Arkel. Uit de stadsrechten kan geen systematische invloed op dan wel actieve betrokkenheid van de grafelijke raad(slieden) bij de stadsrechtverleningen worden afgeleid.

8 Ten slotte

In dit onderzoek naar de Hollands-Zeeuwse stadsrechttoorkonden zijn die van de omliggende landsheerlijke gebieden buiten beschouwing gebleven. Het is interessant om deze aan elkaar te spiegelen in het kader van een vergelijkend onderzoek. Zo is in het hertogdom Brabant in overwegende mate sprake van een landsheerlijk initiatief bij de verlening van de stadsrechten en zelfs in belangrijke mate van een politiek van stadsstichtingen. Er lijken echter wel grote inhoudelijke overeenkomsten aanwijsbaar tussen de bepalingen in de Brabantse stadsrechttoorkonden en in de Hollandse en Zeeuwse. In het graafschap (later hertogdom) Gelre en in het bisschoppelijke Sticht lijken de stadsrechten zowel qua motief voor verlening als qua inhoudelijke bepalingen in belangrijke mate af te wijken van de Hollandse en de Zeeuwse. Zowel in het Nedersticht als in het Oversticht is veel sprake geweest van bisschoppelijke initiatieven in de vorm van diverse (echter overwegend mislukte) stadsstichtingen. Vanuit het perspectief van deze drie landsheerlijke gebieden bezien, lijkt er sprake van sterke onderlinge overeenkomsten tussen verlening en inhoud van de Brabantse, de Gelderse en de Stichtse stadsrechten. Een ander essentieel onderscheid is

de aanwezigheid van evidente ‘moedersteden’ in zowel Brabant (’s-Hertogenbosch), Gelre (Zutphen), het Nedersticht (Utrecht) en het Oversticht (Deventer), die als uitgangspunt en ‘baken’ dienen voor wat betreft rechtsontlening en hoofdvaart. Er lijkt in deze gebieden sprake van een zekere ‘geleide stadsrechtenpolitiek’. In Holland en Zeeland is dat echter niet of nauwelijks het geval.¹²

In essentie gaat het bij stadsrechtverleningen om het volgende: de lands- of stadsheer roept oorkondelijk een rechtskring, als een nieuwe overheid, in het leven op een nader bepaald grondgebied, de stadsvrijheid. Hij verstrekt een dergelijk privilege onder voorbehoud van zijn heerlijke rechten, waaronder de getrouwheidsplicht van de burgers. Feitelijk is er sprake van een vorm van delegatie: de heer draagt aan deze nieuwe overheid onder voorwaarden een deel van zijn soevereiniteit op voor wat betreft bestuur, rechtspraak en wetgeving (keurrecht). Die delegatie houdt altijd de lage maar veelal ook de hoge jurisdictie in. De schout is – in eerste termijn – als heerlijk ambtenaar de verbindende schakel, de ‘heerlijke vinger aan de stedelijke pols’. De inwoners van de betreffende nederzetting die tot dan toe vallen onder het gewoonterecht en/of landrecht worden lid van de *universitas*, de stedelijke gemeenschap van burgers binnen de eigen rechtskring. Alle stedelijke rechten, plichten en juridische keurbepalingen gelden als een specifieke regeling in afwijking van het geldend gewoonterecht en/of landrecht. Er is sprake van een ‘contractuele’ verhouding: bij nakoming conform de regels is geen van beide partijen gerechtigd tot ‘opzegging’. De privileges worden weliswaar in de loop van de tijd vaak nog aangevuld (ook wel beperkt), maar de oorspronkelijke stadsrechtverlening en de daarop gebaseerde stedelijke status worden als ‘onaantastbaar’ beschouwd, behoudens zware inbreuken op de (lands) heerlijkheid. Een opstand tegen de wettelijke heer kan leiden tot verlies van de privileges. Maar ook de heer is gehouden aan de eenmaal verleende privileges.

De werking van de stadsrechten verandert in de loop van de dertiende tot de vijftiende eeuw van karakter. Oorspronkelijk zijn ze bedoeld om een proces van individuele stadwording en een stedelijke ontwikkeling op gang te brengen, met name ook ten voordele van grafelijkheid of heerlijkheid, afhankelijk van de geldende omstandigheden. Gaandeweg eisen de steden echter steeds meer autonomie op en zijn ze dus uit op het terugdringen van de invloed van graaf of heer in de stedelijke aangelegenheden. Het stadsrecht krijgt een conserverende werking. Men ontleent hieraan een bijzondere stedelijke status en een eigen positie ten opzichte van zowel heer als omringend platteland. De toename van het aantal steden in relatie tot de (financiële en politieke) afhankelijkheid van de graaf betekent dat de steden voortaan ook een eigenstandige rol spelen op het landsheerlijke politieke toneel, de steden gaan als stand een collectiviteit vormen. Het stedenlandschap in Holland en Zeeland raakt in de loop van de vijftiende eeuw feitelijk gestold. De verlening van stadsrechten wordt dan al niet meer door de graaf gehanteerd als politiek instrument. Hoewel de originele stadsrechten al snel na de verlening niet of nauwelijks meer actueel of inhoud-

12 Zie W. Blockmans, *Metropolen aan de Noordzee. De geschiedenis van Nederland 1100-1560*, Amsterdam, 2010; hij geeft daarin ook een uiteenzetting van de betekenis van de stadsrechtverleningen in de verschillende landsheerlijkheden (blz. 142-144).

delijk toepasbaar zijn geweest in de praktijk van alledag, zullen deze formele voorrechten nog eeuwenlang door opvolgende landsheren worden bevestigd en door de steden gekeesterd worden als de stedelijke constitutie. De trotse bezitters van de veelal eeuwenoude privileges bewaren deze in de sterkste stadskist op de veiligste plek in de stad. Elke aantasting van of twijfel aan het stadsrecht wordt met alle kracht tegengegaan. Door alle eeuwen en nog tot op de dag van vandaag wordt het stadsrecht gezien als een voornaam teken van de stedelijke identiteit.

Summary

Between 1213 and 1484, numerous towns came into being in the counties of Holland and Zeeland, resulting in the rapid transformation of Holland in particular into a “landscape of towns”, where a large proportion of the county’s population – well above the average for that period – came to live. The research aimed at establishing the effect of the granting of town privileges (or city rights) with regard to the creation of these towns from both a historical and a legal-historical perspective. This was done along three lines. First, the historical circumstances accompanying the granting of specific town privileges have been assessed. Secondly, it has been established whether the granting of town privileges had been used as an instrument for attaining certain political goals and if so, in what manner. The third line was to discover which party - either count or citizens - could be seen as the main instigator behind the granting of these privileges. Our research subsequently focused on town privilege affiliations and on the hierarchical relations between town privileges. Finally, the contents of the town privilege charters were subjected to a legal-comparative analysis.

The time frame has been limited to the so-called *landsheerlijke tijd*, the period in which the counts were factually sovereign lords, which is from 1213 (marked by the oldest remaining town privilege charter in Holland) till 1484 (when the town of Purmerend was granted the right to impose by-laws). The geographical area has been limited to the counties of Holland (including West-Friesland) and Zeeland, within the county boundaries as they were around the year 1500. In addition, four Frisian towns have also been included. Those towns in particular received town privileges – in 1292 and 1398-99 respectively – from the Count of Holland, due to his claims of sovereignty over parts of Frisia. In the end, the research included 60 towns; each of them was systematically described, starting with their earliest known development as settlements – urban or rural.

Keywords

Town privileges; city rights; Holland and Zeeland; middle ages; by-laws; town privilege affiliations.

DE GEHUWDE VROUW EN DE SOCIÉTÉ CONJUGALE (16DE-19DE EEUW): AANZETTEN TOT EEN NIEUWE BENADERING

I Inleiding

De rechtsgeschiedenis van de plaats van de gehuwde vrouw binnen het gezin, en in het privaatrecht in het algemeen, is voor de vroegmoderne Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden aan herziening toe.¹ Dat geldt ook voor het negentiende-eeuwse België. Het traditionele beeld van de handelingsonbekwame echtgenote, die niet autonoom (dit is zonder bijstand van haar man) contracten kon sluiten en al zeker niet onroerende goederen kon vervreemden, moet minstens ten dele worden bijgesteld.

Een dergelijke herwaardering kan een oude traditie nieuw leven inblazen. Het vermelde thema was immers een tijdlang populair onder rechtshistorici. In 1962 verschenen bijvoorbeeld twee delen congresverslagen van het colloquium dat de *Société Jean Bodin* aan het statuut van de vrouw had gewijd.² In de laatste jaren hebben vooral historici rond dit thema gewerkt. Ze verwerkten daarbij ook het recht zoals het in rechtshistorische publicaties werd uitgetekend in hun analyses.³ Het beeld van de privaatrechtelijke rechten van de gehuwde vrouw, dat in de vermelde rechtshistorische en historische literatuur naar voren wordt geschoven, kan echter vanuit een cultuurhistorisch en praktijkgericht perspectief, en op grond van nieuwe gegevens, worden herbekeken. Data uit recent onderzoek van historici nopen immers tot een meer genuanceerde benadering van de (ook juridische) positie van de echtgenote tussen grofweg 1200 en 1800. Een dergelijke invalshoek kan zelfs voor een interpretatie van de *Code civil* nuttig zijn.

1 Deze tekst somt uitgangspunten voor verder onderzoek op, en zal het voorwerp uitmaken van projectaanvragen. Ik dank Griet Vermeesch (HOST, VUB) voor haar suggesties, en Sebastiaan Roes (Radboud Universiteit Nijmegen) voor het consulteren van voor mij onbeschikbaar materiaal.

2 *La femme. Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions*, dln. 11-12, Brussel, 1959-1962, met daarin de bijdragen van J. Gilissen ('Le statut de la femme dans l'ancien droit belge', dl. 12, 255-321) en van J.W. Bosch ('La femme dans les Pays-Bas septentrionaux', dl. 12, 323-350). Een meer recente overzichtsbijdrage is Ph. Godding, 'Le statut juridique de la femme dans les villes de l'Europe du Nord-Ouest du XIIe au XVIIIe siècle: normes et pratiques', in: S. Dauchy en V. Demars-Sion (red.), *La femme dans la cité. Entre subordination et autonomie. Normes et pratiques*, Rijsel, 2003, 73-84.

3 M. Boone, Th. De Hemptinne en W. Prevenier, 'Gender and early emancipation in the Low Countries in the late middle ages and early modern period', in: J. Munns en P. Richards (red.), *Gender, power and privilege in early modern Europe*, Londen, 2003, 21-39; E. Bousmar, 'Neither equality nor radical oppression: the elasticity of women's roles in the late medieval Low Countries', in: E.E. Kittell en M.A. Suydam (red.), *The texture of society. Medieval women in the Southern Low Countries*, New York, 2004, 109-127; P. Stabel, 'Women at the market: gender and retail in the towns of late medieval Flanders', in: W. Blockmans et al. (red.), *Secretum scriptorum: liber alumnorum Walter Prevenier*, Leuven, 1999, 259-276. Voor de Noordelijke Nederlanden, zie A. Schmidt, 'Zelfstandig en bevoogd: de speelruimte van vrouwen rond 1650', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 2003, 28-34; M. Van der Heijden, E. Van Nederveen Meerkerk en A. Schmidt, 'Terugkeer van het patriarchaat? Vrije vrouwen in de Republiek', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 2009, 26-52.

2 Discrepanties tussen onderzoeksresultaten van historici en rechtshistorici

Lange tijd werd in het historisch onderzoek naar vrouwen in de vroegmoderne periode vooral aan ongehuwde vrouwen en weduwen aandacht besteed. Historici als Julie Hardwick, Daniëlle van den Heuvel en Shennan Hutton hebben echter vrij onlangs de gehuwde vrouw opnieuw op de kaart geplaatst. Zij bestudeerden de deelname van echtgenotes aan economische activiteiten en contractuele transacties voor respectievelijk zeventiende-eeuws Leiden,⁴ zeventiende- en achttiende-eeuws Lyon en Nantes,⁵ en laatmiddeleeuws Gent.⁶ Uit hun onderzoek blijkt dat – anders dan voordien werd gedacht – gehuwde vrouwen herhaaldelijk zelfstandig optraden. In het veertiende-eeuwse Gent bijvoorbeeld verschenen echtgenotes voor de schepbank. Daarbij werd in de officiële stukken geen melding gemaakt van toelating door of medewerking van hun man, zelfs niet wanneer het om onroerende goederen ging.⁷ Deze gegevens kunnen stroken met de opvatting van rechtshistorici dat de privaatrechtelijke positie van de gehuwde vrouw pas vanaf de zestiende eeuw verslechterde (zie verder). Nochtans zijn er tal van aanwijzingen dat dergelijke situaties ook voorkwamen in de vroegmoderne periode en in plaatsen die officieel de onbekwaamheid van de echtgenote vooropstelden. In zeventiende-eeuws Nantes en Lyon, twee steden die de *incapacité de la femme non-autorisée* kenden,⁸ sloten gehuwde vrouwen autonoom leningen af, zonder formele toelating van hun echtgenoot. De schuld uit een dergelijk contract werd aan de huwelijksgemeenschap opgelegd.⁹ In achttiende-eeuws Leiden waren gehuwde vrouwen vaak uitbaters van een winkel of kraam en was hun zelfstandigheid van optreden courant. Als de productie of verkoop van grondstoffen echter door ambachten werd gereguleerd, wat bijvoorbeeld inzake vlees het geval was, waren de inkoop van die basismaterialen en de verkoop van het uiteindelijk afgewerkte product meer een mannen- dan een vrouwenzaak, zelfs als beide echtgenoten samen een bedrijfje hadden. In andere sectoren, zoals de fruit- en groentehandel, was een vrij optreden van de

4 D. Van den Heuvel, 'Partners in marriage and business? Guilds and the family economy in urban food markets in the Dutch Republic', *Continuity and Change*, 2008, 217-236; D. Van den Heuvel en E. Van Nederveen Meerkerk, 'Partners in business? Spousal cooperation in trades in early modern England and the Dutch Republic', *Continuity and Change*, 2008, 209-216.

5 J. Hardwick, *Family business. Litigation and the political economies of daily life in early modern France*, Oxford, 2009.

6 S. Hutton, "'On herself and all her property': women's economic activities in late-medieval Ghent", *Continuity and Change*, 2005, 325-349; S. Hutton, *Women and economic activities in late-medieval Ghent*, New York, 2011.

7 Hutton, 'On herself', 337-340 en 341. Een mogelijke verklaring, die door Hutton niet wordt onderzocht, is dat de vrouwen in kwestie van tafel en bed gescheiden waren of althans een boedelscheiding van hun echtgenoot hadden verkregen. Voor Huttons visie pleit dat daar in de (in haar publicaties geciteerde) bronnen geen melding van wordt gemaakt. Er zijn geen cijfers voor de veertiende eeuw, maar in de vijftiende eeuw kwamen boedelscheidingen van gehuwden in Gent frequent voor, zie A. Coenen, 'Haer selles wijszinde'. Het zelfstandig optreden van de gescheiden vrouw in laatmiddeleeuws Gent, Gent, Universiteit Gent, onuitg. masterscriptie, 2008, 57.

8 Dat vormde een onderdeel van het in Nantes gekende recht: A.M. Poulain du Parc, *La coutume et la jurisprudence coutumière de Bretagne dans l'ordre naturel*, Rennes, 1759, 91. In Lyon, dat behoorde tot de pays de droit écrit, gold het Romeinsrechtelijke principe dat de echtgenoot tijdens het huwelijk de bruidsschat beheerde. In april 1664 werd dat echter opgegeven en sindsdien konden echtgenotes hun bruidsschat verbinden, zelfs de onroerende goederen die ertoe behoorden. Dat lijkt een bevestiging van een praktijk te zijn geweest, zie C.B.M. Toullier en A. Duranton, *Le droit civil français, suivant l'ordre du Code, ouvrage dans lequel on a réuni la théorie à la pratique*, dl. 7, Brussel, 1838, 213, nr. 170.

9 Hardwick, *Family business*, 128-182.

echtgenote meer algemeen gebruikelijk, ook bij de verkoop van de producten.¹⁰ Nochtans zijn er sterke aanwijzingen dat ook in Leiden, in de vroegmoderne periode, de contractuele onbekwaamheid van de gehuwde vrouw een principe was dat in het lokale recht werd herhaald.¹¹

Deze gegevens uit historisch onderzoek zijn uiteraard niet beschreven vanuit een juridische invalshoek maar zijn niettemin opmerkelijk, want ze stroken niet met het beeld van de gehuwde vrouw in de bestaande rechtshistorische literatuur. De echtgenote stond – volgens de algemene visie – onder de maritale macht van de echtgenoot en was – minstens sinds de zestiende eeuw – handelingsonbevoegd of handelingsonbekwaam om zonder instemming van haar echtgenoot onroerende goederen (zelfs eigen goederen) te vervreemden. In dezelfde lijn stelt men doorgaans dat de gehuwde vrouw niet (alleen) in de rechtbank mocht optreden, noch als eiseres, noch als verweerster. Ze kon – zo meent men vaak – evenmin contracten sluiten. De echtgenoot werd beschouwd als de beheerder van het gezinsvermogen en van de huwelijksgemeenschap, zelfs ten aanzien van de eigendommen van de vrouw die ze niet in de huwelijksgemeenschap had ingebracht. Er waren slechts weinig uitzonderingen op deze principes. Een vrouw met een eigen zaak kon als koopvrouw (*feme sole*, *femme marchande*) worden erkend, voor zover haar echtgenoot de uitbating aanvaardde. In dat geval mocht de koopvrouw voor haar onderneming onroerende goederen kopen en verkopen, zelfs zonder bijkomende toelating van haar echtgenoot. Verder gold het *mandat domestique*. Voor huishoudelijke doeleinden mocht gecontracteerd worden zonder machtiging van de man. Een uitzondering betrof ook het testament, dat de gehuwde vrouw zelfstandig en geldig mocht maken zonder controle door de echtgenoot.¹²

Die rechtshistorische inzichten kunnen niet verklaren dat – in de praktijk – gehuwde vrouwen eigen goederen, zelfs gronden en huizen, verkochten zonder dat een toelating van de echtgenoot werd geformaliseerd, noch dat ze zelfstandig schulden aangingen. Deze handelingen lijken een schending van de maritale macht. De vraag is dan of er sprake is van een tegenstelling tussen *law in action* en *law in the books*, dan wel of de *books* in kwestie te eenzijdig werden gelezen. Hierna zal blijken dat een gedetailleerde analyse van de rechtsregels in officiële normatieve teksten vaak een toenadering tussen recht en praktijk mogelijk maakt.

¹⁰ Van den Heuvel, 'Partners in marriage and business?', 217-236.

¹¹ H. de Groot, *Inleidinge tot de Hollandsche rechts-geleerdheid*, L.J. Van Apeldoorn (ed.), Arnhem, 1939, 9 (boek 1, deel 4, nr. 6): 'Onmondigen door het huwelijk zijn alle gehuwede vrouwen'; zie ook P.J. Blok (ed.), *Leidsche rechtsbronnen uit de Middeleeuwen*. Werken Oud-Vaderlandsch Recht, dl. 6, 's-Gravenhage, 1884, 124. Ik dank Sebastiaan Roes voor beide referenties.

¹² Gilissen, 'La femme dans l'ancien droit belge', 295-302; Ph. Godding, *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux*, Brussel, 1987, 80, nr. 64; Godding, 'Le statut juridique de la femme', 78-79. Dat beeld bestaat ook voor de pays de droit coutumier in Frankrijk, zie: D. Deroussin, *Histoire du droit privé (XVIe-XXIe siècles)*, Parijs, 2010, 188-190.

3 Een nieuwe blik op het oude recht: het huwelijk als *société conjugale* (16de-19de eeuw)

Tijdens de voorbije decennia werd, zowel door historici als rechtshistorici, benadrukt dat de juridische, en zeker de privaatrechtelijke, positie van de gehuwde vrouw er in de zestiende en zeventiende eeuw op achteruitging. Dat fenomeen uitte zich volgens rechtshistorici in een verstrenging van de bewijsregels voor onderhouds- en vaderschapsvorderingen tegen vermoedelijke verwekkers,¹³ alsook in een uitbreiding van de maritale macht tot een quasi-uitsluitend beheer door de man.¹⁴ Dergelijke visies werden vaak exclusief gebaseerd op bepalingen in geschreven normatieve teksten, zoals geredigeerde *costuymen*. Nochtans, hoewel dergelijke bronnen herhaaldelijk een categorieke uitsluiting van contractuele of procedurele bekwaamheid van gehuwde vrouwen bevatten, waren de uitzonderingen doorgaans erg uitgebreid en konden ze ruim worden geïnterpreteerd.

In de zestiende eeuw bood de receptie van het *Senatusconsultum Velleianum* en de *Authentica Si qua mulier* uit het *ius commune* mogelijkheden tot een zelfstandig optreden van echtgenotes, als ze tenminste in het belang van de huwelijksgemeenschap handelden. Het *Senatusconsultum Velleianum* belette formeel dat vrouwen voor een derde 'tussenkwamen'. Als ze contracten sloten in het voordeel van een ander, dan kon de vrouw tegen een vordering uit dat contract een verweer op basis van dat senaatsbesluit voeren. De vermelde *Authentica* belette acties door een gehuwde vrouw ten behoeve van haar echtgenoot. Die maatregel was niet alleen bedoeld om de echtgenote te beschermen, maar diende ook de schuldeisers. Collusie tussen de echtgenoten werd immers vermoed en het viel te verwachten dat een borgstelling door de vrouw voor haar man, bij wanbetaling van die laatste, eveneens zonder gevolg zou blijven. In vele steden werden beide Romeinsrechtelijke regels uitgesloten. Bepaalde plaatsen, zoals Antwerpen, vervingen die normen door een eigen vergelijkbaar regime. Bij de uitsluiting van voorrechten zoals het vermelde senaatsbesluit en de *Authentica* werd echter wel rekening gehouden met de belangen van het gezin, alsook met de rechten van de schuldeisers. Dat leidde ertoe dat het lokale of stedelijke recht ging bepalen dat gehuwde vrouwen gesloten contracten mochten annuleren of tegen vorderingen uit dergelijke overeenkomsten konden opkomen, wanneer die contracten niet voordelig waren geweest voor het koppel. Volgens het Antwerpse recht kon de remedie van het 'afgaen' (dit is een terugtrekingsrecht) niet worden toegekend wanneer goederen volgens het contract waren geleverd en deze levering in het voordeel van de beide echtgenoten of van de man alleen was geweest.¹⁵ Een obligatie (schuldbekentenis) die een echtgenote zonder medeweten van haar man tekende was in Antwerpen niettemin geldig en afdwingbaar als de vrouw 'daeraf ... en heeft geprofiteert'.¹⁶ Eigenlijk beperkten deze regels niet alleen het recht van ver-

¹³ J. Monballyu, *Geschiedenis van het familierecht van de late middeleeuwen tot heden*, Leuven, 2006, 106-107. Zie ook voor Frankrijk: Deroussin, *Histoire du droit privé*, 108-109.

¹⁴ Godding, *Le droit privé*, 78, nr. 60.

¹⁵ *Costuymen van Antwerpen* (1582), zie G. de Longé (ed.), *Coutumes du pays et duché de Brabant. Quartier d'Anvers. Coutumes de la ville d'Anvers*, dl. 2, Brussel, 1871, 246 (tit. 41, art. 34).

¹⁶ *Costuymen van Antwerpen* (1582), tit. 41, art. 35.

zet van de echtgenoot tegen contracten gesloten door zijn vrouw, maar lieten ze de vrouw toe om contracten te sluiten die voordelig waren. Dergelijke regels vormden ook een bescherming voor derde-contractanten, die bij het sluiten van contracten met een tegenpres-tatie wisten dat een betwisting van de overeenkomst na haar totstandkoming, hetzij door de echtgenoot, hetzij door de vrouw zelf, nauwelijks mogelijk was. Onderzoek naar de juridische argumentatie in processen met betrekking tot de bekwaamheid van handelsvrouwen voor het achttiende-eeuwse *Reichskammergericht* heeft inderdaad aangetoond dat economische argumenten vaak sterker wogen dan de normen die de maritale macht van de echtgenoot beschermden.¹⁷ De belangen van de schuldeisers telden uiteraard. Een onverwacht verbreken van een contract vormde voor hen een risico. Onevenwichtige overeenkomsten sluiten met gehuwde vrouwen was daarom een voor de hand liggend gevaar. Wanneer de wederzijdse prestaties echter tegen elkaar opwogen, en in het geval de vrouw of haar echtgenoot de contractuele plichten al deels had uitgevoerd, kon in hoofde van de derde-contractanten geen risico worden aanvaard. Aanwijzingen die een dergelijke interpretatie ondersteunen, blijken bijvoorbeeld uit het erf- en huwelijksvermogensrecht in Vlaamse steden zoals Gent, dat bij de verdeling van het huwelijksvermogen rekening hield met welke echtgenoot de schulden had gemaakt. Hieruit komt naar voren dat schulden aangegaan door gehuwde vrouwen mogelijk werden geacht.¹⁸ Nochtans bepaalden ook de *costuymen* van Gent algemeen dat echtgenotes onbekwaam waren om te contracteren.¹⁹

Deze gegevens nodigen uit tot verder onderzoek van de juridische praktijk en van het *ius commune* waaruit vele van deze normen in de zestiende eeuw werden geput. Een culturele benadering is minstens even belangrijk als een confrontatie van de normatieve lokale bronnen met proces- en notarisakten.²⁰ Ze kan aanknopen bij het uitgebreid onderzoek dat is verricht naar de receptie van het *Senatusconsultum Velleianum*.²¹ Bovendien dient een

17 A. Amend, 'Frauen in der handelsrechtlichen Jurisdiktion des Reichskammergerichts über die Frage, ob "Weibs-Personen mit Wechsel contrahiren können"', in: S. Westphal (red.), *In eigener Sache. Frauen vor den höchsten Gerichten des Alten Reiches*, Keulen, 2005, 139.

18 Godding, *Le droit privé*, 303, nr. 504; zie ook F. Wielant, *Briève introduction en cause civiles*, L. Sicking en C.H van Rhee (eds.), *Filips Wielant Verzameld Werk*, dl. 2, Brussel, 2009, 304.

19 A.E. Gheldolf (ed.), *Coutumes des pays et comté de Flandre. Coutume de la ville de Gand*, Brussel, 1868, 86 (tit. 20, art. 2). Gehuwde vrouwen mochten wel hun roerende goederen zonder medewerking van hun man verkopen (ibidem, 92 (tit. 20, art. 18)), maar dat gold niet voor onroerende goederen. De hypothese van het maken van schulden (bijvoorbeeld het sluiten van een koopovereenkomst) werd evenmin voorzien. Zie ook, voor een vergelijkbare tegenstelling tussen een algemeen principe van handelingsonbekwaamheid en een mogelijkheid voordelige contracten te sluiten, De Groot, *Inleiding tot de Hollandsche rechts-geleertheit*, 13 (boek 1, deel 5, nr. 23): '... kan den man aengesproken worden voor zoo veel hy door sijns vrouws handeling zoude mogen zijn gebaet'. Zie echter de verwijzing in voetnoot 11.

20 Zie voor een eerste beoordeling van de invloed van het *ius commune* op het recht inzake de gehuwde vrouw in de vroegmoderne periode: D. de Ruysscher, 'The capacity of married women to engage in contracts. Emancipation through *ius commune* in the Southern Netherlands (12th-18th centuries)', in: G. Jacobsen en H. Wunder (red.), *East meets West. A gendered view of legal tradition*, Budapest, ter perse.

21 O. Lehner, 'Senatus Consultum Velleianum. Die Wiederkehr einer antiken Rechtsfigur im frühneuzeitlichen österreichischen Recht', *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung*, 1988, 270-288; J.E. Spruit, 'Het raets-besluit van burgemeester Velleius', in: J. Van der Westhuizen et al. (red.), *Huldigingsbundel Paul van Warmelo, Pretoria, 1984, 194-215*; F. Theisen, 'Die Bedeutung des SC Velleianum in der Rechtspraxis des Hochmittelalters', *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, 2005, 103-137.

dergelijke aanpak ook het begrip van de *societas coniugalis* mee te nemen. Die notie verwees in de aristotelische en canonieke traditie naar de natuurrechtelijke huwelijksband, maar duidde later ook vermogensrechten binnen het huwelijk aan.²² Terminologie in de gereedigeerde *costuymen* van de zestiende- en zeventiende-eeuwse Nederlanden inzake handelingen van echtgenoten vertoont veel gelijkenissen met het juridische discours van die tijd rond vennoten.²³

Voor een analyse van de praktijk zullen, zo blijkt uit prospectie van archiefmateriaal in Antwerpen, Gent en Lier, een aantal hinderpalen moeten worden overwonnen. Een onderzoeksstrategie die daar een antwoord op kan bieden, vertrekt van het huishouden en focust niet zozeer op de publieke sfeer om gehuwde vrouwen te zoeken. Dat vloeit voort uit de aard van het bronnenmateriaal. Historici zijn vaak op methodologische problemen gestoten wanneer ze probeerden na te gaan of gehuwde mannen hun echtgenote vertegenwoordigden, dan wel in eigen naam een rechtshandeling stelden. De afwezigheid van gehuwde vrouwen in vele officiële documenten, zoals ledenlijsten van ambachten, kan een representatie door de echtgenoot verbergen, maar dat kan nooit met zekerheid – op basis van die bronnen – worden vastgesteld. Om die moeilijkheden te omzeilen, kan de nadruk worden gelegd op bronnenmateriaal dat de verhoudingen binnen het gezin weerspiegelt. In huwelijkscontracten werden vaak bepalingen over het bestuur van het huwelijksvermogen en van de eigen goederen van de echtgenote opgenomen. Vennootschapscontracten stipuleerden hoe de deelnemers in het rechtsverkeer mochten optreden en zelfs testamenten van gehuwde vrouwen kunnen een licht werpen op de aanspraken en het beheer van de goederen tijdens het huwelijk. De meeste kwalitatieve informatie kan in procesdossiers worden gevonden, vooral in die dossiers die betrekking hebben op discussies over de verdeling van huwelijksvermogens en nalatenschappen. Elementen over het bestuur tijdens het huwelijk komen daarin aan bod.

Het praktijk- en doctrinegerichte perspectief kan ook op de negentiende eeuw worden toegepast. In de voorbereidende werken van de Franse *Code civil* en in doctrine die dat wetboek commentarieerde, werd er de nadruk op gelegd dat de handelingsonbekwaamheid van de echtgenote, die de *Code* sterk in de verf zette, een gevolg was van de *société conjugale*. De echtgenoot was in die optiek de bestuurder of werkende vennoot van de maatschap die door het huwelijk was ontstaan.²⁴ Dat belette uiteraard niet dat een andere vennoot, in *casu* de echtgenote, die *société* kon begunstigen. In zijn *Avant-projet* voor een nieuwe *Code civil* uit

22 Voor een verwijzing naar *societas coniugalis* in die laatste betekenis, zie J. Voet, *Commentarius ad Pandectas*, Halle, 1780, index v° *Societas coniugalis*.

23 G. de Longé (ed.), *Coutumes du pays et duché de Brabant. Quartier d'Anvers. Coutumes de la ville d'Anvers*, dl. 2, Brussel, 1871, 394 (tit. 52, art. 8): 'societeit van man ende wijf'. Andere *costuymen* vermelden 'tot gemeyn profijt ende verlies' voor handelingen van echtgenoten, een uitdrukking die ook voor vennoten wordt gebruikt, zie bv. de Leuvense *costuymen* van 1622: C. Casier (ed.), *Coutumes du pays et duché de Brabant. Quartiers de Louvain et de Tirlemont. Coutumes de la ville de Louvain*, Brussel, 1874, 114 (tit. 12, art. 6).

24 'Discours préliminaire', in: P.-A. Fenet, *Recueil complet des travaux préparatoires du Code civil*, dl. 1, Parijs, 1827, 486. Zie voor doctrine C.S. Zachariae, *Le droit civil français (avec des annotations de G. Massé et CH. Vergé)*, dl. 1, Parijs, 1854, 231; A. Nougarede, *Lois du mariage et du divorce*, Parijs, 1819, 353-354.

1882 sprak ook de Belgische jurist François Laurent van deze *association*. Hij pleitte in zijn ontwerp voor een afschaffing van de maritale macht en dus voor het recht van de gehuwde vrouw om over haar goederen te beschikken. Het belang van het gezin stond bij dergelijke acties voorop.²⁵

4 Besluit

Normatieve teksten inzake de privaatrechtelijke positie van de vroegmoderne gehuwde vrouw, die al herhaaldelijk werden geanalyseerd, kunnen opnieuw en ditmaal vanuit een bredere invalshoek, met verwijzingen naar de juridische praktijk en de doctrine, worden onderzocht. De huwelijksband in de vroegmoderne periode zal dan allicht – daar zijn eerste aanwijzingen voor – niet langer alleen als een machtsverhouding worden beschouwd, maar ook als een samenwerkingsverband tussen partners. Bijgevolg kan de maatschappelijke positie van de vroegmoderne en zelfs van de negentiende-eeuwse gehuwde vrouw allicht minstens ten dele, en zonder de discriminatie van vrouwen in het recht en de praktijk te miskennen, worden herzien. Het is aan rechtshistorici om moeilijk te negeren kanttekeningen bij eerdere inzichten tot een nieuw model van het oude huwelijk en de relatie tussen echtgenoten uit te werken.

Summary

Historians have recently assembled archival materials suggesting that in the early modern period and in the late Middle Ages married women could engage in contracts and act autonomously from their husband in some respects. Therefore, older views of legal historians regarding the *pouvoir marital* of the husband must be reassessed in light of these findings. It seems that a broad perspective on legal practice and doctrine, and attention for the conception of marriage as a partnership, in which both partners could contribute, will yield new and sufficient explanations.

Keywords

Contractual capacity; Women rights; Law of contract; Early modern period; Late Middle Ages

²⁵ F. Laurent, *Avant-projet de révision du Code civil*, dl. 1, Brussel, 1882, 452, nr. 1. Hij sloot daarmee aan bij rechtspraak die een aangevoerde onbekwaamheid van een echtgenote minder belangrijk had geacht dan de rechten van schuldeisers. Zie daarover D. De ruysscher, 'Bending the Code Civil: married women, their capacity to engage in contracts and the partnership between spouses (Belgium, 1804-c. 1865)', in: E. Schandevyl (red.), *Women in law and law-making in the nineteenth and twentieth century Europe*, Aldershot, Ashgate, ter perse.

EEN KIJKJE IN DE RECHTSZAAL

Rechtszittingen zijn openbaar, daar laat de Nederlandse en Belgische (grond)wetgever geen twijfel over bestaan. Behandeling achter gesloten deuren is de uitzondering op de regel. In vroeger eeuwen was dat echter anders. Voor de opkomst van de romano-canonieke procedure vindt de rechtspraak volledig in het openbaar plaats in de vierschaar. Nadien onttrekt in civiele processen de totstandkoming van het vonnis zich aan de waarneming van het publiek; de uitspraak is weer openbaar. In strafzaken moet in elk geval de bekentenis in het openbaar worden herhaald en ook het vonnis in het openbaar uitgesproken.

De illustratie bij het artikel van Hylkje de Jong, elders in deze aflevering en op het omslag, laat ons toe de deuren van een vroegmoderne zitting open te duwen en een kijkje te nemen in de rechtszaal.¹ De afbeelding vormt de zogenoemde frontispice van *Vijf boecken der gewijsder saecken voor den Hove van Vriesland*, samengesteld door de advocaat Joan van den Sande. In 1670 heeft de Leeuwarder boekhandelaar en uitgever Eyvo Takus Wielsma het op de markt gebracht. Het was overigens niet de eerste druk. In 1652 was het al verschenen, waarbij het titelblad vermeldde: *Eerst-mael int Latijn beschreven, ende vergadert, door ... Johan van den Sande ... ; nu op 't Neder-duytsch vertaelt*. De uitgever van dit boek was Sydtse Rinnerts Arumtsma in Leeuwarden. De Latijnse versie die verschillende keren in druk verscheen, heette *Decisiones Frisicæ siue Rerum in suprema Frisiorum curia iudicatarum, libri V*. Joan (of Johan) van den Sande leefde van 1568 tot 1638. Hij studeerde in Wittenberg en promoveerde in de rechten te Leiden in 1597, waarna hij hoogleraar in Franeker werd. In 1604 werd hij benoemd tot lid van het Hof van Friesland.

Wat zien we nu op de afbeelding?² De boektitel wekt de indruk dat het om een zitting van het Hof van Friesland gaat. In welke mate het een getrouw beeld van de werkelijkheid is, valt moeilijk na te gaan. De houten omheining bepaalt de plaats waar recht gesproken wordt. Men denke hierbij aan de aloude *Hegung*, de afgepaalde plaats van de rechtszitting, en ook aan het woord balie. Op de schoorsteenmantel in het midden staat het beeld van Vrouwe Justitia, met haar klassieke attributen weegschaal en zwaard. Hoewel niet hele-

1 Met dank aan Georges Martyn voor zijn waardevolle adviezen.

2 Zie o.a.: M. Becker-Moelands, *De juridische titelprent in de zeventiende eeuw*, Muiderberg, 1985; M.A. Becker-Moelands, 'Der rechtshistorische Wert des Titelstichs. Untersuchungen der Abbildungen des "Hof van Holland"', *Forschungen zur Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde*, VII, Zürich, 1985, 13-45; M.A. Becker-Moelands, 'Die Titelbilder juristischer Bücher, herausgegeben vom Amsterdammer Verleger Lodewijk Elzevier', *Forschungen zur Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde*, Zürich, VIII, 1986, 41-77; A.H. Manchester and M.A. Becker-Moelands, 'An introduction to iconographical studies of legal history', in: W.M. Gordon and T.D. Fergus (eds.), *Legal history in the making. Proceedings of the ninth British legal history conference*, Glasgow, 1989, London, 1991, 85-94.

Frontispice van Hugo de Groot's Inleiding tot de Hollandsche rechts-geleertheit, uitgegeven in Den Haag in 1631. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek.

maal duidelijk in detail uitgewerkt, is ze vermoedelijk geblinddoekt. Tegen de linker- en achterwand zitten twaalf mannen, vermoedelijk de twaalf raadsheren van het Hof. De lege stoel zal wel bedoeld zijn voor de landsheer. Het Hof beschikte over een ondersteunend ambtenarenapparaat, dat naar het lijkt ook is afgebeeld in de schouw. Bovendien had elke raadsheer een eigen klerk, die hij uit eigen zak betaalde.³ Achter de tafel, vaak 'buffet' genoemd, in het midden zouden dan de griffier en twee klerken kunnen zitten. Verder behoorden tot het personeel de grossanten, die de door de advocaten bij het Hof ingediende schrifturen uitschreven, de sportelmaander, die de verschuldigde sportulen of gerechtskosten inde, de deurwaarders en de boden. In civiele zaken speelde de procureur-generaal natuurlijk nauwelijks een rol, maar hij was toch aanwezig om in geval van *contumacie* (niet verschijnen voor het Hof, wanneer men daartoe wel verplicht is als procespartij of getuige) de verschuldigde boete te eisen. Zou dit de man rechts van de schouw kunnen zijn? Hij heeft twee proceszakken naast zich liggen! Of is het de 'afwezige' in de stoel links?

³ Een handige en beknopte beschrijving van het Hof van Friesland geeft B.S. Hempenius-van Dijk in haar *Procesgids Hof van Friesland*, Hilversum, 2004.

Frontispice van Gerard Wassenaers *Praxis Iudiciaria*, uitgegeven in Amsterdam in 1696.

Het is aannemelijk dat zich achter de omheining (voor de rechter is dit natuurlijk vóór de omheining) ook de procespartijen met hun advocaten en procureurs bevinden. In de meeste colleges dragen advocaten een lange toga (omwille van hun universitair diploma, dezelfde toga als aan de universiteit). Procureurs dragen een kortere toga. Let ook op de molensteenkraag (die gedragen werd door de hogere stand). Andere figuren zijn duidelijk enerzijds adellijke (wapens) cliënten en anderzijds boeren (zie kledij en herdersstok).

Vóór de omheining staan vermoedelijk degenen die nog niet (of niet meer) aan de beurt zijn. Links is vermoedelijk het archief van het Hof in een hoge kast opgesteld.

De afbeelding op de titelpagina van het werk van Van den Sande vertoont veel gelijkenis met die op de titelpagina van het boek van Hugo de Groot, *Inleiding tot de Hollandsche rechtsgeleertheit*, dat in 1631 uitgegeven werd bij de weduwe van Hillebrant Jacobse van Wou in

's-Gravenhage. De opzet van de tekening is dezelfde: achter de houten omheining van de rolzaal de rechters, met in het midden een tafel voor de griffier en de klerken. Het lijkt erop alsof daar gesproken wordt over de zaken die op de rol staan of moeten komen. Opvallend is het aantal lege zitplaatsen achterin. Vóór de omheining, dus op de voorgrond, lijkt het een ontspannen samenzijn van een aantal mannen, kinderen en zelfs een hond. Maar let op de symboliek: de hond wijst op de vrije toegankelijkheid en dus de openbaarheid van de zitting.⁴ De advocaten moeten zich 'ontdekken' (hoed afnemen) bij het betreden van het eigenlijke gerecht (wat we effectief zien gebeuren aan het hekje). Bovenaan zweven twee putti met de attributen van twee deugden (het zwaard staat voor de rechtvaardigheid en de spiegel voor voorzichtigheid/wijsheid). Samen worden zij het toepasselijke tweespan 'juris-prudentia'.

Ook de frontispice van het boek van Gerardus Wassenauer, *Praxis judiciaria*, in 1696 in Amsterdam uitgegeven bij Hendrick en de weduwe van Dirck Boom, vertoont grote overeenkomsten met de andere frontispices.

Het is moeilijk aan te geven hoe realistisch of waarheidsgetrouw de beide afbeeldingen zijn. Maar waar de wijze van rechtspraak in het verleden zo verborgen is in oude papieren, is een afbeelding daarvan een verademing.

4 M. Slabbert, "A curious incident involving a dog": the legal-historical significance of dog images in medieval and Renaissance medical illustrations", *Fundamina*, 16.2, 2010, 121-146. Diezelfde idee wordt ook beschreven door: D. Tamm, "Der dänische König als Richter und Gesetzgeber", in: R. Schulze (ed.), *Symbolische Kommunikation vor Gericht in der Frühen Neuzeit* (= *Schriften zur Europäischen Rechts- und Verfassungsgeschichte*, LI), Berlin, 2006, 357-372.

DE GAROEDA EN DE OOIEVAAR

NEDERLANDSE MISSERS IN DE KOLONIALE STRIJD ROND INDONESIË

In een interview met Elsbeth Etty in *NRC-Handelsblad* van 13 november 2010 spreekt de Belgische auteur David van Reybrouck, bekroond met de AKO-literatuurprijs voor het boek *Congo. Een geschiedenis*, over verschillen tussen België en Nederland in de verwerking van het koloniale verleden. Volgens Van Reybrouck zijn er in Nederland nog veel onbesproken thema's uit die periode, zoals de politionele acties tijdens de Indonesische revolutie na de Tweede Wereldoorlog. Er is volgens hem hierover nooit een omvattend boek voor een breed publiek verschenen. In 2000 verscheen echter het boek *Afscheid van Indië* van de Leidse historicus H.W. van den Doel, waarin de periode van het Nederlands-Indonesische conflict in de jaren 1945-1949 helder en kritisch wordt beschreven. Het werk is inmiddels twee keer herdrukt. Van Reybrouck had ook waarschijnlijk nog niet *De garoeda en de ooievaar. Indonesië van kolonie tot nationale staat* van Herman Burgers onder ogen gekregen.¹ Dit boek behandelt niet alleen de Indonesische revolutie, maar ook de hele geschiedenis die daaraan voorafging en de slepende voortzetting van het conflict over Nieuw-Guinea tot 1963.² Het boek is niet alleen omvangrijk, maar ook goed leesbaar. Het bevat nieuwe inzichten over tal van belangrijke punten en het is kritisch en wetenschappelijk verantwoord. Het is een doorlopend verhaal, maar ook als naslagwerk bruikbaar. Het boek is inmiddels uitverkocht, maar er is een gratis te raadplegen digitale tekst op de website www.oopen.org geplaatst, met correcties en aanvullingen. In de loop van 2013 zal een enigszins verkorte Indonesische uitgave in Jakarta kunnen verschijnen, met een nieuwe proloog en epiloog van de schrijver.

In het hieronder weergegeven gesprek³ met de inmiddels 84-jarige auteur, die als dienstplichtige nog de laatste jaren van de oorlog met de Indonesische republiek meemaakte, wordt hierna ingegaan op de van andere boeken over deze materie afwijkende opzet en inzichten. De conclusies zijn gebaseerd op een langdurige studie van zowel Nederlandse als Indonesische en andere buitenlandse bronnen door deze op het terrein van het internationale recht zeer deskundige auteur.

1 H. Burgers, *De garoeda en de ooievaar. Indonesië van kolonie tot nationale staat*, Leiden, KITLV Uitgeverij, 2010, 807 blz. €44,90.

2 Zie ook H. Burgers, 'Linggadjati en de erkenning van de Nederlandse soevereiniteit over Indonesië', *Pro Memoria*, 2008, 222-233.

3 Het gesprek had plaats in januari 2011.

Hoe is dit boek tot stand gekomen?

Tijdens mijn rechtenstudie moest ik in 1947 in dienst. Ik werd naar Indië gestuurd, waar ik op de krijgsraad in Batavia te werk werd gesteld. Een rustig bestaan, maar ik was al eerder geïnteresseerd geraakt in het conflict met de Republiek Indonesië en probeerde zoveel mogelijk informatie te verzamelen over de voorgeschiedenis. Ik leerde toen ook Bahasa Indonesia.

Na mijn terugkeer naar Nederland bleef die belangstelling bestaan. Bovendien kwamen over de dekolonisatie van Indonesië steeds meer gegevens beschikbaar. Vooral sinds de jaren zestig verschenen zowel binnen als buiten Nederland allerlei publicaties over bepaalde episodes of aspecten daarvan. Ik kreeg behoefte aan een samenvattend en overzichtelijk geschiedverhaal dat royaal gebruik zou maken van de in de tweede helft van de twintigste eeuw beschikbaar gekomen gegevens. Omdat een boek zoals ik bedoelde niet bestond, besloot ik het zelf te gaan schrijven. Pas na mijn pensionering kreeg ik hier ten slotte de tijd voor. Uiteindelijk heeft het door het vele materiaal ongeveer vijftien jaar gekost om het af te ronden.

Waarom koos u als titel De garoeda en de ooievaar?

Ik heb de mythische vogel garoeda, die Indonesië symboliseert, geplaatst tegenover de ooievaar, die het Haagse beleid tegen de kolonie uitbeeldt. De ooievaar is een wat stijve, plechtstatige vogel en dat gold ook voor ons koloniale beleid dat vaak een schoolmeesterachtig karakter had. De garoeda zette ik voorop, omdat ik de nadruk wilde leggen op Indonesië en niet op de Nederlandse positie die in veel publicaties het uitgangspunt vormt.

In vergelijking met andere Nederlandse boeken over onze koloniale geschiedenis schenkt U veel aandacht aan juridische en taalkundige kwesties. Zo legt u vaak de nadruk op het verhullende taalgebruik van Nederlandse zijde.

De aan Nederlandse kant gebruikte terminologie negeerde alle politieke motieven van verzet tegen de Nederlandse overheersing. Opstandige groepen werden steevast aangeduid als ‘bendes’ en ‘terroristen’. Tegelijk werd het eigen optreden vergoelijkt en sprak men van ‘slaan’, alsof het niet om militaire acties ging, maar over het straffen van kinderen. De willekeurige executies door Westerling op Celebes in 1946-47 werden aangeduid als ‘contra-terreur’ en ‘bescherming van de bevolking’.

Ook al in de langdurige oorlog tegen het sultanaat Atjeh in het noorden van Sumatra aan het einde van de negentiende eeuw vindt men verhullend taalgebruik. Atjeh was tot 1873 onbetwist een soevereine staat en daarom liet Nederland een formele oorlogsverklaring vooraf gaan aan zijn inval in deze staat. Vervolgens proclameerde Nederland in 1874 het Atjehse grondgebied, waarvan het toen nog geen duizendste deel had bezet, tot deel van Nederlands-Indië. Met deze eenzijdige daad veranderde het niet alleen buitenland in bin-

nenland, maar ook verdedigers in aanvallers en omgekeerd. De Atjehers die zich tegen de inval te weer stelden, werden voortaan als opstandelingen tegen het Nederlandse gezag beschouwd.

U verwijst bij uw analyse van het Nederlandse beleid in de vooroorlogse periode regelmatig naar het beleid van Engeland in Brits-Indië en van de Verenigde Staten op de Filippijnen.

Ja, want daar werd al eerder begonnen met structurele maatregelen om de inheemse bevolking bij het bestuur te betrekken. Er werd daar ook meer publiciteit gegeven aan acties voor onafhankelijkheid. In de jaren dertig wist in Nederland iedereen dat Gandhi de leider was van de beweging voor onafhankelijkheid van Brits-Indië, maar het doen en laten van de Indonesische nationalisten werd hier stelselmatig genegeerd. In het bekende boekwerk over de verschillende facetten van Nederlands-Indië *Daar wèrd wat groots verricht... Nederlandsch-Indië in de XXste eeuw*, dat in 1941 verscheen, werden de namen van Soekarno en Hatta niet genoemd.

In de recente literatuur vindt men naast kritiek op de Nederlandse kortzichtigheid ook wel waardering voor het koloniale verleden. Ik denk ook aan het enthousiasme waarmee oud- premier Balkenende sprak over de VOC-mentaliteit. Dan leest men echter over het vermoorden van bijna alle bewoners van de Banda-eilanden in 1621 onder J.P. Coen en de zogeheten Chinezenmoord in 1740, waarbij de Nederlandse inwoners van Batavia in enkele dagen alle 4000 Chinese inwoners hebben uitgemoord. Hoe past dat bij elkaar?

Ik bewonder de durf waarmee de Nederlanders op de VOC-schepen de moeilijke en gevaarlijke tocht rond Afrika volbrachten en een groot Aziatisch handelsrijk stichtten. Tegelijk verafschuw ik de wijze waarop de VOC ter wille van hoge prijzen het specerijenmonopolie handhaafde door vruchtbomen om te hakken en dorpen plat te branden.

In sommige opzichten ben ik een ouderwetse koloniaal, die trots is op wat Nederland in Indonesië heeft gedaan, bijvoorbeeld op het punt van de infrastructuur, de gezondheidszorg en het wetenschappelijk onderzoek. Ook waardeer ik dat men veel ruimte liet aan de Islam. Aan de andere kant ergert mij de fantasieloze en verwaande houding aan Nederlandse kant, na 1920, tegenover elk verlangen van de inheemse bevolking naar meer invloed op het bestuur. Men maakte zichzelf wijs dat zulke verlangens alleen leefden bij een beperkte groep fanatieke intellectuelen.

Was dat ook de reden waarom men in 1945 geen enkel begrip toonde toen Soekarno en Hatta na de Japanse capitulatie de onafhankelijkheid uitriepen? Zij werden collaborateurs genoemd, waarmee men niet mocht onderhandelen. Dat vonden ook de progressieve ministers Schermerhorn en Logemann.

In Nederland had men het idee dat in Nederlands-Indië zowel de Nederlanders als de inheemse bevolking onder de Japanners hadden geleden en daardoor juist nader tot elkaar waren gekomen. Men had hier ook geen oog voor de reden waarom de nationalistische leiders er geen probleem in hadden gezien om in te gaan op de door Japan aangeboden zelfstandigheid. Voor de oorlog was het binnen de nationale beweging een bekende kwestie geweest of men wel of niet met het koloniale gezag zou samenwerken (coöperatie tegenover non-coöperatie). De meeste nationalistenvonden toen dat het telkens een tactische keus was of men onder de gegeven omstandigheden langs de weg van coöperatie dan wel van non-coöperatie de beste kansen had om het einde van de koloniale overheersing nabij te brengen. In die zienswijze betekende coöperatie dus op zichzelf geen partij kiezen voor de overheerser en was het daarom geen collaboratie! Dezelfde redenering hadden de nationalistenvtijdens de oorlog ook gevolgd voor samenwerken met de Japanse bezetter.

Toen u aan uw boek begon, wist u al veel over het conflict van 1945-1949, want dat had u destijds in de media van dag tot dag gevolgd. Heeft uw bestudering van sindsdien beschikbaar gekomen literatuur en bronnen nog verandering gebracht in het beeld dat u van die geschiedenis had?

In grote lijn is dat beeld wel intact gebleven, maar sommige zaken bleken toch anders te liggen. In het bijzonder de Nederlandse rol bleek negatiever te zijn geweest dan ik had gedacht. Dat was geen prettige bevinding! Het meest stoorde mij overigens het onwrikbare geloof van de Nederlandse beleidsmakers in hun eigen morele superioriteit. Ook waren ze rotsvast overtuigd van hun eigen gelijk in juridische kwesties, maar die overtuiging berustte soms nergens op.

Terwijl onderhandelingen aanvankelijk weinig succes opleverden, leek er in het najaar van 1946 toch een doorbraak mogelijk door de ontwerptekst die de Nederlandse commissie-generaal onder oud-premier Schermerhorn in Linggadjati overeenkwam met de Republikeinen onder premier Sjahrir. In Nederland bestonden echter bezwaren tegen dit akkoord. Daarom hebben de Nederlandse regering en het parlement die tekst toen van eigen interpretaties voorzien (de zogeheten 'aankleding van Linggadjati'). Slechts aan die eigen uitleg wilde men zich binden. Eén van de elementen van die aankleding was de stelling dat de Republiek in de ontwerpovereenkomst akkoord was gegaan met handhaving van de Nederlandse soevereiniteit over Indonesië totdat Nederland die in de slotfase aan de te vormen Indonesische staat zou over-

dragen. In uw boek zegt u dat die interpretatie niet klopt. Dat is een nieuw gezichtspunt in de literatuur. Waarop baseert U dat?

De Nederlandse regering verwees hierbij naar vier artikelen in het akkoord van Linggadjati. Maar in geen daarvan stond iets over erkenning van de Nederlandse soevereiniteit. Dat gold wel voor één van de oorspronkelijk door de Nederlandse delegatie voorgestelde artikelen. Daar was namelijk uitdrukkelijk in gesteld, dat de staats- en volkenrechtelijke positie van het Koninkrijk der Nederlanden voorlopig gehandhaafd zou blijven. In Linggadjati had de Republikeinse delegatie zich hier krachtig tegen verzet. Uiteindelijk had men daar een Republikeins tegenvoorstel aanvaard, waarin die woorden niet meer voorkwamen. De Nederlandse delegatie zag dit alleen als een redactionele wijziging van haar eigen tekst. Blijkbaar konden de Nederlandse onderhandelaars zich moeilijk verplaatsen in de Indonesische zienswijze op basis van de onafhankelijkheidsverklaring van 17 augustus 1945. Die verklaring vocht de Nederlandse soevereiniteit immers principieel aan. Erkenning van de Nederlandse soevereiniteit in het akkoord van Linggadjati zou daarom zijn neergekomen op intrekking van de onafhankelijkheidsverklaring.

Ik vind dit belangrijk, omdat Nederland op basis van deze onjuiste interpretatie placht te beweren dat de Republiek in strijd met Linggadjati handelde door buitenlandse betrekkingen te onderhouden, door buitenlandse handel te drijven en door gouverneurs te handhaven voor gebieden buiten Java en Sumatra. De republiek had in Linggadjati echter helemaal niet haar aanspraak op soevereiniteit over heel Indonesië prijs gegeven. Daar staat tegenover dat Nederland zelf duidelijk in strijd met Linggadjati handelde, onder meer door zijn troepensterkte op te voeren, door op Java en Sumatra nieuwe deelstaten in het leven te roepen en door te eisen dat de republiek haar eigen strijdmacht zou ontbinden.

Opvallend is ook uw stelling over de eerste 'Politionele Actie' in de zomer van 1947, die volgens de Nederlandse visie onvermijdelijk was geworden, omdat de onderhandelingen door de onbuigzaamheid van de republikeinen waren vastgelopen. U schrijft dat de onderhandelingen uiteindelijk vastliepen, omdat Nederland zijn strijdmacht wilde inzetten.

Er was een strijdmacht van 150.000 man opgebouwd die voor het grootste deel bestond uit militairen die men daartoe uit Nederland naar Indonesië had overgebracht. De regering kon zich moeilijk veroorloven die militairen weer naar Nederland terug te halen zonder dat hun uitzending enig tastbaar resultaat had opgeleverd.

De meest sensationele stelling in uw boek is dat Nederland ongewild al in 1949 zijn soevereiniteit over Nieuw-Guinea aan Indonesië heeft overgedragen. Dat impliceert immers dat Nederland dit gebied tot 1962 onrechtmatig bezet heeft gehouden.

Maar dat is toch precies hetzelfde liedje als bij de verdraaiing van Linggadjati? Nederland had een formulering van de soevereiniteitsoverdracht voorgesteld die Nieuw-Guinea daar-

van uitsloot, maar de Indonesische onderhandelaars wezen dat af. Daarop kwam men een nieuwe tekst overeen die deze uitsluiting niet meer inhield. En vervolgens deed Nederland doodleuk alsof dat niet gebeurd was en de soevereiniteit bij Nederland bleef berusten!

Van Reybrouck zei in het interview over het boek Congo dat het goed is dat de tijd van de koloniale trots voorbij is, maar dat die niet enkel vervangen moet worden door postkoloniale schaamte als die niet gepaard gaat met nieuwe vormen van betrokkenheid. Bent U het daarmee eens?

De relatie tussen Nederland en Indonesië is wel een heel andere zaak dan die tussen België en Congo. Ruim drie eeuwen heeft tussen Nederland en Indonesië een bijzondere band bestaan. Het doet mij verdriet dat van die band bijna niets meer over is. Voor de meeste Nederlanders is Indonesië alleen nog maar een vakantieland. In Indonesië zelf is de kennis van de Nederlandse taal vrijwel verdwenen. Ik zou willen dat men zich in Nederland weer meer bewust zou worden van ons met Indonesië gedeelde verleden, zonder koloniale trots, maar ook zonder postkoloniale schaamte. Nieuwe vormen van betrokkenheid zouden, denk ik, in de eerste plaats kunnen bestaan in versterking van de culturele contacten tussen de beide landen.

Summary

This article is an interview with Herman Burgers, who wrote the book *De garoeda en de ooievaar. Indonesië van kolonie tot nationale staat*. The title of the book refers to the two birds garuda and stork (ooievaar). Burgers tells about the Indonesian revolution and the lasting conflict on New-Guinea until 1963, which conflict meant an important damage of the relations between the Netherlands and Indonesia.

Keywords

Indonesia, Linggadjati, New-Guinea, Colonial War

RECENSIES

De Zonnekoning en de Spaanse Successie

Frederik Dhondt, *Op zoek naar glorie in Vlaanderen. De Zonnekoning en de Spaanse Successie (1707-1708)*, Kortrijk-Heule, Uitgeverij UGA, 2011, 518 p. ISBN 978-90-8977-242-8 (€ 65,00)

Nog vóór de herdenkingsgekte rond de Eerste Wereldoorlog zal losbarsten, staat in 2013 en 2014 de driehonderdste verjaardag van de vredesverdragen van Utrecht, Rastatt en Baden op het programma, de drie traktaten die de Spaanse Successieoorlog in 1713 en 1714 afsloten. In april 2013 opent in het Utrechtse Centraal Museum een ambitieuze en met Europees geld gesubsidieerde internationale tentoonstelling de deuren. Vervolgens reist de expositie in licht gewijzigde vorm verder naar Madrid, Rastatt en Baden in Zwitserland. De grootse opzet wordt gerechtvaardigd door het belang van de eind zeventiende-eeuwse Spaanse erfopvolgingskwestie en de daaropvolgende oorlog (1701-1714) en vredesgesprekken. Die hadden pan-Europese dynastieke, geostrategische en commerciële implicaties en kenden ook voor de koloniale handel verstreckende gevolgen. De wetenschappelijke literatuur over de Spaanse successie, de militaire campagnes tijdens de oorlog en de voornaamste actoren op het militaire en diplomatieke schaakbord is omvangrijk, al blijven heel wat vragen onbeantwoord. De jonge rechtshistoricus Frederik Dhondt, verbonden aan de Gentse Universiteit (Vakgroep Grondslagen en geschiedenis van het recht), slaagt er met bovengenoemde publicatie in om een betekenisvol hoofdstuk aan die bestaande historiografie toe te voegen. Niet alleen onderwerpt hij de militaire campagnes van 1707 en 1708 en de tussenliggende diplomatieke contacten tussen Parijs en Den Haag, vanuit een Frans perspectief en met in hoofdzaak Frans bronnenmateriaal, aan nieuw onderzoek. Op basis van zijn analyses komt hij tot genuanceerde uitspraken over het gewicht van de Franse acties in de genoemde jaren voor het verdere verloop van de oorlog, en meer algemeen over de consequenties van de oorlog en de vredesregelingen voor het achttiende-eeuwse Europese statensysteem. Hij gaat, zoals hij in het voorwoord zelf aangeeft, op zoek naar de samenhang tussen recht, oorlog en diplomatie. In deze invalshoek schuilt de grootste waarde van dit boek.

De keuze om na een livijge bespreking van de voor-geschiedenis van de successieoorlog (deel I) in deel II van het corpus de Zuid-Nederlandse campagnes van zowel 1707 als 1708 voor het voetlicht te bren-

gen, lijkt op het eerste gezicht bijzonder. 1708 staat geboekstaafd als het jaar met een uitzonderlijk lange campagne, die tot begin 1709 uitliep. Het is het jaar van de slag bij Oudenaarde, de belegering en innamen van de stad en citadel van Rijsel, de 'surprise' van Gent en Brugge beraamd door de Fransgezinde graaf van Bergeyck en diens medestanders, en de geallieerde herovering van beide steden. De Nederlanden waren in 1708 strategisch het zwaartepunt van de militaire inspanningen van de betrokken mogendheden. In vergelijking daarmee lijkt 1707 op het Zuid-Nederlandse front een weinig betekenisvol en windstil jaar te zijn geweest. De troepen werden hoofdzakelijk op het Iberisch Schiereiland en in Zuid-Frankrijk ingezet, terwijl de regimenten in de Lage Landen de hoofdmoot van hun aandacht toespitsten op contributie en foerage. Frederik Dhondt wijst er evenwel op dat kennis van de gebeurtenissen tijdens de campagne van 1707 onontbeerlijk is voor een goed begrip van wat het jaar nadien gebeurde. Men streed op hetzelfde terrein en de Franse beslissingen werden door dezelfde figuren genomen, en deze continuïteit is van belang.

De opvolgingsproblemen van de in 1700 kinderloos gestorven Karel II van Spanje leidden evenwel niet alleen tot gewapende strijd tussen een Frans-Spaanse coalitie en een geallieerd machtsblok, maar ook tot diplomatieke contacten en de queeste naar een onderhandelde oplossing om uit de impasse te raken. Oorlog en vredehandel worden door de auteur als twee gelijkwaardige handelingsterreinen gezien. Hij focust daarbij in deel III van het boek op de Frans-Staatse gesprekken tijdens de winter van 1707-1708, waarbij de van oorsprong Normandische handelaar Mesnager onder een schuilnaam naar Den Haag werd gestuurd. Het is één van de vele Franse pogingen om door toenadering tot de Republiek (en door in te spelen op het eigenbelang van deze maritieme mogendheid) een wig in de Anglo-Staatse alliantie te drijven. Mesnagers gesprekken liepen uiteindelijk vast. Dhondt ontkent ook niet de bewering van Stork-Penning (die met haar in 1958 gepubliceerde dissertatie *Het grote werk: vredesonderhandelingen gedurende de Spaanse successie-oorlog 1705-1710* als eerste de Staatse zijde van de diplomatieke armworsteling tijdens de oorlog belichtte) dat deze onderhandelingen nooit echt kans op slagen hadden. Toch is het belang van Mesnagers zending zijns inziens onderschat, want de idee dat een regeling over de koloniale handel als een opstap kon dienen voor een akkoord over de Spaanse successie in haar geheel, werd in 1711 succesvol her-

haald. Enkel de gesprekspartner was toen veranderd. Niet langer de Republiek maar Groot-Brittannië werd door de Franse diplomaten benaderd. Het uitsturen van Mesnager illustreert bovendien dat Lodewijk XIV ook een beroep deed op randfiguren uit de 'vorsten-samenleving' (*société des princes*) die hij incarneerde.

Bij de kadering en verklaring van deze gegevens neemt de auteur geen genoegen met de bestaande studies, die onder meer over beslissingsprocedures aan de top van het Franse overheidsapparaat nog hiaten laten. Hij weegt voortdurend verschillende visies tegen elkaar af (zoals over de Franse *stratégie du cabinet* en de vraag naar de mate waarin Lodewijk XIV eigenmachtig zijn legers kon aanvoeren) en schuwt niet stelling te nemen in debatten. Dat doet hij bijvoorbeeld in de discussie tussen de Pruisische generaal en militair theoreticus Carl von Clausewitz (1780-1831) en de Britse twintigste-eeuwse auteur Liddel-Hart over de interpretatie van het fenomeen oorlog. Clausewitz' opvatting dat voor het bereiken van een beslissende doorbraak de middelen bij een militair treffen het best worden geconcentreerd op zwakste punt in de verdediging van de vijand, blijkt volgens Dhondt allerminst van toepassing op de campagnes van 1707 en 1708. De overvloed van details in het betoog is ongetwijfeld een middel om de gebeurtenissen en besluiten adequaat te typeren, maar komt de helderheid van de analyse niet altijd ten goede. Krachtige tussenbesluiten lossen dit gelukkig op.

De Spaanse Successieoorlog en de daaropvolgende vredesverdragen van Utrecht, Rastatt en Baden markeren volgens Frederik Dhondt een opmerkelijke transformatie binnen de internationale betrekkingen. De traditionele *société des princes* kwam onder druk te staan en zelfs Lodewijk XIV, die zijn leven lang oorlogen had gevoerd om zijn glorie verder op te vijzelen en de status van grootste monarch van de planeet te verwerven, moest compromissen sluiten met andere staten en daarbij de letter en geest van de *lois fondamentales* schenden. Het Franse publiekrecht werd ondergeschikt aan het internationaal publiekrecht, aan internationaal gewaarborgde vredesregelingen. De Spaanse Successieoorlog mondde op die manier uit in een machtsbalans op het Europese continent die de hele achttiende eeuw het kader bleef bieden voor de militaire ingrepen en internationale betrekkingen. Frederik Dhondt besluit dan ook dat de buitenlandse politiek van Lodewijk XIV wellicht duurzamere gevolgen heeft gehad dan zijn binnenlandse beleid. Hij slaagt erin aan te geven hoe de campagnes en diplomatieke contacten in 1707 en 1708 plaatsvonden in

een statensysteem dat zich op een kantelmoment bevond. Er was een toenemende aandacht voor economische en geostrategische belangen en daarbij werd het beheersen van informatiestromen en propaganda steeds belangrijker, maar ook steeds moeilijker.

Met dit boek speelt de auteur in op verschillende actuele historiografische debatten. Zo helpt hij mee de handelingsruimte van de ooit werkelijk absoluut gewaande Lodewijk XIV tot zijn ware proporties te herleiden, niet in de zin van een benadrukken van de onmacht waartoe revisionistische auteurs soms neig(d)en over te hellen, maar door te belichten hoe de Zonnekoning als geen ander politiek wist te manoeuvreren binnen het mijnenveld van facties aan het hof of een door afgunst en wantrouwen verdeelde legerleiding. De waarde van dit werk is bijgevolg meer-voudig, niet in het minst door de nieuwe vraagstellingen die nieuwe onderzoekspistes openen. De grotere aandacht voor rechtsprincipes in de internationale relaties is daarvan wellicht de voornaamste. Een vertaling naar het Frans of Engels zou deze studie grotere weerklink kunnen geven, maar ook in het Nederlands is *Op Zoek naar Glorie in Vlaanderen* een prachtige bijdrage aan onze kennis over de internationale politiek en diplomatie in de zeventiende en achttiende eeuw, en een illustratie van het nieuwe elan in deze tak van Clio's boom. Voor dit boek ontving de auteur terecht de Prijs voor Historisch Onderzoek (2012) van de Provincie Oost-Vlaanderen.

Klaas Van Gelder, Gent

Advocatenbiografie

Bart Coppein, *Dromen van een nieuwe samenleving. Intellectuele biografie van Edmond Picard*, Brussel, Larcier, 2011, 423 p. ISBN 978-2-8044-4980-3 (€ 50,00)

Op donderdag 29 april 2010 verdedigde Bart Coppein succesvol zijn proefschrift tot het behalen van de graad van doctor in de rechten aan de Katholieke Universiteit Leuven. Vorig jaar verscheen dan de lichtjes aangepaste commerciële versie bij Larcier, de uitgeverij die erg nauw verbonden was met het leven en werk van Edmond Picard (1836-1924), een monument in de Belgische rechtsgeschiedenis.

Edmond Picard was een veelzijdig, maar ook controversieel persoon, die in zekere zin een protagonist van de Belgische *Belle Epoque* genoemd kan worden.

Er was Picard de advocaat, die een bloeiende praktijk uit de grond stampte en het schopte tot stafhouder van de balie bij het Hof van Cassatie. Er was Picard de kunstliehebber, in wiens salons de Brusselse *beau monde* van die periode elkaar op geregelde tijdstippen ontmoette. Er was Picard de progressieve, socialistische politicus, die voor de Belgische Werkliedenpartij in de Senaat zetelde. Er was ook Picard de antisemiet - althans in de ogen van sommige auteurs -, die de wereld doorheen een gekleurde, raciale bril bekeek, wat hem vooral in latere tijden, *post mortem*, een onwelriekende reputatie bezorgde. Als rechtshistoricus kwam ik zelf voor het eerst in aanraking met Edmond Picard de rechtsgeleerde, via zijn geesteskinderen *Journal des Tribunaux* en vooral het monumentale *Pandectes belges*, dat nog steeds als handig naslagwerk voor het Belgische recht van die periode dienst doet.

De vragen die onmiddellijk rijzen bij het aanschouwen van die complexe veelzijdigheid zijn: 'hoe begin je aan zo'n onderzoek', en nog belangrijker 'hoe breng je dit tot een goed einde?' Bart Coppein geeft met zijn boek een antwoord op deze vragen: door een doorwrocht onderzoek te voeren en op een vlot leesbare manier aan het papier toe te vertrouwen. In zijn eentje heeft Coppein bergen literatuur en archief verzameld om tot zijn proefschrift te komen. De gedrevenheid van de auteur blijkt niet alleen uit de lectuur van zijn boek, maar berust ook op persoonlijke observatie. Ik had namelijk het geluk om Bart Coppein op geregelde tijdstippen te horen spreken op verschillende binnen- en buitenlandse congressen, zoals de Summerschool in het Max Planck Institut für europäische Rechtsgeschichte te Frankfurt in 2007, het European Forum for Young Legal Historians te Pécs in 2008 en de Dag van de Nieuwste Geschiedenis te Gent in 2010 om er maar enkele te noemen. Op elk van die gelegenheden lichtte Bart Coppein op zijn gans eigen wijze telkens een stukje van Picards sluier, waarbij langzaam maar zeker een pointillistisch beeld ontstond van 'de man', zoals Bart het zou omschrijven.

Naast een gedreven onderzoeker is er natuurlijk ook een pragmatische werkwijze nodig. De auteur heeft dit verstandig aangepakt. Om te beginnen heeft hij zich 'beperkt' tot een intellectuele biografie van Edmond Picard, met andere woorden tot een analyse van diens ideeën en opvattingen. Deze keuze lijkt mij persoonlijk logisch. Het gaat nu eenmaal om een doctoraat in de rechten en niet om een doctoraat in de geschiedenis. Picard was eerst en vooral een jurist, met een groot belang voor de Belgische rechtsgeschiedenis en het is dan ook logisch dat de nadruk

daarop ligt.

In het eerste hoofdstuk geeft Coppein een bondige levensschets van Edmond Picard, wat geen overbodige luxe is als je bedenkt dat heel veel van zijn eigenaardigheden verklaard kunnen worden door zijn specifieke levenswandel. Zijn oprechte bekommernis voor de arbeidersklasse bijvoorbeeld kan verklaard worden vanuit de armoede die hij moest lijden tijdens zijn jeugdjaren en de tochten op de lange omvaart. De *Pandectes belges* kunnen dan weer vooral verklaard worden vanuit een soort rancuneuze geldingsdrang ten gevolge van een slecht verteerd afgewezen professoraat aan de Université Libre de Bruxelles.

De volgende hoofdstukken bevatten een aantal *capita selecta*, waarbij bepaalde aspecten van Picards denken thematisch behandeld worden. Coppein heeft bijvoorbeeld geprobeerd om de rechtsfilosofische ideeën van Picard te analyseren en te kaderen in de toenmalige rechtsfilosofische stromingen. Het feit dat Picard niet altijd even duidelijk is en dat zijn ideeën geëvolueerd zijn, maakt dit er niet gemakkelijker op. Bijzonder boeiend vond ik de passages over zijn rechtsdenken. Picard leefde nu eenmaal in een periode, waarbij de tweede exegetische school meer en meer onder vuur kwam te liggen en de nieuwe sociale wetenschappen hun intrede begonnen te maken in de wereld van het recht. Klein minpuntje hierbij vond ik wel dat Coppein geen aandacht besteedt aan Charles-Xavier Saintelette, die toch als een van de vroege vertegenwoordigers van de *École de la libre recherche scientifique* in België beschouwd moet worden. Dit hoeft op zich niet te verwonderen: Saintelette is een beetje in de nevelen der tijd verdwenen en in de bestaande wetenschappelijke literatuur valt weinig tot niets over hem terug te vinden. Laat deze opmerking dan ook niet bedoeld zijn als een kritiek op Bart Coppein, maar wel als een aansporing om de historische botsing tussen de traditionele exegetische benadering en de vernieuwende wetenschappelijke school binnen afzienbare tijd aan nader wetenschappelijk toezicht te onderwerpen.

Een ander interessant hoofdstuk gaat over de vermaatschappelijking van het recht en de strijd om de democratie, waarbij Picard een niet onbelangrijke rol speelde als socialistisch politicus. In mijn eigen onderzoek vertrok ik vanuit het gegeven van de juridisering van de maatschappelijke verhoudingen, wat in zekere zin als het spiegelbeeld van de vermaatschappelijking van het recht beschouwd kan worden. De thema's die hier de revue passeerden waren in ieder geval dezelfde, zoals het sociaal vraagstuk dat zo pro-

minent aanwezig was rond de vorige eeuwwisseling. De reden voor onze verschillende invalshoek ligt voor de hand: Coppein vertrekt nu eenmaal vanuit Picard, die de implicaties van de maatschappelijke veranderingen op het recht centraal stelde; ikzelf vanuit diezelfde maatschappelijke veranderingen, om te zien wat de invloed van het recht hierop was.

Het boeiendste hoofdstuk komt helemaal op het einde, namelijk de analyse van het antisemitisme van Edmond Picard. Hier toont de auteur zich misschien wel op zijn best als historicus. De manier waarop hij het vooringenomen werk van de propagandist Foulek Ringelheim met de grond gelijk maakt, is gewoonweg magistraal. Coppein toont vervolgens hoe het wel moet, aan de hand van een strenge, maar recht-

vaardige analyse van deze verguisde kant van Picard. Hij waarschuwt er terecht voor om het kind niet met het badwater weg te gooien: het is niet omdat Picard en antisemitisme onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn dat hij met alle zonden Israëls overladen moet worden en dat zijn vele goede eigenschappen niet langer erkend zouden mogen worden.

‘Je moet het maar durven, je moet het maar doen en je moet het maar kunnen’, schreef Fred Stevens in het voorwoord van het boek van zijn ‘poulain’. Terecht. Bart Coppein heeft het standaard wetenschappelijk werk over Edmond Picard geschreven, misschien wel de meest boeiende en fascinerende Belgische jurist ooit. Een schitterend pleiter met een bloeiende praktijk, een pilaar van de Belgische justitie, een mecenas voor de kunst, een veelzijdig rechtsgeleerde, een man vaak met het hart op de goede plaats, maar ook met wat duistere kanten.

Bruno Debaenst, Gent

OVER DE AUTEURS

Dr. Paul Brood is werkzaam bij het Nationaal Archief in Den Haag en redactiesecretaris van *Pro Memorie*. E-mail: p.brood@planet.nl

Dr. Joost Cox was gemeentesecretaris/directeur van de gemeente Alkmaar. Hij promoveerde in 2011 op een proefschrift over de stadsrechten in Holland en Zeeland. E-mail: jcm-cox@hotmail.com

Prof. dr. Dave De ruysscher is deeltijds docent rechtsgeschiedenis aan de Vrije Universiteit Brussel, en postdoctoraal onderzoeker FWO-Vlaanderen. E-mail: dderuyss@vub.ac.be.

Mr. Hylkje de Jong is werkzaam bij de Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Rechtstheorie en Rechtsgeschiedenis, Vrije Universiteit Amsterdam, Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam. E-mail: h.de.jong@vu.nl.

Prof. mr. Jan M. de Meij is emeritus hoogleraar Nederlands en vergelijkend staatsrecht aan de Universiteit van Amsterdam. E-mail: mey8@kpnmail.nl

Aanleveren kopij

Kopij kan in digitale vorm (tekst en illustraties) worden toegezonden aan:

- dr. P. Brood (Nationaal Archief Den Haag), redactiesecretaris: p.brood@planet.nl
- prof.dr. A.M.J.A. Berkvens (Universiteit Maastricht), hoofdredacteur Nederland: louis.berkvens@maastricht-university.nl
- prof.dr. G. Martyn (Universiteit Gent), hoofdredacteur België: Georges.Martyn@UGent.be

Auteursinstructies

Algemeen

Om te voorkomen dat het persklaar maken van de kopij al te ingewikkeld en tijdrovend wordt, verzoeken we de auteurs zich te houden aan het volgende:

- Hou de tekst zo ‘plat’ mogelijk. Vermijd extra's zoals kopteksten, verschillende lettertypes en -groottes of auteursnamen met uitsluitend hoofdletters. Enkel voetnootnummers staan in superscript.
- Gelieve citaten te voorzien van enkele aanhalingstekens en niet te cursiveren. De aanhalingstekens sluiten in de regel direct na het geciteerde.
- Plaats voetnootnummers: in de regel na een leesteken.

De werkelijkheid is altijd ingewikkelder. De redactie zorgt voor resterende uniformeringskwesties.

Samenvatting

Artikelen dienen vergezeld te zijn van een korte samenvatting (5 à 10 regels), met maximaal 8 trefwoorden, in het Engels.

Voetnoten

Vanaf jaargang 12 gebruikt de redactie een eenvoudiger systeem dan voorheen. Haakjes hoeven niet meer. De delen van de verwijzing worden gescheiden door een komma.

Er wordt qua citeerwijze geen onderscheid gemaakt tussen verwijzingen naar een volledige publicatie dan wel naar een bepaalde passage in een publicatie. Er wordt wel een onderscheid gemaakt tussen de eerste en de verdere verwijzingen naar een zelfde publicatie. De eerste keer is de verwijzing volledig, de tweede keer wordt ze verkort.

A boeken (monografieën)

- * zelfstandige uitgave (verwijzing naar het werk als dusdanig): R. Lesaffer, *Inleiding tot de Europese rechtsgeschiedenis*, Leuven, 2004.
- * zelfstandige uitgave (verwijzing naar een passage uit het werk): R. Lesaffer, *Inleiding tot de Europese rechtsgeschiedenis*, Leuven, 2004, 23-25.
- * boek uit een reeks P.L. Nève, *Schets van een geschiedenis van het notarisambt in het huidige België tot aan de Franse wetgeving*. Rechtshistorische reeks van het Gerard Noodt Instituut, dl. 34, Nijmegen, 1995. Verkorte citeerwijze: Nève, *Notarisambt België*, 120-121.

B bijdragen in boeken (bundels)

J.H.A. Lokin, 'De Code civil: een rechtsdogmatische evaluatie', in: D. Heirbaut en G. Martyn (red.), *Napoleons nalatenschap. Tweehonderd jaar Burgerlijk Wetboek in België*, Mechelen, 2005, 63-75.

C tijdschriftartikelen

- * als de verschillende afleveringen van een bepaalde jaargang een doorlopende nummering hebben: A.H. Huussen, 'De rechtspraak in strafzaken voor het Hof van Holland in het eerste kwart van de achttiende eeuw', *Holland. Regionaal-historisch tijdschrift*, 1976, 117-119.
- * als de paginering elke aflevering herbegint, dan is het noodzakelijk na de jaargang het nummer of de aflevering te vermelden in arabische cijfers, na de afkorting 'afl.'. M. Berendse, 'Geen standbeelden, maar archieven', *Nationaal Archief Magazine*, 2010, afl. 2, 28.

D archief

De aanbevolen volgorde is: Stad, archiefinstelling, archieffonds, inventarisnummer. Bij de eerste vermelding staat alles voluit, met tussen haakjes de afkortingen die verder zullen gebruikt worden voor de aanduiding van de archiefinstelling en het archieffonds. Den Haag, Nationaal Archief (NA), Ministerie van Buitenlandse zaken: Consulaat-Generaal te Antwerpen (CGA), 1842-1956, inv.nr. 510.

Tussen de verschillende verwijzingen staat een kommapunt.

Een uitgebreide auteursinstructie is te lezen op de website van OVR <http://www.rechtsgeschiedenis.org>.

INHOUD Pro Memorie 14 (2012), aflevering 2

Redactioneel

Artikelen

Hylkje de Jong	Henricus Popta als advocaat bij het Hof van Friesland (1659-1712)	147
Joost C.M. Cox	De Hollandse en Zeeuwse stadsrechtprivileges (13 ^{de} - 15 ^{de} eeuw)	175
Dave De ruysscher	De gehuwde vrouw en de <i>société conjugale</i> (16 ^{de} -19 ^{de} eeuw): aanzetten tot een nieuwe benadering	195
Paul Brood	Een kijkje in de rechtszaal	202
Jan M. de Meij	De garoeda en de ooievaar. Nederlandse missers in de koloniale strijd rond Indonesië	206

Recensies

Frederik Dhondt, *Op zoek naar glorie in Vlaanderen. De Zonnekoning en de Spaanse Successie (1707-1708)* (Klaas Van Gelder) 212; Bart Coppein, *Dromen van een nieuwe samenleving. Intellectuele biografie van Edmond Picard* (Bruno Debaenst) 213

Over de auteurs	216
-----------------	-----